

STUDIER & DEBATT

Iva bä

få som familjedom vid Götmors ledning mäl samt vår vara något kö och bakn. Sv lönepret. till Gumelius' A f. v. b.

Till 3 per

erhåller hushflcka plats. dotter. Palmeskillnadsgata

Elementar-enkel,

kunnig i mat musik och s bete, erhåller men husmoder för 2 barn, med betyg. lönepret. till kär». Sv. Tel

I go

egendom tra tilltråda nu får bättre hu i matlagu.. br lem. Vid. Ny kobsbergsgat

Ensa

som är rask kunnig i enk baknug och 3 pers. Ingenjörstamij i modern bostad i event. 15 dec. Gö fordras. Svar till »Bruk manland». Husmoderns ann for. f. v. b.

Bildad hjälp

Finns det en marknad för HEMARBETE?

Anne-Marie Pålsson
Erik Norrman

NS
FÖRLAG

ott hem

nnen

tc. söka platser. medling, 4490. 10-1.

gård

är ung, för t mot fritt inuande hus- »Förlovad», ator, f. v. b.

rinna

är nästkom- ader trevlig Husmoderns

cka

i barnavard. r god plats sköta någon a snäll fru r till »God nnonskontor.

emedl.

plats. Hus- unuig. Svar », Smulands

LISK,

flcka önskar a med barn med husliga handarbete. in. Tacksam 1923», Hus- moderns annonskontor, f. v. b.

**Finns det en
marknad för
HEMARBETE?**

**Anne-Marie Pålsson
Erik Norrman**

SNS Förlag
Box 5629
114 86 Stockholm
Telefon 08-453 99 50
Telefax 08-20 62 06

Finns det en marknad för hemarbete?
Anne-Marie Pålsson och Erik Norrman
1:a upplagan
1:a tryckningen

© 1994 Författarna och SNS Förlag
Omslag: Nyebølle Grafisk Form AB
Illustration: Pierre Österholm
Sättning: Melanders Fotosätteri
Tryck: Kristianstads Boktryckeri AB 1994
ISBN 91-7150-519-9

Innehåll

Förord 4

Inledning 5

1. Hur betraktas hushåll inom den ekonomiska teori-
bildningen 13
  2. Hushållet som ett företag 25
  3. Skattemässiga aspekter på avdrag för hemarbete 47
  4. Vinster 76
  5. Sammanfattning 103
- Litteratur 109

Förord

Det svenska sysselsättningsproblemet är inte en fråga om brist på arbete utan om hur samhällets organisation fördelar arbetsuppgifterna mellan olika individer. Det är en paradox i massarbetslöshetens Sverige att många hushåll dignar under bördan av dubbelarbete, där tiden aldrig vill räcka till för såväl förvärsarbetets krav på övertid och kompetensutveckling som hemmets och barnens viktiga anspråk. Utgör denna ordning ett rationellt sätt att utnyttja samhällets samlade arbetskraftsresurser? Många tycker inte det.

Anne-Marie Pålssons förslag om skatteavdrag för hemarbete är avsett att råda bot på problemet. Grundidén är att hushållet bör betraktas som ett företag, och hemarbetet därmed som en avdragsgill ”produktionskostnad”. Idén lanserades ursprungligen vid ett ekonomiskt seminarium sommaren 1993. I denna skrift utvecklar Anne-Marie Pålsson, fil dr och verksam vid nationalekonomiska institutionen vid Lunds universitet, sina tankegångar. De rent skattemässiga aspekterna av förslaget behandlas dessutom av fil dr Erik Norrman, verksam vid samma institution.

Pålssons och Norrmans förslag är avsedda att lösa akuta och viktiga samhällsproblem. De skapar samtidigt en del nya. Problemen måste lösas, men ingen enskild lösning framstår som självklar. Syftet med denna skrift är att ge läsaren möjlighet att självständigt ta ställning i en samhällsfråga som kommer att debatteras under många år framöver.

Viktigast med boken är kanske ändå att den vidgar perspektivet på det som – litet föraktfullt – kommit att karaktäriseras som ”pigdebatten”. Det handlar i själva verket om fundamentala frågor rörande det enskilda hushållets roll i vår moderna sociala ordning, och om hur samhällets institutioner skapar godtyckliga – och ibland destruktiva – gränser mellan privatlivet, marknaden och den offentliga sektorn. Detta är frågor som vi kommer att brottas med långt efter det att pigdebatten tystnat.

Stockholm i februari 1994

Hans Tson Söderström

VD i SNS

Inledning

Svensk ekonomi befinner sig i kris! Detta har vi hört förut, så många gånger att krisen alltmer kommit att likna vargen i sagan. Ekonomernas krisvarningar på 1970- och 1980-talet var berättigade, men uppfattades allmänt som överdrivna och kom skenbart på skam. Men när nu krisen verkligen har inträffat, inser man inte dess fulla allvar. De positiva signaler som kommit under senare tid får oss att glömma det som varit och tenderar att invagga oss i den förhoppningen att allt snart skall återgå till det gamla. Men alldeles oavsett om dagens kris nu tycks ha bottnat eller ej, och oavsett om den i ett historiskt perspektiv kommer att framstå som lika djup som den som drabbade oss på 1930-talet eller bara som ett litet hack i den långsiktiga ekonomiska tillväxten, kvarstår två svåra problem som måste lösas: arbetslösheten och den höga kostnaden för den offentliga sektorn.

Den svenska arbetslösheten uppgick i november 1993 till 635 000. Av dessa var 375 000 personer öppet arbetslösa, 198 000 föremål för arbetsmarknadspolitiska åtgärder medan 62 000 saknade arbete men befann sig under sk utredning, varför de inte omedelbart kunde ställas till arbetsmarknadens förfogande. Till gruppen arbetslösa kan dessutom många av de nära 400 000 personer som är förtidspensionerade inkluderas. Bland de förtidspensionerade döljer sig nämligen en stor grupp personer som man av arbetsmarknadspolitiska skäl valt att pensionera istället för att låta dem bli öppet arbetslösa. Enligt detta vidare sätt att klassificera är alltså närmare 1 miljon svenskar, eller ca 20 procent av svenskar i aktiv ålder, arbetslösa.

Det paradoxala är dock att samtidigt som långt mer än en halv miljon människor saknar arbete och inte önskar något annat än att få ett sådant, dignar många familjer under dubbla arbetsbördor. Detta gäller inte minst flertalet barnfamiljer, som slits mellan dagis, städning, läsläsning, matlagning etc å ena sidan och yrkesarbete å den andra.

Förvärvsintensiteten hos framförallt småbarnsmammor är nämligen i Sverige mycket hög i ett internationellt perspektiv. Hemarbetet har visserligen förenklats men fortfarande kvarstår många uppgifter och i själva verket utförs i timmar räknat nästan lika mycket arbete i hemmet som i svensk ekonomi i övrigt.

Det svenska sysselsättningsproblemet handlar således vid närmare betraktande knappast om brist på arbetsuppgifter. Det tycks istället minst lika mycket vara en fråga om fördelning av arbetsuppgifter mellan individer och över deras livstid. Det är också ett "matchningsproblem": hur skall vi finna tillräcklig arbetskraft till alla uppgifter som utförs i ett modernt samhälle?

Det andra problemet rör den offentliga sektorn. Den tar idag 70 procent, budgetunderskottet inkluderat, av våra samlade inkomster, vilket är i särklass högst i den västliga industrivärlden. Alldeles oavsett vad man tycker om den offentliga sektorn är det inte rimligt att räkna med en fortsatt ökning. Initierade bedömare menar tvärtom att den offentliga sektorn, som en följd av avregleringar och den ökade internationaliseringen, måste minska. Statens urusla finanser, mätt i termer av budgetunderskottet, kommer därutöver att förstärka och påskynda bantningsprocessen. Denna kan dock inte ske smärtfritt och det är viktigt att nedskärningarna inte görs godtyckligt. En allmän riktlinje borde vara att de aktiviteter som lika väl kan utföras inom den privata sektorn skall flyttas ut från den offentliga så att samhället kan koncentrera sina resurser på de uppgifter som den är relativt sett bra på: försvar, rättsväsen, sjukvård, utbildning etc.

Dessa problemställningar är varken nya eller beroende av det dagsaktuella läget utan av allmän karaktär, men har aktualiserats och förstärkts av krisen. I grunden handlar det om hur vi på bästa sätt skall utnyttja våra samlade resurser. Det finns dessvärre ingen enkel och bekväm lösning på dessa problem, men ett stort steg på vägen kan åstadkommas med ett enkelt beslut, nämligen med att upphäva nuvarande skattemässigt diskriminerande behandling av hushållen. Min rekommendation är att hushåll skall betraktas på samma sätt som företag och beskattas enligt samma principer. Båda konsumerar och producerar, om än i olika proportioner. Företagen producerar varor och tjänster, medan hushållen producerar tjänster och det vi kallar mänskligt kapital. Ett större mått av likabehandling ur skattesynpunkt ger hushållen samma möjligheter till avdrag för sina kostnader som företagen. Som avdragsbar kostnad skulle utgifter för hjälp i

hemmet tillåtas, alltifrån städning och barnpassning till byte av fönster och gräsklippning.

Denna till synes radikala rekommendation förutsätter i själva verket bara att hushållens produktiva roll uppmärksammas. Därutöver skiljer sig mitt synsätt inte från traditionellt ekonomiskt synsätt. Åtgärden syftar till att fördela arbetet bättre, och därigenom öka effektiviteten i svensk ekonomi, och till att minska arbetslösheten. Den är baserad på att allt arbete skall behandlas lika med avseende på lön och andra förmåner, som exempelvis trygghet, oavsett var arbetet utförs och vem som är arbetsgivare. Som en direkt följd av att skattemässiga avdrag för hemarbete tillåts, tillsammans med att de sociala förmånerna överförs, kommer nämligen en marknad för hemarbete att skapas.

Dessa tankar har jag föredragit i olika sammanhang. De blev kända för en större allmänhet i samband med att jag på socialdemokraternas ekonomiska seminarium i Visby 1993 ställde frågan: Varför inte göra hushåll till bolag? Detta blev upptakten till vad som sedan kom att kallas pigdebatten.

I denna debatt kom mitt ursprungliga förslag att förvanskas till att enbart gälla huruvida hembiträden skulle skattesubventioneras eller inte. Att mitt förslag skulle bidra till att lösa åtminstone delar av selsättningsproblemet, öka effektiviteten i ekonomin och uppvärdera hemarbetet uppmärksammades föga.

Det är också intressant att konstatera att samtidigt som politikerna intensivt efterlyst ett nytt tänkande och nya vägar för att lösa Sveriges ekonomiska problem, kritiserar förslaget obarmhärtigt, när de som i detta fallet utmanar den svenska modellen och den ideologi som välfärdsstaten grundats på.

Den ideologiskt betingande kritiken mot skattemässiga avdrag för hjälp i hemmet sköt in sig på det förkastliga i att någon utomstående "passar upp" andra människor i deras hem. Det bör dock understrykas att den ideologiska kritiken är knuten till var upppassningen sker och vem som är uppdragsgivare, men inte till upppassning i sig. Att sekreteraren passar upp sin chef, att lokalvårdaren städar upp efter oss alla och att hemsamariten hjälper de gamla i hemmen bekymrar alltså inte kritikerna, men om dessa tjänster utförs i ett privat hem och med en privatperson som uppdragsgivare är de moraliskt förkastliga.

Den ekonomiskt betingade kritiken sköt in sig på att privata tjäns-

ter i hemmet är lågproduktiva och därmed inte genererar välfärd. En sådan attityd demonstrerar bara ett djupt förakt för hemarbete. Visserligen är hemarbete okvalificerat i den meningen att det inte krävs en universitetsutbildning för att utföra det, men det betyder inte att det därmed är oviktigt eller förtjänar en låg status.

Andra menar att det enbart ersätter sådana tjänster som idag erbjuds inom offentlig regi. Men även om så vore fallet kan det inte vara en nackdel om exempelvis dyr offentlig barnomsorg ersätts med en billigare heltidsanställd barnflicka.

Många debattörer som efterlyst fler jobb har vidare understrukt att de avser fler "riktiga jobb". Man kan förmoda att "riktiga jobb" avser traditionella industrijobb och att arbeten i hemmet inte faller inom kategorin "riktiga jobb". Inte heller har dessa bedömare tagit ställning till den viktiga och svåra frågan: hur ser arbetsmarknaden ut för alla dem som inte vill eller inte kan ta de "riktiga" jobb som efterlysts?

Slutligen kritiserades förslaget med motiveringen att subventioner påverkar ekonomins funktionssätt negativt och att subventioner av hemarbete därvidlag inte utgör något undantag. Den allmänna meningen bland ekonomer är att subventioner snedvrider priserna och därigenom påverkar resursanvändningen. Subventioner sänker priset på varan och leder till överkonsumtion, på omvänt sätt höjer skatter priset på varan och leder till en för liten konsumtion. Men de som kritiserat förslaget utifrån denna aspekt har inte förstått att avsikten inte är att subventionera hushållen utan att eftersträva ett större mått av skattemässig likabehandling av företag och hushåll. Innebörden av att hushållen tillåts göra skattemässiga avdrag för hemarbete är dessutom att de snedvridningar som skapats av att arbete på marknaden beskattas samtidigt som arbete i hemmet är obeskattat rättas till.

Gemensamt för alla de som kritiserade mitt förslag tycks med andra ord vara att de inte förmått se hushållet som något annat än en passiv konsument. Att hushållen kan fungera som producenter och att de genom sitt arbete i hemmet, dvs utanför de idag etablerade marknaderna, skapar både välfärd och viktiga varor tycks ingen av dessa kritiker begripit eller velat erkänna.

Denna skrift är ett försök att ge en sammanhållen analys av en rad viktiga problem som Sverige idag ställs inför. Den skiljer sig från tidigare analyser genom att hemarbetets produktiva roll och de re-

strikationer som hemarbetet sätter på vår förmåga att arbeta utanför hemmet uppmärksammas. Den syftar till att bringa ordning i pigdebatten och till att visa hur en ändrad syn på hemarbetet kan hjälpa oss att hitta lösningar på en rad problem som redan aktualiserats eller som mycket snart kommer att uppstå.

Vem skall ersätta den offentliga sektorn som arbetsgivare, när den tvingats till den bantning som saneringen av det offentligas finanser nu kräver? Vem skall ta hand om vårt behov av vård och omvårdnad när statens kassakista är tom? Skall privata vinstdrivande företag utföra dessa uppgifter eller skall de läggas på enskilda familjer?

Var skall de arbetslösa ta vägen? Staten och kommunerna har inte längre råd att som förr sysselsätta övertalig arbetskraft. Dagens rekordstora budgetunderskott och den snabbt växande statsskulden sätter effektivt stopp för alla omfattande arbetsmarknadspolitiska åtgärder för lång tid framöver. Inte heller skall man tro att industrin skall kliva in som en räddande ängel. Den snabba tekniska utvecklingen i kombination med den internationaliseringsprocess som pågår, har resulterat i att företagen etablerar sin produktion i de länder där kostnaderna är lägst.

Varför utesluter de som menar att de nya jobben återfinns inom den privata tjänstesektorn, tjänster i egna hem? Varför avhänder man sig därigenom frivilligt möjligheten att öppna en ny arbetsmarknad som är långt större än den nuvarande sammanlagda privata arbetsmarknaden? Utifrån vilka utgångspunkter anser man att vi i Sverige bör avstå från sådana lösningar som allmänt tillämpas i den övriga västvärlden?

Varför har hushållens produktiva roll systematiskt underskattats och varför har det traditionella hemarbetet, vård och omvårdnad, som i övriga västvärlden företrädesvis utförs i hemmet, endera monopoliserats av den offentliga sektorn (barnomsorg, åldrvård) eller förvisats till obetald övertid i hemmen?

Varför har vi lättare att acceptera att företagen konsumerar än att hushållen producerar? Hur skall man praktiskt gå till väga för att skapa lika villkor för hushåll och företag när det gäller anställning av arbetskraft? De skattemässiga aspekterna är viktiga, därför att just skattesystemet har bidragit till att en marknad för hemarbete inte kunnat etableras.

Frågorna är som synes många och bokens ambitionsnivå är inte att ge svar på alla, utan att peka på hur en marknad för hemarbete kan

skapas genom en enkel ändring av skattesystemet som kan bidra till att lösa de svåra problem vi har ställts inför. Boken kan också ses som ett första inlägg från svensk sida i den pågående internationella debatten som, trots att den är av sent datum, redan resulterat i att en rad västlänningar gjort det lättare (billigare) för hushållen att köpa hjälp i hemmet.

I avsnitt 1 skall den traditionella synen och den moderna synen (hushållsproduktionsteorin) på hushållen och på hemarbete diskuteras. Det är viktigt att ha denna bakgrund klar för sig, därför att dagens skattesystem är baserat på den traditionella synen på hushållen som passiva konsumenter i kombination med en högst godtycklig definition av begreppet arbete. I avsnitt 2 utvidgas analysen så att hushållens produktiva roll tydliggörs och dess likheter med ett företag klarläggs.

I avsnitt 3 granskas de skattemässiga konsekvenserna av att se hushållet som ett företag. Särskild uppmärksamhet kommer att ägnas åt frågan hur detta synsätt kan tillämpas inom ramen för det rådande skattesystemet. Detta avsnitt är skrivet av skatteexperten, fil dr Erik Norrman och han visar att skattemässiga avdrag för hemarbete leder till att skattesystemet blir mera rättvist. Detta är en mycket viktig slutsats därför att en av utgångspunkterna, och kanske den viktigaste, för reformeringen av det gamla skattesystemet var att det upplevdes som orättvist. Ett centralt önskemål från regering och riksdag var följaktligen att göra det nya skattesystemet mera rättvist. Man har förvisso i vissa avseenden uppnått en högre grad av rättvisa men fortfarande finns mycket att göra. Skattemässiga avdrag för hemarbete skulle alltså vara ett stort steg i denna riktning.

Vinsten av att skattemässigt jämställa hushåll och företag och därigenom tillåta avdrag för hjälp i hemmet granskas i avsnitt 4.

Vinsterna ligger i 1) att vi genom arbetsfördelning, specialisering och frivilliga byten bättre kan utnyttja våra resurser, 2) att vi genom att aktivt bidra till att en marknad för hemarbete etableras, kan erbjuda sysselsättning åt framförallt de personer som har svårt att hävda sig på den etablerade arbetsmarknaden, 3) att det gör det lättare för kvinnor att konkurrera med män på lika villkor eftersom skattemässiga avdrag för typiska kvinnouppgifter medges, 4) att delaktighet i det offentliga trygghetssystemet också tillfaller dem som arbetar i hemmet, 5) att den svarta sektorn får konkurrens vilket rimligen bör innebära att den minskar till förmån för en motsvarande vit sektor,

6) att naturliga förutsättningar skapas för att minska den offentliga sektorns storlek och därmed skattetrycket genom att uppgifter som med fördel kan utföras i hemmet nu ges ekonomiska förutsättningar att utföras där.

Dessa vinster skall sedan vägas mot det ideologiska betingade obehaget av att hjälp i hemmet accepteras och avlönas på traditionellt sätt och att familjernas ställning stärks. Men denna avvägning överlåtes till läsaren.

Sammanfattande synpunkter ges i avsnitt 5.

1. Hur betraktas hushåll inom den ekonomiska teoriutbildningen?

Hemarbete torde i förhållande till sin storlek vara det i särklass minst uppmärksammade och lägst värderade av alla arbeten. Det överstiger i timmar räknat, i Sverige, storleken på hela den privata sektorn och motsvarar mer än 2,7 miljoner heltidsjobb, men värderas till nära noll i den offentliga statistiken. Det inkluderar alltifrån snickeriarbeten och trädgårdsskötsel till matlagning och barnpassning. Det berör alla och utförs likaledes av alla, om än i olika proportioner.

En marknad för hemtjänster skulle som enskild näring betraktad därmed bli den utan jämförelse största och inrymma en rad olika uppgifter, där somliga kräver kunskap och stor yrkesskicklighet medan andra kan utföras av i princip vem som helst. En kombination av skattesystemet, sammanpressad lönestruktur och högt skattetryck, biträdd av en icke obetydlig ideologisk överbyggnad har emellertid effektivt försvårat en marknadsmässig lösning av hemarbetet.

Istället har dess uppgifter monopoliserats av den offentliga sektorn eller förvisats till obetalt övertidsarbete av enskilda familjemedlemmar. Det har alltså inte uppfattats som angeläget att organisera hemarbetet effektivt, vilket med hänsyn till arbetsmängd kan te sig märkligt, i synnerhet som man i alla andra sammanhang betonat vikten av att utnyttja samhällets resurser på bästa sätt.

Utformningen av skattesystemet har uppenbarligen i kombination med utformningen av den allmänna ekonomiska politiken i hög grad påverkat organisationen av hemarbetet. Men varför har vi konstruerat ett skattesystem som omöjliggjort en marknadsanpassning av hemarbetet och varför ser den ekonomiska politiken, framförallt arbetsmarknadspolitiken ut på det sätt den gör? För att förstå detta, bör man något känna till den nationalekonomiska teoribildningen. Det synsätt som den representerar har av naturliga skäl utgjort basen för den ekonomiska diskussionen och har också på en rad centrala punk-

ter sammanfallit med den allmänna politiska uppfattningen. De teoretiska modeller som ekonomer arbetar med har på så vis i många viktiga frågor använts som underlag för att bedriva praktisk politik.

Framförallt två utgångspunkter är intressanta för denna diskussion. Den första gäller synen på hemarbete. De nationalekonomiska modellerna uppmärksammar inte det arbete som sker i hemmet. Arbetet utförs enligt detta betraktelsesätt enbart i företag i vid mening, dvs på marknaden. De teoretiska modeller som används för att analysera hur utformningen av skattesystemet påverkar individens arbetsutbud på marknaden likställer vidare regelmässigt hemarbete med fritid och tar därför ingen hänsyn till i vad mån förekomsten av hemarbete sätter restriktioner för hur mycket individen *kan arbeta* utanför hemmet. Den senaste skattereformen förväntades ge betydande dynamiska effekter. Dessa har dock hittills låtit vänta på sig. Anledningen till detta kan vara just de restriktioner som barn och hemarbete lägger på individerna, något som utredarna inte uppmärksammade. Det enda skälet till att skatteekonomer överhuvud taget ägnar hemarbete någon uppmärksamhet alls, ligger i den måhända enligt deras uppfattning sorgliga omständighet att det inte kan beskattas.

Den andra gäller synen på arbetskraftens produktivitet, eller mera korrekt uttryckt värdet på produktiviteten. Få modeller tar explicit hänsyn till att denna varierar starkt mellan individer och för en och samma individ över livstiden. Detta är inte alls konstigt om man tänker på vad produktivitet egentligen är. Produktivitet är ju ett sätt att mäta värdet på det individen gör utifrån en marknadsmässig bedömning. Om det är rimligt att anta att lön för individens arbete prissätts efter dess värde på marknaden, så speglar lönespridningen före skatt skillnader i produktivitet. Det är emellertid viktigt att understryka att produktivitet inte nödvändigtvis har något med utbildning att göra. En bibliotekarie är lågproduktiv trots hög utbildning eftersom lönen är låg, men en fotbollsspelare kan vara högproduktiv med hög lön samtidigt som han vanligtvis är lågt teoretiskt utbildad.

Genom att undvika en diskussion om dels hemarbetets roll, dels skillnader i produktivitet bortser man från de ekonomiska vinster som uppstår genom att låta individer med olika produktivitet samverka i hemmet och på arbetsmarknaden. I senare avsnitt skall diskuteras hur skillnader i produktivitet kan utnyttjas genom specialisering och arbetsfördelning. I avsnitt 1.1 skall framförallt synen på arbete och distinktionen mellan hushåll och företag granskas.

1.1 Den traditionella ekonomins syn på hushåll och företag

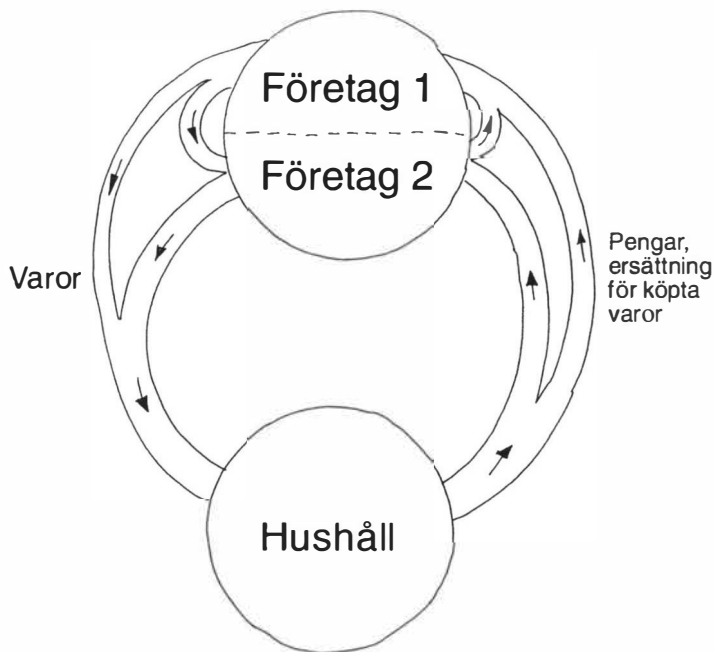
Bland ekonomer och flertalet politiker samt andra bedömare betraktas hushåll traditionellt som *passiva* konsumenter och företagen som *aktiva* producenter. Detta återspeglas i de makroekonomiska modeller som ekonomisk forskning och konjunkturbedömningar är baserade på. Det betyder för svenskt vidkommande att 4,5 miljoner hushåll regelmässigt klumpas samman till en aktör som beskrivs enbart i termer av konsumtion och konsumtionsvillighet. Detta är ett arv från de kretsloppsmodeller som all ekonomisk teori utgår från. I den enklaste kretsloppsmodellen skiljer man på två sektorer; hushåll och företag. Företagen köper arbetskraft (och kapital) från hushållet. Med hjälp av dessa produktionsfaktorer producerar företagen varor som hushållen köper och konsumerar. I motsatt riktning flödar penningströmmen. Hushållen får lön och kapitalavkastning från företagen och i gengäld får företagen ersättning från hushållen för de varor som företagen *producerat* och hushållen *konsumerat*. På detta sätt sker ett ständigt kretslopp av varor, pengar och arbetskraft mellan hushåll och företag.

I de något mer komplicerade modellerna inkluderas fler sektorer, såsom offentlig sektor, utlandet samt banker och andra kreditinstitut. Men denna utvidgning ändrar inte bilden av hushållet som en passiv konsument utan fokuserar enbart uppmärksamheten på det faktum att företagens produktion kan användas på olika sätt. I det fall analysen exempelvis kompliceras så att modellen även tillåter investeringar och sparande uppmärksammas att en del av företagens produktion används för att producera nytt kapital (investeringsvaror) istället för att konsumeras omedelbart.

I *figur 1.1* visas ett enkelt kretslopp som tillåter företagen att använda en del av produktionen som en investering inför framtiden. Detta illustreras av att företag 2 köper en del av företag 1:s produktion. Företag 2:s och resten av företag 1:s produktion konsumeras av hushållen. Som betalning för dessa varor erhåller företagen pengar från hushållen (och från andra företag). Detta illustreras i figuren som en penningström från hushåll till företag.

Kretsloppstänkandet är fruktbart ur många aspekter. Det underlättar analysen av den ekonomiska aktiviteten och tydliggör interaktionen mellan de olika aktörerna på marknaden. Det är dock märk-

Figur 1.1. Ett enkelt kretslopp I.

ligt att hushållens producerande roll inte klargörs. Hushållet producerar ju *humankapitalet*.

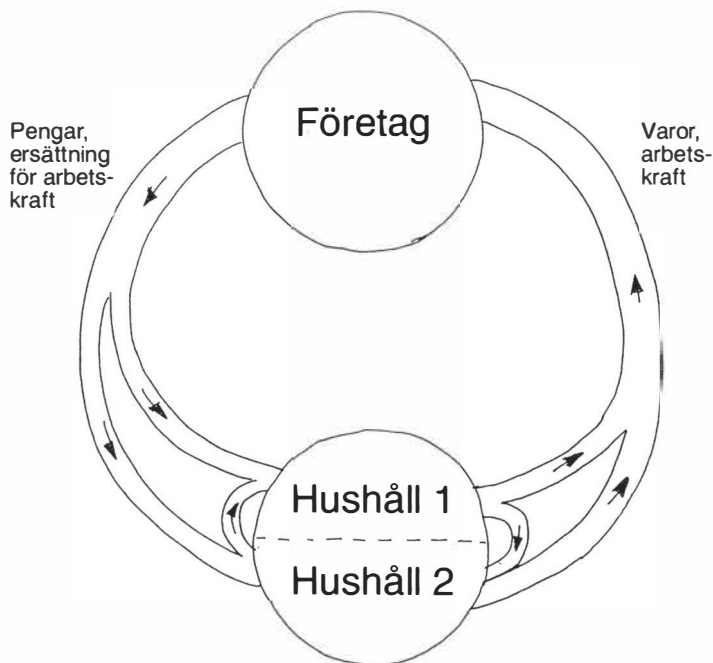
Hushållens produktiva roll skulle emellertid också på ett enkelt sätt kunna åskådliggöras i kretsloppsmodellen. Detta inses lättast genom att studera kretsloppet i *figur 1.1* motströms. Bilden av det producerande hushållet blir då tydlig. Nu är det hushållet som med hjälp av olika insatsvaror, mat, kläder etc, *producerar och säljer* en vara som företagen köper.

Denna vara är humankapitalet eller arbetskraften. Humankapitalet brukar vanligtvis dock inte betraktas som en vara. Äganderätten till humankapitalet är ju förbehållen den enskilda individen. Humankapitalet kan alltså inte säljas (slaveriet upphörde för länge sedan) och normalt sett inte heller belånas. Däremot finns det en marknad för avkastningen på humankapitalet – arbetskraften kan säljas.

Analogin är trots denna skillnad tydlig. En del av hushållens arbe-

te säljs till företagen, en del "säljs" till det egna hemmet och en del till andra hem. Detta visas i *figur 1.2*. Enligt *figur 1.2* säljer hushåll 1 en del arbetskraft till hushåll 2 och en del till företagen, medan hushåll 2 säljer all sin arbetskraft till företagen. Den del av arbetskraften som används inom hushållssektorn kan i analogi med företagen i *figur 1.1* tolkas som en investering och underhåll, fast här i humankapital (matlagning, barn etc) eller i realkapital (städning, reparationer av huset).

Figur 1.2. Ett enkelt kretslopp II.

1.2 Hemarbete och nationalräkenskaperna

Hushållen kan alltså betraktas som en producent av varan humankapital, men hemarbete har inte explicit inkluderats i de ekonomiska modellerna. Förutom det ideologiskt och intellektuellt betingade

motståndet mot att betrakta hushållen som aktiva producenter, har värdet av hemarbete underskattats och marginaliserats genom att det helt enkelt inte ingår i den offentliga BNP-statistiken.

Skälet till att hemarbete inte ingår i den offentliga BNP-statistiken är att det inte kan värderas enligt marknadsmässiga priser, vilket beror på att det saknas en marknad för hemarbete. Och detta beror i sin tur på att vi och våra politiker av olika skäl, bestämt att ingen annan än vi själva skall utföra det arbete i hemmet som vi behöver. Denna uppfattning har i sin tur varit vägledande för utformningen av skattesystemet. De höga skatteklorna tillsammans med att hemarbete inte varit avdragsbart har omöjliggjort en marknadsanpassning av hemarbetet.

Ekonomernas bristande intresse för denna del av det ekonomiska livet beror sannolikt på avsaknaden av en marknad för hushållens hemproduktion. För att erhålla en uppfattning om hur stort detta värde är måste med andra ord en marknad för hemarbetet tillåtas växa fram.

Inom ramen för det kontinuerliga arbete som pågår i syfte att samordna olika länders nationalräkenskaper och att göra dem jämförbara har emellertid gjorts ansträngningar att inkludera värdet av hemarbete i nationalräkenskaperna. Detta arbete har dock hittills varit fruktlöst och motiveringen som angavs i samband med den senaste revideringen (1991) till att värdet av hemarbete exkluderas är följande:

Den ovilja man visat mot att inkludera värdet av hemarbete i nationalräkenskaperna, förklaras av en rad faktorer. Hemarbetet betraktas för det första som förhållandevis isolerat och oberoende av marknadsarbetet i övrigt. Vidare anses det som ytterst svårt att, på ett meningsfullt sätt, uppskatta dess värde. Slutligen skulle nationalräkenskapernas användbarhet som underlag för utformningen av politik och för analysen av marknader och deras jämviktsrubbningsar, såsom inflation och arbetslöshet, begränsas av en sådan utvidgning.

Därutöver skulle också oacceptabla följder för sysselsättningsstatistiken uppkomma. Enligt ILO (Internationella Arbetsorganisationen) skall ekonomiskt aktiva personer enbart omfatta de som är inbegripna i produktionssystemet såsom det konventionellt definieras. Om begreppet produktionssystem utvidgas till att inklu-

dera också hemarbete, skulle hela den vuxna befolkningen betraktas som ekonomiskt verksam och arbetslöshet därmed elimineras. (*The Production of Accounts*, Draft, November 1991, sid 91).

Det är ganska fantastiskt att notera att ett viktigt skäl till att värdet av hemarbetet exkluderats från officiell statistik är att en sådan utvidgning skulle begränsa användningen av den etablerade ekonomiska teorin. Den uppmärksamme läsaren må med rätta ställa sig frågan om det inte är bättre att ändra på teorin än att förvanska verkligheten.

Konsekvensen av att det fortfarande saknas en sammanhängande och kontinuerlig statistik över värdet av hemarbetet är att värdet på den totala produktionen, BNP, och den totala konsumtionen underskattats medan värdet på tillväxten överskattats. Värdet på hemarbetet har grovt uppskattats till att motsvara 40–50 procent av BNP (Bonke, 1992, Chadeau, 1993). Detta kan jämföras med den bild av värdet på hemarbete som förmedlas av den svenska officiella statistiken; det uppgick där 1990 enbart till maximalt 1–2 procent. Det är med andra ord frågan om en kraftig underskattning. Tillväxten har överskattats därför att sådana aktiviteter som tidigare utfördes inom hemmen successivt förts över till marknaderna i takt med att kvinnorna lämnat hemmen. Betydelsen av detta för BNP illustreras tydligt av det numera klassiska exemplet på hembiträdet som gifter sig med mannen som anställt henne. Som hembiträde erhåller hon lön, och lönen registreras i nationalräkenskaperna och bidrar till att höja BNP i motsvarande grad. Som gift erhåller hon inte längre någon lön över marknaden varför hennes insats värderas till noll, trots att hon gör exakt samma sak som tidigare.

Ett annat och måhända mer aktuellt exempel är modern som vårdar sitt eget barn. Värdet av hennes arbete (efter det första året, då föräldraförsäkringen betalades ut) registreras inte i BNP-statistiken och betraktas följaktligen som av noll värde. Om kvinnan däremot är anställd för att vårda någon annans barn erhåller hon lön och hennes insats höjer BNP i motsvarande grad.

Konsumtionen underskattas slutligen därför att hushållen, genom eget arbete, förädlar de varor som de köper på marknaden. På så sätt höjs konsumtionsvärdet. Värdet på konsumtionen beräknas nämligen i nationalräkenskaperna som det sammanlagda värdet på de varor som köps på marknaden; mjöl, jäst, smör, salt etc. Det korrekta sättet att värdera konsumtionen är istället att som i detta exempel

värdera det färdiga brödet som producerats med hjälp av de köpta insatsvarorna och kvinnans/mannens arbete, och detta värde är mycket högre än summan av värdet på de ingående ingredienserna.

Slutligen bör understrykas att olikheter i hemarbetets intensitet, inriktning och omfattning försvårar ekonomiska jämförelser mellan länder. I ett land som Sverige har en betydande del av det traditionella hemarbetet allokerats till den offentliga sektorn (vård och omvårdnad). Därigenom registreras värdet av det i BNP-statistiken. I ett land som Tyskland däremot, där fortfarande en långt större del av hemarbetet utförs inom hemmen registreras inte detta arbete i den offentliga statistiken. Därigenom kommer den svenska BNP att överskattas i jämförelse med tyska. Om skillnader i framförallt den kvinnliga förvärvsintensiteten är stor och merparten av hemarbetet utförs av kvinnor kan det vara fråga om betydande under(över)skattningar.

1.3. Den moderna synen (hushållsproduktionsteorin)

Kretsloppsmodellen är som alla andra modeller en stark förenkling av verkligheten. Syftet med modellen är naturligtvis inte att beskriva hela verkligheten, en sådan modell skulle bli alldeles för komplex, utan att ge oss redskap som hjälper oss att förstå och sortera de viktigaste sambanden från ekonomisk synpunkt. Det faktum att hushållen i praktiskt taget alla makromodeller har reducerats till en passiv aktör vars enda uppgift är att konsumera innebär en mycket allvarlig begränsning av kretsloppsmodellens användbarhet.

Ett steg framåt görs i den så kallade *hushållsproduktionsteorin* som utvecklades, oberoende av varandra, av Becker (1965) och Lancaster (1966). Den stora innovationen i denna teoribildning ligger i att hushållet betraktas som en produktiv enhet. Grundtanken i Becker-Lancaster-modellen är att hushållet köper vissa varor på marknaden, förädlar och omvandlar dessa varor med hjälp av eget arbete i hemmet till nyttigheter som ger hushållet välfärd. Hushållet erhåller exempelvis ingen direkt nytta av jäst, mjöl, olja och vatten, men väl av brödet som bakats av dessa ingredienser.

Hushållsproduktionsteorin har använts som utgångspunkt för att förklara en rad ekonomiska företeelser såsom kvinnors förvärvsintensitet, efterfrågan på lite och mycket bearbetade varor, val av res-

sätt, etc. Tanken "tid är pengar" är härvidlag viktig. Den högvärlönde kvinnan bjuder sina affärskunder på en middag på en restaurang istället för att ta ledigt en eftermiddag och tillaga och arrangera motsvarande middag i hemmet. Studenten som har gott om tid men dåligt med pengar tillagar middagen själv och väljer i enlighet med teorin råvaror med lågt förädlingsvärde, dvs han köper inte färdiglagad paté utan istället de råvaror som behövs för att tillaga patén. Direktören flyger istället för att åka tåg även om flygbiljetten kostar dubbelt så mycket som tågbiljetten.

Men det område där Becker-Lancaster-modellen haft sin kanske viktigaste tillämpning har gällt makarnas specialisering på olika uppgifter. Modellen är i sin enklaste form baserad på att det enskilda hushållet består av två vuxna personer och att det råder perfekt substitution mellan hemarbete och marknadsarbete, dvs alla varor och tjänster som produceras i hemmet kan köpas på marknaden (med samma kvalitet). De två vuxna personerna skall i enlighet med teorin ses som en produktiv enhet som tillsammans skall besluta hur deras sammanlagda resurser skall utnyttjas på bästa sätt: vem som skall specialisera sig på lönearbete respektive på hemarbete. Valet avgörs av respektives produktivitet (eller marknadslön) och i starkt förenklade termer skall den med den högsta lönen specialisera sig på marknadsarbetet. I utbyte mot marknadsarbetet erhålls lön. Denna lön används för att köpa olika insatsvaror som den andre maken i hemarbetet omvandlar till nyttigheter som båda konsumerar.

Principen bakom Becker-Lancaster-modellen är densamma som förklarar varför direktören specialiserar sig på att fatta beslut och leda arbetet medan sekreteraren specialiserar sig på att skriva ut brev, boka biljetter etc istället för att båda leda "lite", fattar "lite" beslut och postar "lite" brev.

Det är alltså närmare bestämt den klassiska synen på komparativa fördelar, vinsterna av specialisering och byte mellan i det här fallet individer, och inte länder, som går igen. Dessa idéer lanserades ursprungligen under senare delen av 1700-talet av Adam Smith i hans banbrytande bok "The Wealth of Nations". Dess betydelse för den internationella handeln formulerades inom ramen för den traditionella frihandelsteorin av David Ricardo under 1800-talets första hälft. Som synes äger principen tillämplighet även på individ- och hushållsnivå. Var och en av makarna skall specialisera sig på de uppgifter som de relativt sett är bäst på, sedan byter man med varandra.

1.4 Hushållsproduktionsteorins begränsningar

Hushållsproduktionsteorin har många förtjänster (det är inte för intet som en av upphovsmännen till den, Gary Becker, belönades med ekonomipriset till Alfred Nobels minne, 1992) och bidrar till att förklara en rad av hushållens koordineringsproblem. Angreppssättet har också stark relevans i det fall hushållen är stabila och hushållsmedlemmarna har samma livslängd. Problem uppstår dock för den som specialiserat sig på hemarbete i det fall hushållet inte är stabilt. Hans/hennes produktivitet, försörjning och trygghet är beroende av den andres inkomst. Följande inte alltför extrema fall kan användas för att tydliggöra resonemanget.

Mannen gör karriär och kvinnan stödjer och uppmuntrar honom genom att inta en förstående attityd, tvätta hans kläder, laga hans mat, arrangera små middagar för hans chef med fru och på alla upptänkliga sätt göra honom glad och nöjd så att hans produktiva förmåga på arbetsplatsen maximeras och karriären går snabbt. Så länge deras förhållande varar kommer också hustrun att kunna skörda frukterna av den belöning mannen får på marknaden. Det går däremot inte att uttala sig om hur stor hennes ersättning bör vara, eftersom den inte kan bedömas och värderas på en marknad. Förutom att det saknas en marknad försvåras värderingen av att mannens och kvinnans arbete är ett typiskt exempel på *joint production* (förenad produktion). Han blir mer produktiv av att hon stödjer honom, han kanske inte alls hade kunnat göra karriär utan hennes stöd. Värdet av familjens totala produktion går alltså att mäta genom att det finns en marknad för mannens arbete, däremot går det inte att urskilja makarnas inbördes bidrag.

Men så inträffar det att en av makarna vill skilja sig. Mannens produktivitet förändras inte särskilt mycket av separationen. Han kan fortsätta sitt arbete på marknaden som förut eftersom hans position vanligtvis inte är beroende av om han är gift eller ej. Visserligen betraktades skilsmässor tidigare, åtminstone inom konservativa kretsar, som något ytterst omoraliskt och klandervärt. Då kunde skilsmässor "bestraffas" på ett sådant sätt att mannens karriär avbröts eller försvårades. Men denna inställning tycks numera vara passé.

Kvinnan kan däremot efter en skilsmässa inte ta till vara sin förmåga på samma sätt som tidigare. Hennes produktiva bidrag är indirekt genom att det bara får ett (stort) värde om det kombineras med

någon annans, mannens. Hon har ju inom ramen för den tidiga familjebildningen utvecklat en kompetens som nu inte längre kan användas fullt ut. Analogin med sekreteraren som blir arbetslös när hennes chef lämnar företaget är tydlig.

Kvinnorna har under den senaste 25-årsperioden i en allt mindre utsträckning valt att specialisera sig på hemarbete, vilket bland annat avspeglas i en allt högre förvärvsfrekvens. Denna utveckling är lätt att förklara inom ramen för hushållsproduktionsteorin. Det är nämligen rimligt att anta att kvinnans benägenhet att specialisera sig på hemarbete avtar när skilsmässor är frekventa; den i familjen som specialiserar sig på hemarbete (vanligtvis kvinnan) tar ju en stor risk i sitt val därför att värdet på hennes arbete är beroende på att familjen består av två vuxna. Denna effekt förstärks dessutom i det svenska välfärdssystemet som enbart låter marknadsarbete omfattas av den offentliga tryggheten och där inget stöd från mannen till kvinnan eller tvärtom i samband med skilsmässa automatiskt utdöms.

Kvinnornas ökade förvärvsintensitet kan också förklaras av att det svenska skattesystemet beskattar individen snarare än hushållet. Skattetrycket är därför okänsligt för antalet inkomsttagare i en familj och på försörjningsbördans storlek. Lägg därtill en kraftigt subventionerad offentligt barnomsorg som gör det ekonomiskt fördelaktigt för kvinnan att arbeta på marknaden och lämna bort sitt barn till en offentlig institution, snarare än att själv ta hand om det.

Hushållsproduktionsteorin begränsas också av att makarna antas ha samma makt och förmåga att påverka valet av specialisering mellan marknads- och hushållsarbete. I dessa förhandlingar förutsätts ofta att det råder en maktbalans mellan hushållets vuxna medlemmar och att beslutsfattandet sker utifrån målsättning att den gemensamma välfärden för hushållet totalt sett skall maximeras. Men det är inte svårt att räkna ut hur valet mellan hemarbete och marknadsarbete utfaller om mannen (kvinnan) i kraft av en bättre verbal förmåga och utövandet av sin medfödda eller tillskansade manliga (kvinnliga) pondus låter henne (honom) förstå att hon (han) gör en större insats genom att ta hand om honom (henne) och deras gemensamma barn än att han (hon) skulle avstå från sin yrkesförankring och allt vad det innebär i frågan om trygghet och ekonomisk ersättning.

Becker-Lancaster-modellen begränsas slutligen av den omständighet att den utgår från att hushållet består av två vuxna individer och att en av dem skall specialisera sig på hemarbete. Detta betraktel-

sesätt utesluter alltså möjligheten att båda makar specialiserar sig på marknadsarbete och köper hemarbete från en tredje person. Med obegränsad substituerbarhet behöver detta emellertid inte vara ett problem, allt som görs i hemmet kan också köpas på marknaden. I praktiken är det dock inte så. Substituerbarheten är begränsad, många av de uppgifter som nu görs i hemmet kan antingen inte alls köpas på en marknad eller enbart till kraftigt snedvridna priser.

Relevansen i Becker-Lancaster-modellen minskar således om hushållet inte är stabilt, om en offentlig sektor erbjuder skattefinansierad trygghet baserad enbart på det arbete som utförs utanför hemmet, om hushållet består av en vuxen person eller om graden av substitution mellan hemarbete och marknadsarbete är begränsad. Hushållsproduktionsteorin måste därför endera utvidgas och kompletteras eller förkastas som modell för hushållens beteende. Jag har valt att utvidga den.

2. Hushållet som ett företag

2.1 Modellens antagande och utgångspunkter

En ansats vore att jämställa hushåll med företag i alla avseenden. En sådan mer långtgående likabehandling av hushåll och företag får framförallt följer för utformningen av skatt- och trygghetssystemet.

Det nuvarande skattesystemet eftersträvar en likabehandling av inkomster från olika källor, men bortser från vikten av att behandla olika skattesubjekt, dvs företag och hushåll, lika. I allmänna ordalag och i starkt förenklade termer har det ansetts att företag inte skall beskattas. De vinster som genereras där dyker förr eller senare upp som inkomst för hushållet och beskattas då som en sådan. Denna snedvridning har resulterat i att hushåll i egenskap av arbetsgivare inte kan konkurrera på lika villkor med företag om arbetskraften. För ett hushåll som vill anställa en person gäller idag att den anställdes lön inklusive sociala avgifter skall betalas med beskattade medel, medan ett företags kostnad för en anställd skall betalas av obeskattade medel. De negativa effekterna av olika beskattning är inte så allvarliga om skattetrycket är relativt lågt, men ökar snabbt om skattetrycket som i det svenska fallet ligger på nära 70 procent.

En annan asymmetri ligger i att inte alla arbetsinkomster behandlas skattemässigt lika. Hemarbete beskattas exempelvis inte därför att det helt enkelt inte genererar några *penninginkomster*. Denna skevhet skapar betydande skatteklivar som snedvrider resursanvändningen exempelvis mellan hemarbete (do-it-yourself) och marknadsarbete. Detta behandlas mer ingående i avsnitt 3.

Den följande analysen tar fasta på att hemarbetet är mycket stort och kommer så att förbli bland annat på grund av bristande substituerbarhet mellan hem och marknad. Den bristande substituerbarheten ligger i att inte alla tjänster med lätthet kan bytas ut mot sådana som

produceras på marknaden. Färdigbakat bröd kan visserligen ersättas med mjöl, jäst, vatten och eget arbete, och byte av fönster behöver inte göras av hushållsmedlemmen utan kan också utföras av en professionell snickare, men uppfostran av barn är en i tid utdragen process och kan inte utan vidare utföras av en utomstående.

Tillgänglig statistik tyder på att ca 45 procent av allt det arbete som utförs i Sverige utförs i hemmen. I *tabell 2.1* visas hur de svenska hushållen använder sin tid. Uppgifter gäller för befolkningen 20–64 år och avser timmar per vecka.

Tabell 2.1 Tidsanvändningen per person och vecka för befolkningen 20–64 år.

Aktivitet	Timmar och minuter
Förvärvsarbete	34,15
Hushållsarbete	26,39
Personliga behov (inkl sömn)	69,52
Studier	2,20
Fri tid	34,08
Övrigt	0,46
Summa	168,00

Källa: SCB 1990/91, Tidsanvändningsundersökningen

Analysen uppmärksammar också explicit att trygghet på ålderdomen i dagens samhälle baseras på den inkomst individen fått av sitt marknadsarbete. Det innebär att humankapitalproduktionen numera präglas av omfattande *positiva externa effekter*. Detta kan enkelt illustreras genom följande exempel.

På den tiden hushållen bestod av tre eller flera generationer, försörjde den aktiva generationen de unga och de gamla. Den enskilde individens "pensionsförsäkring" låg i att producera barn, gärna så många som möjligt. Och ju bättre man kunde sörja för sina barns välbefinnande, sociala anpassning och yrkesutbildning, desto större var sannolikheten att barnen överlevde och utvecklades till starka och livskraftiga individer som kunde försörja sina föräldrar när de blev gamla. Avkastningen på föräldrarnas arbete, inklusive produktionen av humankapitalet, tillföll alltså familjen.

Men i ett modernt samhälle med utbyggt pensionssystem, offentligt eller privat, fonderings- men framförallt pay-as-go-you-system, blir de gamla på ålderdomen försörjda inte av sina egna barn utan av hela den aktiva generationen. De *ekonomiska incitamenten* för den enskilda föräldern att fostra sina barn på ett sådant sätt att de som vuxna blir högproduktiva, är med andra ord svaga. Som pensionär får de *i ekonomiska termer* inte ut mer av detta arbete än om de försummar sina barn så att de blir "drop-outs". Vinster av en "lyckad" produktion av humankapital (en socialt välanpassad och högproducerande individ) tillfaller alltså inte den/de som utfört produktionen (föräldrarna), utan fördelas över samhället i stort. Det är enbart arbetet på marknaden som avgör pensionen, inte den totala arbetsinsatsen inklusive hemarbetet. Men det paradoxala är att det är arbetet i hemmet, framförallt kvalitetsaspekten på humankapitalsproduktionen, som i hög grad bestämmer den framtida utvecklingen av samhället och dess förmåga att försörja de gamla.

Analysen tar också hänsyn till det faktum att familjer inte är stabila. Familjerna splittras på grund av dödsfall eller genom skilsmässa. Sannolikheten att familjen splittras är därutöver tillräckligt stor för att den inte skall kunna nonchaleras. Tillgänglig statistik tyder på att ca hälften av alla äktenskap upplöses genom skilsmässa. Ensamhushållen blir följaktligen allt vanligare och utgör idag den vanligaste familjetypen i städerna.

Slutligen fästs stor uppmärksamhet vid att kvinnornas utbildningsnivå och förvärvsintensitet i stort sett är densamma som männens. I *tabell 2.2* visas hur stor andel av olika befolkningsgrupper som är sysselsatta och hur stor andel som befinner sig i arbetskraften. Att befinna sig i arbetskraften betyder att man är sysselsatt eller arbetslös men står till arbetsmarknadens förfogande. Bland de sysselsatta återfinns emellertid även de som är tillfälligt frånvarande på grund av sjukdom, utbildning, vård av barn etc. Andelen sysselsatta överstiger alltså andelen förvärvsarbetande. I tabellen anges därför också för fullständighetens skull andelen förvärvsarbetande i de olika grupperna. Det bör emellertid påpekas att förvärvsintensiteten inte anger hur mycket individerna arbetar, heltid eller deltid, utan bara om de arbetar något eller inte något alls.

Andelen sysselsatta kvinnor i åldern 18–64 år var i Sverige 1993 73 procent (samma som för männen) och högre än i något annat land. Speciellt skiljer sig kvinnorna i Sverige från dem i andra länder ge-

Tabell 2.2 Andel av sysselsatta och i arbetskraften för olika befolkningsgrupper, 1993.

	<i>andel sysselsatta</i>		<i>andel i</i>
	<i>totalt</i>	<i>därav i arbete</i>	<i>arbetskraften</i>
alla 20–64	73%	63%	79%
alla män 20–64	73%	66%	81%
alla kvinnor 20–64	73%	60%	77%
med något barn i åldern 0–6 år			
män	86%	77%	94%
kvinnor	75%	52%	81%
med barn endast i åldern 7–16			
män	90%	83%	95%
kvinnor	88%	77%	93%

Källa: AKU, andra kvartalet 1993, SCB

nom att andelen sysselsatta småbarnsmammor är extremt hög, 75 procent av alla kvinnor med något barn i åldern 0–6 år är sysselsatta. Det är också intressant att notera att andelen sysselsatta bland män och kvinnor med barn endast i åldern 7–16 år är mycket högre än genomsnittet för hela den yrkesverksamma befolkningen, 90 procent för männen och 88 procent för kvinnorna, varav 83 respektive 77 procent också befinner sig i arbete.

Den kvinnliga sysselsättningsintensiteten överskattar dock den kvinnliga förvärvsintensiteten (Jonung-Persson, 1993). Enligt tabell 2.2 befann sig 81 procent av alla kvinnor med något barn i åldern 0–6 år i arbetskraften. 75 procent av kvinnorna var sysselsatta, men enbart 52 procent arbetade utanför hemmet, varav antagligen en betydande del arbetade deltid. 23 procent var med andra ord tillfälligt frånvarande, varav merparten antagligen föräldralediga.

2.2 Hushållsproduktionens värde

Hushållet bör alltså betraktas som en produktiv enhet, men vad producerar då hushållet? Det producerar nytt humankapital samt vårdar och underhåller gammalt humankapital, vilket mer precist kan uttryckas som:

Hemarbete omfattar fostran av barn och tillgodoser människans grundläggande behov av föda, klädsel och bostad. Hemmets ekonomiska verksamhet säkerställer reproduktionen samtidigt som den sätter de vuxna istånd att ta betalt arbete utanför hemmet. (C Brown och A Preece i *The New Palgraves* sid 679.)

Därutöver förvaltar hushållen ett betydande realkapital bestående av hus, båtar, bilar, etc. Det totala värdet på det kapital hushållen förfogar över och underhåller ges av *tabell 2.3*.

Tabell 2.3 Hushållens tillgångar, skulder och disponibla förmögenhet 1990.

<i>Tillgångsslag</i>	<i>miljarder SEK</i>
Reala tillgångar	1 678
eget hem, insatslägenhet, fritidshus	
yttre inventarier, jordbruksfastigheter, rörelsefastigheter, inventarier och lager i rörelse och jordbruk, hyresfastigheter	
Finansiella tillgångar	1 347
bank, allemansspar, obligationer	
aktier, fonder och andra värdepapper	
Summa disponibla tillgångar	3 025
Summa skulder	820
Disponibel förmögenhet	2 205
Konsumtionskapital	775
Justerad nettoförmögenhet	2 980 ¹

1. Till denna siffra skall egentligen också läggas värdet på hushållens kollektiva pensionstillgångar som 1985 uppgick till ca 1 700 miljarder SEK.

Källa: Nationalförmögenheten, bilaga 11 till LU 92.

Värdet på hushållens tillgångar var 1990 enligt *tabell 2.3* 3 025 miljarder SEK, där de reala tillgångarna (egna hem, fritidshus, hyreshus, jordbruksfastigheter, skogsfastigheter) utgjorde drygt 50 procent. Om hushållens konsumtionskapital (bil, båt, husgeråd, möbler, frysbox, TV etc) inkluderats hade tillgångarna stigit med ca 775 mil-

jarde SEK, och hushållens totala förmögenhet till ca 3 000 miljarder SEK. Som jämförelse kan nämnas att det samlade börsvärdet vid samma tidpunkt uppgick till ca 900 miljarder SEK.

Storleken på hushållens förmögenhet kan jämföras med den svenska nationalförmögenheten. I *tabell 2.4* visas en uppdelning av de svenska tillgångarna 1990. Siffrorna är preliminära och bygger på grova uppskattningar eftersom offentlig statistik saknas på området. Enligt tabellen uppgår den svenska nationalförmögenheten till ca 5 000 miljarder SEK, humankapitalet oräknat. Av detta kapital äger hushållen *direkt* ca 2 000–3 000 beroende på om konsumtionskapitalet inkluderas eller ej, motsvarande ca 50 procent av Sveriges samlade förmögenhet. Indirekt äger hushållen naturligtvis allt. Därutöver "äger" hushållen allt humankapital.

Tabell 2.4 Värdet på de svenska tillgångarna 1990.

Realkapital, vägar, infrastruktur byggnader företag skog, jord, vattenkraft etc	4 972 miljarder SEK
Nettofordringar på utlandet	–275 miljarder SEK
Nationalförmögenhet enligt nationalräkenskaper	4 697 miljarder SEK
Humankapitalet	10 000–15 000 miljarder SEK

Källa: Nationalförmögenheten, bilaga 11 till 92, samt egna beräkningar

Värdet på det arbete hushållen nedlägger för att förvalta detta mycket stora kapital är svårt att uppskatta. I intuitiva termer kan det formuleras så att det motsvarar värdet av att tillgången kan användas under längre tid. Vad vore exempelvis alla dessa små avstyckade gårdar, torp och fiskestugor värda om de inte vårdats under tidens lopp av ansvarskännande kvinnor och män?

En grov skattning kan dock göras. Enligt SCB tidsanvändningsstudier använder den genomsnittliga familjen sammanlagt 7,5 timmar per vecka på underhållsarbete. Studier av Klevmarken och Flood (1990) ger ungefär samma siffra. Det finns 4,5 miljoner hushåll i Sverige och om det kan antas att man arbetar med underhåll varje vecka under året används sammanlagt ca 1,7 miljarder timmar

per år i underhållsarbete. För en timlön inkl sociala avgifter på 90 SEK (det motsvarar en städarens lön) uppgår värdet av underhållet till ca 150 miljarder SEK årligen eller 12 procent av BNP.

Till detta skall värdet av humankapitalproduktionen läggas. "Marknadsvärdet" av en nyutbildad läkare, jurist, civilekonom etc, är, räknat som det diskonterade nuvärdet av alla framtida inkomstströmmar, ca 15–20 miljoner kronor. Denna "produkt" är resultatet av en process som pågår under ca 25 år. Det är grovt missvisande att tillskriva universitet och högskolor hela produktionsvärdet. Innan studenten når så långt att han/hon påbörjar en universitetsutbildning har lärare och fritidsledare men framförallt föräldrar investerat mycket tid och resurser i att försörja och hjälpa den unga tillrätta, genom uppmuntran, stöd, läxläsning etc. Detta arbete är oerhört viktigt men underskattas dessvärre ofta i den offentliga debatten. Det förbereder den blivande läkaren/juristen/ingenjören etc för högre studier och hjälper honom/henne att uppnå sådana betyg och mognad att han/hon blir antagen för högre studier och kan tillgodogöra sig utbildningen på ett adekvat sätt.

Ca 20 000 ungdomar går varje år vidare till högre studier. Om vi låter familjens andel av investeringskostnaden uppgå till 2 miljoner totalt sett över en period på 20 år (100 000 SEK per år, 3 timmar eller 275 SEK per dag), kan värdet av denna del av humankapitalproduktionen uppskattas till 40 miljarder SEK per år. Till denna siffra skall förstås också läggas värdet av den övriga humankapitalproduktionen som säkert är dubbelt så stort, fast utslaget på 4 gånger fler individer.

Därutöver måste det befintliga humankapitalet vårdas. De som befinner sig i produktiv ålder måste, precis som vilken maskin som helst, "servas" och underhållas. Lagom med personlig omvårdnad, fritid och rekreation ger den "mänskliga maskinen" en längre hållbarhet. Den som försummar den personliga omvårdnaden, genom att arbeta för mycket, sova för lite, äta felaktig mat på fel tider, riskerar att "ta slut" i förtid och därmed tvingas till förtida pensionering och förorsakar därigenom samhället betydande kostnader. Detta samband kan återigen bäst förstås med hjälp av en enkel analogi. Det företag som köper en ny maskin för 15 miljoner SEK är tveklöst angeläget om att underhålla denna maskin enligt alla föreskrifter, så att den kan utnyttjas under så lång tid som möjligt. Ingen ansvarig skulle drömma om att strunta i nödvändig service etc. På samma sätt kan och skall man resonera också när det gäller oss människor.

Det kan i detta sammanhang också vara värt att notera att ”vård” och underhåll av maskin är en skattebas och räknas som ett värde i BNP (förutsatt att arbetet inte sker svart), medan vård och underhåll av människor inom hemmet inte räknas i skattesammanhang och inte alls registreras i den ekonomiska statistiken!

Humankapitalets värde uppgår enligt tabell 2.4 till ca 10 000–15 000 mdr SEK. Om det är realistiskt att anta att det årliga ”underhållet” motsvarar 2 procent av kapitalet, uppgår värdet på denna del av hemarbetet till ca 200–300 mdr SEK. Sammanlagt torde värdet av hemarbetet, enligt detta sätt att räkna, motsvara ca 50 procent av BNP vilket överensstämmer väl med tidigare studier (Bonke, 1993).

2.3 Hushåll–marknad

Hemarbetet är alltså betydande och dess uppgifter är av såväl indirekt karaktär, genom att de ökar humankapitalets produktivitet på marknaden, som direkt karaktär, genom den rena humankapitalproduktionen. Ur detta perspektiv är det inte svårt att se likheten med ett företag. Men skall dessa uppgifter skötas av de enskilda hushållsmedlemmarna inom ramen för det enskilda hushållet eller finns det andra sätt att organisera arbetet på?

För att kunna besvara denna fråga kan man vända på den och istället försöka besvara frågan om varför hushåll existerar. Varför sker inte alla transaktioner mellan individerna över en marknad i form av frivilliga byten? Svaret på denna fråga uppvisar stora likheter med svaret på den närbesläktade frågan. Varför finns företag, varför består inte samhället av en stor mängd fristående egenföretagare som ägnar sig åt frivilliga byten av varor och tjänster?

Enligt den moderna teorin för företaget organiseras produktionen inom ramen för ett företag snarare än genom frivilliga byten på marknaden därför att det ibland är billigare att organisera verksamheten inom ramen för företaget. Denna analys bygger i allt väsentligt på arbeten av Williamsson (1975, 1979 och 1981) och tar fasta på att byten över en marknad inte är friktionsfria. Transaktioner är förenade med kostnader för att få kontakt (säljare-köpare), för att bestämma kvalitet (på varan, arbetskraften etc) och för att genomföra ett kontrakt.

Kostnaden för att organisera verksamheten *inom* företaget är relaterad till kostnaden för administration och övervakning. Så snart som

lagproduktion ger produktivitet fördelar uppstår incitament att fuska. Alchian och Demsetz (1971) förklarade i en numera klassisk artikel företagets existens med att det behövs någon som kontrollerar och övervakar de anställdas insats. Aktieägarna i sin tur kontrollerar kontrollantens arbete. Aktieägarnas ersättning består ju av det som blir över när alla andra har fått sitt.

Detta leder fram till följande ganska grovt tillyxade samband. Aktiviteter organiseras inom ramen för ett företag snarare än på en marknad när transaktionskostnaderna överstiger summan av de interna administrations- och övervakningskostnaderna. Ingemar Ståhl (1992) skriver "företag är små planekonomier i en större marknads ekonomi. Internt är det frågan om en administrativ och hierarisk styrning. Externt är det marknadsrelationer."

Kan man byta ut företaget mot hushåll och förklara familjens existens i samma termer som företagens? Vilka ekonomiska fördelar finns att organisera det traditionella hemarbetet inom ramen för en familj istället för över en marknad baserad på frivilliga byten mellan självständiga individer? I syfte att renodla de ekonomiska aspekterna bortses tills vidare från de sociala, mänskliga, känslomässiga och moraliska faktorernas betydelse för familjebildningen. Detta innebär i och för sig kraftigt våld på verkligheten, men hjälper oss att fokusera uppmärksamheten på de ekonomiska faktorernas betydelse för hemarbetets organisation och som avspeglas i regelverk, skattesystem etc.

I en artikel från 1985 försöker Pollak, med utgångspunkt från transaktionskostnadsanalysen, förklara varför hemarbetet organiseras inom ramen för den enskilda familjen. Han finner fyra skäl för detta; incitament, övervakning, altruism och lojalitet. Eftersom alla familjemedlemmar har en fordran på familjens samlade resurser har alla *incitament* att "sköta" sig och efter var och ens förmåga bidra till familjens välfärd. *Övervakningen* underlättas om arbetet sker inom en familj eftersom det där är lättare att få kunskap om var och en av familjemedlemmarnas arbetsamhet, arbetsvanor, konsumtionsbehov etc. *Altruism* begränsar opportunistiskt beteende och *familjelojalitet* slutligen bidrar till att alla anstränger sig för att upprätthålla familjens ära och anseende. Detta resulterar enligt Pollak i att de externa transaktionskostnaderna är större än de interna övervakningskostnaderna, dvs det föreligger tydliga ekonomiska skäl till att organisera hemarbetet inom familjen.

Hushållets numera relativt begränsade storlek skulle kunna förklaras i termer av övervaknings- och kontrollaspekten i kombination med senare tids tekniska utveckling i stort sett eliminerat storfamiljens produktivitet fördelar. I hushåll som består av fler än två vuxna (storfamilj, stam etc) uppstår incitament till fusk. "Lata" medlemmar drar fördel av de andras arbete genom att begränsa sin egen arbetsinsats utan att detta minskar deras andel i det sammanlagda resultatet av familjens/stammens totala arbete. Den kontroll och övervakning som sker inom ramen för ett företag har emellertid i en storfamilj ersatts av normer för mänskligt beteende i grupp. Vinsterna av en storfamilj har med andra ord försvunnit, medan kontrollkostnaderna fortfarande existerar. Föga förvånande har storfamiljen ersatts av kärnfamiljen.

I en familj med bara två vuxna är kontrollproblemet mindre. Men trots det är problemet att "rättvist" fördela arbetet och resultatet av arbetet mellan hushållets medlemmar omvitnat av många. Ibland leder dessa svårigheter till att hushållet, precis som ett företag, upphör och delas upp i sina beståndsdelar för att i framtiden eventuellt ingå i nya konstellationer.

Pollaks analys känns emellertid inte riktigt övertygande. Det finns enligt mitt sätt att se en annan och mer uppenbar faktor som förklarar varför hemarbetet organiseras i en familj. Det saknas helt enkelt en marknad för flertalet av de tjänster som produceras i hemmet. Denna omständighet är uppenbar vad avser den vara som kvinnorna har specialiserat sig på, nämligen produktionen av nytt humankapital. Barn kan inte säljas och inte heller belånas. Därför får modern inte betalt för detta arbete. Omvårdnad av barn kan visserligen (med fördel) kombineras med andra uppgifter i hemmet som den hemarbetande kan ta betalt för, matlagning, städning, etc, men produktion av humankapital är och förblir huvuduppgiften. Eftersom hon (det är i de allra flesta fallen kvinnan) inte får betalt för sin produktion, kan hon inte uppträda som en enskild aktör på en marknad. Hon behöver en inkomst för att kunna försörja sig och sina barn. Denna inkomst kan hon enbart få genom någon annans försorg. Det sedan lång tid tillbaka vanligast förekommande är att detta ekonomiska stöd kommer från barnens far. Utvecklingen i Sverige har dock gått i riktning mot att samhället gradvis övertagit det ekonomiska ansvaret för dessa utgifter (barnbidrag, vårdnadsbidrag, bidragsförskott etc).

Inom hushållet utförs emellertid många fler uppgifter. Skulle detta

arbete kunna organiseras över en marknad genom frivilliga byten? Vad avser städning, disk, tvätt, matlagning, inköp av mat och övrigt underhåll, som svarar för ca 75 procent av all den tid som läggs ned på arbete i hemmet, torde dessa uppgifter mycket väl kunna organiseras över en marknad. De är relativt okomplicerade, lätta att identifiera och kontrollera, och de är dessutom begränsade i tid och rum.

Underhållet av befintligt humankapital, vård och omvårdnad, bygger vanligtvis på förtroende och på personligt engagemang vilket försvårar marknadslösningar men utesluter inte sådana lösningar. Ingen ifrågasätter t ex att en utomstående ansvarar för en familjemedlems sjukvård. Det betraktas vidare idag som självklart att omvårdnaden av barn sköts av utomstående, låt vara att det för närvarande inte sker på marknadsmässiga villkor. För 50 år sedan väckte det ingen uppmärksamhet att en utomstående ansvarade för traditionella hemsysslor, städning, matlagning etc, vilket det gör idag. För 50 år sedan betraktades däremot vård av barn på offentliga institutioner med stor misstänksamhet och som ett utslag för familjens misslyckande.

Uppenbarligen finns inget som leder oss till den slutsatsen att vissa tjänster inte kan köpas och säljas på en marknad. Avsaknaden av marknad för hemarbete beror mer på tradition och ideologi än på tjänstens natur. Men under vilka förutsättningar hade de traditionella hemsysslorna, med undantag för egentlig nyproduktion av humankapital, skett över en marknad om en sådan funnes?

Svaret är enkelt. De hade, om man bortser från skatter, organiserats i hemmet, om de administrativa beslutskostnaderna *inom* familjen är mindre än transaktionskostnaderna *mellan* familjens individer när de uppträder oberoende av varandra på en marknad. Transaktionskostnaderna på en marknad består för en enskild person som exempelvis vill köpa hemhjälp och omvårdnad av precis samma kostnader som det enskilda företaget får vidkännas, dvs kostnader för kontakt, kvalitetsbestämning och kontrakt. Administrationskostnaderna för att organisera hemarbetet inom en familj består av övervakning och kostnader för att uppnå överenskommelser avseende exempelvis delning av inkomsterna på olika ändamål.

När är beslutskostnaderna inom familjen större än transaktionskostnaden på marknaden, dvs när lönar det sig att organisera hemarbete på marknaden snarare än inom kärnfamiljen? Pollak (1985) finner fyra omständigheter som talar för att den enskilda familjen inte är den optimala enheten för hemarbetet. För det första minskar

konflikter inom familjen dess produktivitet. Effektiviteten av hemarbetet minskar för det andra därför att familjemedlemmarna har en tendens att vara mer toleranta mot varandra än mot en utomstående. Familjens relativt begränsade storlek leder för det tredje till att eventuella stordriftsfördelar inte kan utnyttjas.

De minskade barnkullarna har exempelvis resulterat i att hushållet inte kan utnyttja befintliga stordriftsfördelar för vård av barn. Detta kan anföras som en förklaring till varför offentlig barnomsorg har prioriterats. Det blir helt enkelt billigare om många barn kan vårdas samtidigt på samma plats jämfört med om varje förälder skall ta hand om sitt barn.

Förmodade stordriftsfördelar i barnomsorg skall dock inte ses som ett skäl till att denna tjänst skall utföras i offentlig regi. Andra alternativ är tänkbara, privata kooperativ, stiftelser och bolag.

Barnomsorg kan också kompletteras med andra uppgifter i hemmet, matlagning etc. Vinsten av att utnyttja de stordriftsfördelar som kollektiv barnomsorg medger skall därför vägas mot vinsten av att individuell barnomsorg i hemmet kan kombineras med andra aktiviteter. Vilken form som väljs måste i rimlighetens namn vara den enskilda familjens val. Det enda argument som i detta sammanhang kan motivera en prioritering av den offentliga barnomsorgen är förekomsten av externa effekter. Externa effekter betyder här att beslutsfattarna befäradar att enskilda föräldrar inte klarar av att på egen hand ge sina egna barn en god start i livet.

Slutligen begränsas fördelarna av att låta hemarbete ske inom ramen för en familj när det råder en dålig överensstämmelse mellan medlemmarnas begåvning, talang och förmåga och familjens behov. Denna punkt är intressant och kan användas för att motivera en marknad för hemarbete. Om det inom en familj förhåller sig så att båda makarna har en produktivitet i ett renodlat lönearbete på marknaden som vida överstiger den som krävs för att utföra de traditionella hemsysslorna, råder dålig överensstämmelse mellan begåvning och behov. Kostnaderna (utebliven löneinkomst inklusive övervakningskostnaderna) att utföra arbetet internt (inom familjen) överstiger kostnaderna inkl transaktionskostnaderna för att externt få arbetsuppgifterna utförda.

Pollaks fyra argument talar för att kärnfamiljen inte alltid är den optimala ekonomiska enheten. Det finns starka argument för att denna borde utvidgas och att andra lösningar för hushållets ekonomiska

problem är bättre än nuvarande. Valet mellan en renodlad marknadslösning (exempelvis restaurangmat) och arbete i hushållet av hushållets egna medlemmar (laga middagen själv) borde kompletteras med ett tredje alternativ: uppgiften görs inom hushållet av en tredje person (middagen lagas av en anställd). Men detta kräver att det stora hindret mot att organisera hemarbetet på annat sätt än som sker idag avlägsnas, dvs skattekilarna. Många vill visserligen göra frågan om hemarbete till en fråga enbart om skattekilor. Men detta synsätt tenderar att överskugga den egentliga frågeställningen som handlar om hur hemarbete skall betraktas. Är det ett arbete? Varför ger det inte samma ekonomiska status som annat arbete? Om det inte är ett arbete, vad är det då?

2.4 Ett exempel

En utveckling i riktning mot mer marknadsorienterade lösningar av hushållens hemarbete kan uppnås om hushållen betraktas som bolag i skattehänseende. Ett sådant synsätt leder nämligen till att de skattekilor som drivits in mellan uppdragsgivarens bruttokostnad och uppdragstagarens nettoersättning elimineras. Det är nu därför dags att titta närmare på hur ett sådant system skulle se ut i praktiken.

Inledningsvis kan konstateras att hushållens bruttovinst skall utgöra grund för beskattning. Bruttovinsten definieras här som skillnaden mellan hushållets/individens intäkter och utgifter, där samtliga utgifter för intäkternas förvärvande i *vid mening* ingår. Som avdragsbara kostnader räknas även utgifter för hjälp i hemmet, och det spelar i skattesammanhang ingen roll vem som gör arbetet i hemmet; tredje person som inte är egentlig familjemedlem eller en familjemedlem.

Jag är medveten om att här kan uppstå besvärliga gränsdragningsproblem. Vilka utgifter skall vara avdragsbara? Enligt mitt sätt att resonera bör avdragsbara utgifter begränsas till utgifter för aktiviteter som senare ger upphov till inkomster som är skattepliktiga. När ett hus målas om skall ommålningskostnaden vara avdragsbar förutsatt att den realisationsvinst som uppstår när huset en gång säljs beskattas. Ommålningen bidrar ju till att höja eller bibehålla husets värde. I analogi med detta resonemang skall också utgifter för städning vara avdragsbara, vårdas inte huset minskar dess framtida värde. Utgifter för barnomsorg bör likaledes vara avdragsbara. Barnomsorg

kan ju ses som en investering i humankapital och avkastningen på humankapitalet, barnets framtida inkomst, beskattas när den uppstår.

Skall också avdrag för inköp av varor; målarfärg, rengöringsmedel, matvaror, blöjor etc tillåtas? Svaret är nej. Förutom den rent praktiska aspekten, ett sådant skattesystem skulle leda till ett orimligt administrativt krångel, finns det en enklare lösning på detta problem, grundavdraget, som kan uppfattas som ett avdrag för individens (hushållets) basutgifter. En utförligare diskussion av grundavdraget görs i kapitel 3 men det är viktigt att redan här understryka att ett höjt grundavdrag inte löser det grundläggande problemet som gäller hur hushåll och företag skall kunna konkurrera på lika villkor om arbetskraften och hur hushåll på ett effektivt sätt skall kunna lösa sina problem vad avser hushållsproduktion och marknadsarbete. En höjning av grundavdraget är därtill en mycket "dyr" lösning för statskassan.

För att undvika de riktigt svåra gränsdragningsproblemen bör alltså endast skattemässiga avdrag för utgifter för arbetskraft tillåtas, tillsammans med ett krav på att den köpta tjänsten utförs i hemmet. För att undvika orimligt administrativt krångel och minska risken för att avdragsrätten utnyttjas i skatteplaneringssyfte kan man tänka sig att det skall krävas ett visst minimibelopp, alternativt att det måste föreligga en viss grad av kontinuitet i tjänsten. Kostnaden för att putsa fönster vid ett tillfälle faller utanför ramen men inte kostnaden för ett fönsterputsningsabonnemang över ett år. Det är också rimligt att kräva av den som anställer en hjälp i hemmet att han/hon ikläder sig ett visst arbetsgivaransvar eller att de utgifter som vederbörande yrkar avdrag för utförs av person som anvisats av arbetsförmedlingen. Gränsdragningsproblemen diskuteras utförligare i kapitel 3.

Vem i en familj skall göra avdrag för de kostnader som är relaterade till hemarbetet? Det naturliga är att den som tjänar mest utnyttjar avdraget. Men är det verkligen rättvist? Ja, det är det, men medaljens baksida är att den som gör avdraget samtidigt avstår från en del av sin framtida trygghet. Detta är en direkt följd av att det i mitt förslag är inkomsten efter avdrag för hjälp i hemmet som bestämmer den framtida tryggheten vad avser exempelvis sjuk- och arbetslöshetsersättning och pension. Skattemässiga avdrag för hemarbete skall alltså kombineras med att de sociala förmånerna överförs på den som gör hemarbetet.

En direkt följd av att skattemässiga avdrag för hemarbete tillåts är

att det individbaserade skattesystemet överges till förmån för ett familjebaserat, som dock är frivilligt. Förklaringen ligger i att det i mitt förslag är tillåtet att anställa sin make/maka. En inkomst kan därigenom delas på två och med ett skattesystem som det svenska, med individuellt grundavdrag och viss progressivitet, ökar familjens disponibla inkomst, se avsnitt 2.4.2, 3.4.1 och 3.4.2. Detta är dock ingen nackdel, hushållet är tvärtom den naturliga enheten att beskatta eftersom det är där den ekonomiska välfärden skapas. En ytterligare fördel med ett familjebaserat skattesystem enligt den här föreslagna modellen ligger i att makarna även delar den framtida tryggheten. Hemarbetet ger därmed, i likhet med annat arbete, också framtida trygghet. Detta torde i första hand gagna kvinnorna eftersom de fortfarande utför merparten av hemarbetet.

Skall moms belasta de köpta hemtjänsterna? Den allmänna tumregeln är att moms inte läggs på lönen till en som är anställd i hemmet. Däremot skall moms belasta sådana tjänster som köps av en person som själv agerar som en egenföretagare, men momsen skall naturligtvis vara avdragsbar. Om Pelle anställs i hemmet för att under ett år reparera huset skall ingen moms utgå på hans lön. Men om Pelle är egenföretagare och reparerar huset i egenskap av företagare måste moms utgå. Det är alltså dyrare att köpa tjänster av en egenföretagare än av en som anställs, men detta kompenseras av att det samtidigt utkrävs ett visst arbetsgivaransvar om Pelle anställs. Momsproblematiken beskrivs också närmare i kapitel 3.

Låt oss nu betrakta en familj som anställer en hjälp i hemmet för att exempelvis passa barn, städa, laga mat, dvs utföra normala hemsysslor. I syfte att undvika begreppsförvirring används följande definitioner. *Uppdragstagaren* är den person som utför arbetet i hemmet på begäran av *uppdragsgivaren*. Uppdragsgivaren är i sin tur vanligtvis anställd av ett privat eller offentligt företag och har således en *arbetsgivare*. Det kan exempelvis se ut på följande sätt. Maria Hultgren, 18 år, anställs av Axel Holm att utföra vissa hemsysslor. Axel Holm är i sin tur anställd av AB Datakonsult. Den unga kvinnan Maria är uppdragstagare, herr Holm uppdragsgivare och AB Datakonsult arbetsgivare.

Anta för enkelhetens skull att Maria vill ha en månadslön före skatt som motsvarar 5 000 kronor efter skatt. Beräkningarna är här, liksom genomgående i hela denna skrift, baserade på att grundavdraget är 10 000 SEK per år och person, att skatten under skiktgrän-

sen, eller brytpunkten som den tidigare kallades, är 30 procent och över skiktgränsen 50 procent samt att skiktgränsen för statlig skatt motsvarar 200 000 SEK per år. De utgår vidare från att arbetsgivaren skall betala motsvarande 30 procent av bruttolönen i sociala avgifter och att dessa skall ses som avsättning för framtida trygghet. De sociala avgifterna förutsätts med andra ord inte användas i omfördelandsyfte, mer om detta i kapitel 3. Marias bruttolön, dvs lön före skatt, blir 6 786 SEK vilket alltså motsvarar 5 000 SEK efter skatt $[12 \times 6\,786 - (12 \times 6\,786 - 10\,000) \times 0,3] = 60\,000 = [12 \times 5\,000]$ och den totala kostnaden för herr Holm är 8 822 SEK ($= 1,3 \times 6\,786$), varav sociala avgifter 2 036 SEK ($= 8\,822 - 6\,786$) per månad.

Låt makarna Holm ha en inkomst på 30 000 respektive 20 000 SEK per månad. Eftersom Axel Holm har den högsta inkomsten kommer han att göra avdraget för Marias lön i sin deklaration, Axel Holm kommer således att uppträda som ett företag, varför AB Datakonsult inte drar någon skatt från hans lön och inte betalar några sociala avgifter. Detta sköter Axel själv.

Fru Holm påverkas däremot inte alls av ändringen i skattesystemet. Hennes egentliga lön inkl kollektiva avgifter är 26 000 SEK som tidigare, varav de sociala avgifterna är 6 000 SEK (26 000–20 000) per månad. Herr Holms egentliga lön inklusive kollektiva avgifter har däremot fallit till 30 178 SEK $= [(1,3 \times 30\,000) - 8\,822]$ och hans sociala avgifter till 6 964 SEK $[30\,178 - (30\,178/1,3)]$. En sammanställning av familjens inkomst efter skatt i det fall hemhjälp är avdragsbar och i det fall den inte är avdragsbar ges i *tabell 2.5*.

Den totala månatliga kostnaderna för Maria är 8 822 SEK. Av detta betalar Axel 5 429 SEK, varav 2 036 SEK i form av lägre sociala avgifter och därmed framtida trygghet. Resten, dvs 3 393 SEK betalar skattebetalarna varje månad. Detta belopp är dock lägre än det som skattebetalarna skulle ha fått betala om Maria varit arbetslös och erhållit någon form av ekonomiskt stöd.

Marias arbete ger nu också pensionspoäng och berättigar till offentlig trygghet. Varje månad betalar nämligen Axel in sociala avgifter motsvarande 2 036 SEK (8 822 minus Marias bruttolön). Hans framtida trygghet reduceras dock något. Utan avdrag är hans trygghet, om ett strikt fonderingssystem tillämpas, relaterad till månatliga inbetalningar på 9 000 SEK, men med avdragshjälp reduceras denna trygghet till 6 964 SEK eller till ca 75% av det tidigare beloppet.

Tabell 2.5 Herr och fru Holms och Marias inkomst före och efter skatt med och utan avdragbar hemhjälp.

	Avdragsbar hemhjälp			ej avdragsbar hemhjälp		
	herr Holm	fru Holm	Maria	herr Holm	fru Holm	Maria
Bruttoinkomst	30 000	20 000	6 786	30 000	20 000	6 786
Total lönekostnad (inkl lkp)	39 000	26 000	8 822	39 000	26 000	8 822
Avdrag	8 822	0	0	0	0	0
Sociala avgifter	6 964	6 000	2 036	9 000	6 000	2 036
Beskattningsbar och pensionsgrun- dande inkomst	23 214	20 000	6 786	30 000	20 000	6 786
Inkomstskatt	8 024	6 417	1 786	11 417	6 417	1 786
Nettoinkomst	15 190	13 583	5 000	18 583	13 583	5 000
Nettoinkomst efter hemhjälp	15 190	13 583	5 000	14 172	9 172	5 000

Om Marias lön inte är avdragsbar kostar hemtjänsten familjen Holm 8 822 SEK varje månad eller 105 864 SEK ($=12 \times 8\,822$) varje år efter skatt. Det är inte troligt att särskilt många med dagens sammanpressade lönestruktur kan och vill betala ett så högt belopp. Risken är istället mycket stor att Maria kommer att arbeta "svart" och kostar då familjen 5 000 SEK per månad. Hon får heller ingen trygghet för detta arbete. Vill det sig riktigt illa kan hon samtidigt lyfta ekonomiskt stöd från samhället.

Det kan slutligen vara intressant att ställa följande fråga: Hur stor lön efter skatt skulle Maria få om kostnader för hemhjälp inte var avdragsbara och förutsatt att makarna Holm betalningsvilja, netto, är som ovan dvs 5 429 SEK per månad? Det motsvarar en bruttolön på 4 176 SEK ($=5\,429/1,3$) vilket ger den anställde med de tidigare givna förutsättningarna 3 173 SEK per månad. Om kostnader för hemhjälp inte tillåts att dras av mot inkomst i deklarationen blir den anställdes lön så låg att inte särskilt många sådana jobb skapas.

2.4.1 Sociala avgifter

Ett skattesystem där varje hushåll eller hushållsmedlem agerar som om det vore ett bolag kan av många uppfattas som krångligt. Kan

man inte tänka sig ett enklare fall där den enskilde familjemedlemmen, Axel Holm, anställer en hjälp i hemmet, Maria, men själv ändå fortsätter att skatta som en anställd, på så sätt att hans arbetsgivare, AB Datakonsult, betalar hans sociala avgifter och inkomstskatt efter jämkning? Hur stort belopp skall uppdragsgivaren nu tillåtas att dra av i sin deklaration? Om uppdragsgivaren kan acceptera att hans framtida pension är relaterad till inkomst efter avdrag för hemhjälp, skall inte sociala avgifter för hemhjälp betalas. *Istället "deklar" uppdragsgivaren med sig av sin trygghet, genom att de sammanlagda avgifter som betalas in på basis av hans inkomst före avdrag skall täcka både uppdragsgivarens och uppdragstagarens framtida trygghet.* Utgifter, skatt, inkomster och avgifter åskådliggörs i detta fall av *tabell 2.6.*

Nu betalar Axel Holms arbetsgivare, dvs AB Datakonsult, in de sociala avgifterna som skall delas på Axel och Maria. Axel gör i sin deklaration avdrag för Marias bruttolön, 6 786 SEK per månad, varför hans beskattningsbara månadsinkomst blir 23 214 SEK (30 000–6 786). Som synes blir nettoinkomsterna och Axels trygghetsgrundande inkomst identiska med de som presenterades i *tabell 2.5.* Totalt inbetalda sociala avgifter blir också desamma som tidigare, dvs 9 000 SEK per månad, och fördelar sig på följande sätt. 6 964 (=1,3×23214–23214) SEK motsvarar avsättning för mannens trygghet och 2 036 SEK (=1,3×6 786–6 786) på den anställde hemhjälpens. *Resultatet blir identiskt därför att den trygghetsgrundande inkomsten har definierats som bruttoinkomst efter avdrag, dvs som taxerbar inkomst.* I det fall Axel finner att hans framtida trygghet minskat för mycket kan han på egen hand spara ihop en ytterligare trygghet. Eftersom resultaten blir desamma kan vi alltså fortsättningsvis bortse från de sociala avgifterna under förutsättning att den trygghetsgrundande inkomsten motsvarar inkomst efter avdrag.

2.4.2 Individbeskattning–hushållsbeskattning

I nuvarande skattesystem beskattas individen och skattesatsen är i princip oberoende av försörjningsbörd och antalet inkomsttagare i familjen. Fulla skattemässiga fördelar uppnås om båda makarna arbetar. Om skattemässiga avdrag tillåts för kostnader för hjälp i hemmet skapas emellertid ekonomiska förutsättningar för familjen att välja andra alternativ – den ena maken kan arbeta 130 procent på

Tabell 2.6 Bruttoinkomst, disponibel inkomst och sociala avgifter för herr och fru Holm när sociala avgifter inte betalas direkt av uppdragsgivaren Holm.

	Avdragsbar hemhjälp		Ej avdragsbar hemhjälp	
	herr Holm	fru Holm	herr Holm	fru Holm
Bruttoinkomst	30 000	20 000	30 000	20 000
Total lönekostnad (inkl lkp)	39 000	26 000	39 000	26 000
Sociala avgifter	9 000	6 000	9 000	6 000
Avdrag ¹	6 786	0	0	0
Beskattningsbar och trygghets- grundande ² inkomst	23 214	20 000	30 000	20 000
Inkomstskatt	8 024	6 417	11 417	6 417
Nettoinkomst	15 190	13 583	18 583	13 583
Nettoinkomst ³ efter hemhjälp	15 190	13 583	14 172	9 172

1. Avdraget motsvarar hemhjälpens bruttolön exkl sociala avgifter.

2. Beskattningsbar inkomst=Mannens (eller den som anställer hemhjälpen) bruttolön – avdrag=30 000–6 786.

3. Den totala kostnaden för hemhjälpen, 8 822 SEK, har fördelats lika mellan makarna.

marknaden och den andra inte alls på marknaden, båda arbetar 75 procent på marknaden etc.

Möjligheten för mannen (eller den bäst betalda) att anställa sin hustru (eller den sämst betalda) som hjälp i hemmet innebär att han delar med sig inte bara av sin löpande inkomst utan även, vilket är viktigare, av sin framtida trygghet genom att han på ett naturligt sätt delar med sig av sina pensionspoäng. Det är en klar förbättring jämfört med nuvarande pensionssystem. Det gynnar nämligen mannen därför att framtida trygghet enbart är relaterad till arbetet utanför hemmet i kombination med att kvinnorna i mycket högre grad än männen arbetar hemma. Nuvarande system tillåter inte heller delning av pensionspoäng, men med mitt förslag sker detta på ett naturligt sätt.

Skattemässiga avdrag ger därför precis samma ekonomiska resultat för familjen som om båda makarna med nuvarande skattesystem fördelade arbetstiden på ett sådant sätt att deras inkomster på marknaden varit desamma. Detta visas mera utförligt i avsnitt 3.4. Nuvarande skattesystem ger ekonomiska incitament för den med lägst in-

komst att öka sitt arbetsutbud på marknaden och den med högst inkomst att minska det. Skattemässiga avdrag för hemarbete uppmunt- rar det omvända förhållandet och minskar därutöver familjens sam- lade arbetsbörda. Genom att det görs relativt sett förmånligare för familjens medlemmar att dela på inkomsterna innebär mitt förslag att vi i praktiken lämnar ett skattesystem som är baserat på individens inkomst till förmån för ett som, *om så önskas*, baseras på familjens inkomster.

2.5 Hur skulle marknaden för hemtjänster kunna se ut?

Jag har hitintills bara uppehållit mig vid hur ett skattesystem skulle kunna konstrueras som gör det möjligt för hushållen att köpa hushållstjänster utifrån och vilken typ av arbetsuppgifter som är aktuel- la. Att köparna består av hushållen och arbetsplatsen av de enskilda hemmen torde också ha framgått. Men vem är säljare, dvs vem vill göra jobbet, och hur skall kontrakten mellan köpare och säljare ut- formas? Detta är viktiga frågor som dock ännu så länge inte diskutere- rats. På klassiskt ekonomivis skulle jag kunna göra det lätt för mig och nöja mig med att konstatera att om bara lönen är tillräckligt hög, kommer utbudet att anpassa sig därefter och marknaden kommer att bestämma formen för kontrakten.

Inledningsvis kan dock konstateras att hemtjänster är uppgifter som vanligtvis inte kräver särskilt mycket formell utbildning och därför lämpar sig väl för ungdomar. Hemarbetet kan också till skill- nad mot det på den etablerade arbetsmarknaden göras mycket flexi- belt. Det kan vara frågan om heltid, deltid eller bara några timmar per vecka. Det kan utföras på bestämda tider eller när det passar den som skall utföra uppgiften. Dess flexibla karaktär gör att det också lämpar sig väl för äldre som inte längre orkar med arbete i exempelvis indu- strin, men som ändå vill arbeta efter förmåga.

Möjligheten att rekrytera arbetskraft torde dock vara direkt relate- rad till arbetsmarknadspolitiken i övrigt. Om en arbetslös kan få 6 000–7 000 SEK efter skatt varje månad i stöd från andra skattebe- talare, inklusive bidrag för boende, är incitamenten inte särskilt star- ka att ta anställning i ett privat hem annat än om lönen som då erbjuds ligger högre än stödnivån. Upplevs arbetet som tråkigt, måste lönen

dessutom ligga en bra bit över stödnivån.

Ett sätt att komma tillrätta med detta är att kräva att de utgifter som hushållet yrkar avdrag för skall utföras av personer som anvisats av arbetsförmedlingen eller av registerade företagare. Fler jobb kommer därigenom att anmälas till arbetsförmedlingen. Det är också viktigt att hushållen ges lika möjligheter att konkurrera om arbetskraften med företagen. Om företags nyanställningar subventioneras men inte hushålls kan företagen följaktligen erbjuda en högre lön än hushållen och på så sätt konkurrera ut hushållen som arbetsgivare.

Det är också angeläget att lämpliga former för hemarbete skapas för att dessa jobb skall uppfattas som attraktiva. För femtio år sedan arbetade hemhjälpens vanligtvis heltid i ett hem och hon bodde också ofta hos familjen. Denna arbetsform kan kanske än idag framstå som attraktiv för låt säga en 17-åring. Mängder av unga svenska kvinnor (och några män) arbetar som au-pair i andra länder och en utbildning för au-pair-jobb har också startats i Skåne. Om den rena anställningsformen väljs är det dock viktigt att uppdragsgivaren ikläder sig ett visst arbetsgivareansvar. Vissa krav bör alltså kunna ställas på arbetsmiljö, anställningstrygghet, arbetstider osv. Det är dock inte rimligt att ställa samma krav på ett enskilt hushåll som på ett storföretag i dessa avseenden, utan kraven måste utformas så att de passar hushållen.

Det förefaller dock mera troligt att hemhjälpens som alla andra vill ha sin egen bostad och att hon/han inte vill stå i ett direkt beroende av en uppdragsgivare. Detta pekar på att också andra former för hemarbete kommer att etableras. Kan man exempelvis tänka sig att hemhjälpens "servar" flera hushåll? Varför inte i form av ett bolag, hemkonsultbolag, eller kooperativ bestående av en grupp unga eller äldre som tillsammans erbjuder ett spektra av hemtjänster: fönsterputsning, gräsklippning, barnpassning, matlagning, städning etc. Hushållet skriver kontrakt med hemkonsultbolaget som garanterar att de efterfrågade tjänsterna utförs och hemkonsultbolaget skriver anställningskontrakt med dem som utför arbetet.

En fördel med att organisera hemtjänster inom ramen för ett företag ligger i att de som utför uppgifterna är anställda av bolaget och inte av uppdragsgivarna. Det direkta och ömsesidiga beroendet minskar alltså på så sätt. Det betyder, för att återgå till familjen Holm och Maria, att familjen Holm kan få de önskade uppgifterna utförda även om Maria är sjuk några dagar – hemkonsultbolaget skickar då

bara en ersättare. Marias situation förbättras genom att om hon av någon anledning inte skulle trivas med Axel Holm och hans familj istället kan arbeta för någon annan, utan att behöva bli arbetslös under en övergångsperiod. Naturligtvis gäller också det omvända. Om familjen Holm inte trivs med Maria är det lättare för dem att vända sig till hemkonsultbolaget och kräva en ersättare för Maria, än att först säga upp henne och sedan söka efter en ersättare på marknaden.

En annan fördel med bolagsformen ligger i att den minskar sökkostnaden. Det tar tid och kostar pengar för den enskilda familjen att själv finna en person som de vill anställa. Familjen skall annonsera efter en hjälp eller anlita arbetsförmedlingen och själv intervjua de av de sökande som verkar passa familjens behov. Troligtvis är det enklare och billigare för ett hemkonsultbolag att göra urvalet, de har ju en större erfarenhet av sådana uppgifter.

En tredje fördel med bolagslösningen ligger i att bolaget kan göras flexibelt och erbjuda fler olika tjänster än vad en enskild person kan erbjuda. Att såga ner fruktträd och byta fönster kräver en annan kompetens än att laga mat och passa barn, och antagligen kan inte så många utföra alla dessa uppgifter.

Vilka former för hemarbete som uppstår är dock en sak för marknaden, dvs uppdragsgivare och uppdragstagare att själva avgöra. Det är den personliga fantasin som sätter gränser, och antagligen kommer olika former att existera samtidigt.

3. Skattemässiga aspekter på avdrag för hemarbete

Idén om avdrag för hemarbete ger upphov till en mängd frågor som har anknytning till skattemässiga aspekter. De har delvis behandlats tidigare i kapitel 1 och 2 men en fördjupning sker här i följande avseenden:

Hur hanterar man rent skattetekniskt avdrag för hemarbete? Denna fråga involverar förutom själva inkomstskatten även socialförsäkringssystemet och andra områden som har att göra med de offentliga inkomsterna och utgifterna. En genomgång av dessa sker därför i avsnitt 3.1.

Går det att införa detta slags system utan att det uppstår en mängd oönskad skatteplanering? Uppenbarligen är detta en helt avgörande fråga för idéns möjligheter att förverkligas. Avsnitt 3.2 behandlar detta ämne.

Vad händer med skatteinkomsterna om avdrag för hemarbete införs? Svaret är beroende av de incitament hushållen ställs inför vilket analyseras i avsnitt 3.3.

Är ett system med skattemässiga avdrag för hemarbete fördelningsmässigt acceptabelt och rimmar det med de grundläggande tankarna i skattereformen? Utifrån olika rättvisebegrepp diskuteras dessa frågor i avsnitt 3.4.

Finns det andra möjligheter inom ramen för skattesystemet att uppnå de önskvärda effekterna? Närmast till hands är att i stället för skattemässiga avdrag för hemarbete utöka grundavdraget eller att tillåta särskilda hemkonsultbolag. För- och nackdelar med dessa lösningar behandlas i avsnitt 3.5.

Detta kapitel är skrivet av Erik Norrman, Nationalekonomiska institutionen, Ekonomihögskolan vid Lunds Universitet, och grundar sig på Norrman (1994).

3.1 Skattetekniska synpunkter

3.1.1 Socialavgifterna

En av de bärande tankarna i det föreslagna systemet är att uppdragstagaren skall "ta över" uppdragsgivarens sociala förmåner. Frågan är hur detta rent administrativt kan gå till. Tre olika situationer måste behandlas. Den första är hur överförandet sker om arbetsgivaren betalar in avgifter till socialförsäkringarna baserat på uppdragsgivarens lön. Den andra avser det fall arbetsgivaren *inte* betalar några avgifter, t ex vid förekomsten av regionalpolitiskt stöd, statlig anställning och vid ersättningar från försäkringskassan. I dessa fall reserveras i stället kostnaderna för socialförmånerna direkt i den offentliga budgeten. Den tredje frågan är om pensionärer, som ju inte erlägger några ytterligare bidrag till socialförsäkringssystemet, skall ingå i systemet och i så fall hur uppdragstagarens sociala förmåner skall finansieras.

Arbetsgivarna i den *privata* sektorn betalar idag lagstadgade socialavgifter på drygt 31% av den utbetalda lönen. Inbetalning sker i en klumpsumma månaden efter löneutbetalningarna och avstäms årsvis mot avlämnade kontrolluppgifter året efter löneåret. En del av de inbetalda avgifterna finansierar försäkringsmässiga inslag i socialförsäkringssystemet, huvudsakligen ATP och sjukförsäkring, medan en annan del idag utgör rena skatter. I ett system med skattemässiga avdrag för hemarbete fordras antagligen att kopplingen mellan inbetalningar och förmåner förstärks kraftigt för att vinsten av kringgående skall bli så liten som möjligt. Med dagens system kan annars överföring av t ex pensionspoäng ske från en person som idag tjänar mer än 7,5 basbelopp till en annan person som ligger under denna gräns utan att det innebär någon kostnad för den förste. Det kan således innebära att individer kommer överens om "handel" med sociala förmåner och då blir det allmänna den förlorande parten. Ett sätt att begränsa sådana möjligheter är naturligtvis att se till att det alltid förs bort förmåner från uppdragsgivaren, även om hans inkomst skulle ligga över den idag kritiska nivå 7,5 basbelopp.

Om arbetsgivaren är frikallad från inbetalning av socialavgifter eller betalar nedsatta belopp till socialförsäkringarna, vilket förekommer av regionalpolitiska skäl, fordras att staten skjuter till det belopp som saknas för att överföring av förmåner skall kunna ske till

uppdragstagaren. Detta gäller antagligen även i det fall *pensionärer* är uppdragsgivare. En möjlighet är naturligtvis att minska de utgående förmånerna till pensionären då förmåner tilldelas uppdragstagaren. Det framstår emellertid som komplicerat att på ett korrekt sätt beräkna denna minskning. I stället är det rimligare att tänka sig att förmåner tilldelas uppdragstagaren utan att pensionärens förmåner minskas. Detta motiveras av att det allmänna ofta ändå skulle fått ansvara för socialavgifter för kommun- eller landstingsanställd personal, t ex hemsamariter, som nu ersätts av uppdragstagaren. I den här situationen uppstår det naturligtvis en avräkningsproblematik mellan staten, landstingen och kommunerna som måste lösas.

Pensionspoäng tilldelas löntagarna i förhållande till vad som upptagits i deklarationen under pensionsgrundande inkomst. Detta belopp skall i princip överensstämma med uppgifterna från inkomsttagarens samtliga arbetsgivare/uppdragsgivare. I fall inkomsttagaren har inkomst av näringsverksamhet sker tilldelning av pensionspoäng på basis av uppgifter lämnade av den skattskyldige själv. Det föreligger således inget problem rent administrativt vid tilldelning av pensionspoäng, givet att avdrag för hemarbete görs före beräkning av pensionsgrundande inkomst.

Sjuklöneförmånerna grundas på planerad inkomst det kommande året vilket innebär att den deklarerade inkomsten mycket väl kan avvika från den inkomst som meddelats till försäkringskassan. Kopplingen mellan sjuklön och deklarerad inkomst är därför inte hundra procentig. Kontrollmöjligheterna har dock ökat i och med att arbetsgivarna övertagit ansvaret för sjuklönen de första fjorton dagarna.

Det är uppenbart att uppdragstagarens sjuklönegrundande inkomst skall ökas med *inkomst* av hemarbete, men skall den för uppdragsgivaren beräknas på inkomst *före eller efter avdrag* för hemarbete? Om inkomsten efter avdrag används kommer uppdragsgivaren vid sjukdom inte att få ut en lön som räcker till att betala uppdragstagaren. Skulle inkomsten före avdrag användas påverkas inte uppdragsgivarens situation vid sjukdom. Möjligen kan man säga att uppdragsgivaren vid sjukdom i vissa situationer kan ha mindre behov av extern hjälp (t ex barnpassning) men den "vinst" som han eller hon gör är i så fall inte annorlunda jämfört med fallet då ingen uppdragstagare alls anlitas. Inkomsten *före avdrag* skall således användas.

Ytterligare en fråga är om uppdragsgivaren skall ansvara för upp-

dragstagarens sjuklön på samma sätt som arbetsgivare gör för anställda. Om anställningen har viss omfattning är detta inte uteslutet särskilt med hänsyn till den småföretagarförsäkring som finns på området idag. Å andra sidan verkar det orimligt att kortvariga anställningar medför sjuklöneansvar. I det fallet verkar det vara rimligare att försäkringskassan betalar ut sjukpenning till uppdragstagaren.

Hur skall man gör med de sociala förmånerna då *uppdragstagaren* är en pensionär? Pensionärer som är verksamma på den allmänna arbetsmarknaden tjänar inte in några förmåner efter fyllda 65 år. Ett likformigt sätt att behandla den här situationen på är därför att inte ge pensionären några ytterligare sociala förmåner *trots att förmåner tas från uppdragsgivaren*. Den besparing som det allmänna gör i denna situation kan i stället användas till den pott som måste finansiera förmåner då *uppdragsgivaren* är en pensionär.

Skall slutligen avdrag tillåtas för betalningar till företag? I den situationen går det inte att föra över sociala förmåner på någon enskild person. Uppdragsgivaren måste i stället betala företaget ett pris som inkluderar de sociala kostnaderna för företagets anställda. För att ha råd att göra detta måste uppdragsgivaren på ett eller annat sätt få ut det belopp som motsvarar de sociala avgifterna. Uppdragsgivaren kan krediteras ett belopp motsvarande socialavgifterna direkt på den slutliga skattsedeln. I så fall måste motsvarande belopp minska utgiften som får dras av. Annars får uppdragsgivaren både kostnaden för socialavgiften ersatt till hundra procent och dessutom avdrag för den.

Betrakta följande exempel där beteckningarna är U för uppdragsgivare, F för företaget som är uppdragstagare och A för uppdragsgivarens arbetsgivare. (Från eventuell moms bortses för närvarande.)

U betalar ut 13 000 kronor till F för utfört arbete. Beloppet inkluderar sociala avgifter men dessa finns vanligtvis inte separat angivna på fakturan. De får därför fastställas schablonmässigt till $(0,3/1,3=)$ 23% av det uppgivna beloppet för arbetskostnad, dvs 3 000 kr. I deklARATIONEN får U dra av $(13\ 000-3\ 000=)$ 10 000 kr som avdrag för hemarbete. U tillgodoräknas dessutom det schablonmässigt framräknade beloppet för sociala avgifter 3 000 kr på sin slutliga skattsedel samtidigt som U:s sociala förmåner minskas i motsvarande utsträckning. A berörs inte av transaktionerna.

3.1.2 Inkomstskatten

Avdrag för hemarbete bör i princip bara kunna göras mot inkomst av arbete och inte mot inkomst av kapital. Detta beror på att idén med avdrag för hemarbete är att föra över inkomst med tillhörande sociala förmåner. Eftersom enbart arbetsinkomst grundar sociala förmåner skall avdrag bara kunna ske mot inkomst av tjänst och inkomst av *aktiv* näringsverksamhet. Avdraget måste göras innan pensionsgrundande inkomst fastställs vilket skiljer sig från tekniken för andra avdrag, t ex resor till och från arbetet m m. Detta framgår av avsnitt 2.4.

Förutsättningen för att avdrag skall medges måste vara att kontrolluppgift upprättas på mottagaren av inkomsten. Dessutom bör ett betalningsansvar för den skatt som har avdragits från uppdragstagarens lön läggas på uppdragsgivaren (beträffande socialavgifterna hänvisas till föregående avsnitt). Om betalningen av skatten skall ske genom att skattemyndigheterna gör en avräkning från uppdragsgivarens preliminärskatt eller genom direkta inbetalningar av denne är en öppen fråga. Om det sista alternativet väljs kommer mängden jämkningar för utgift för hemarbete att bli stora med åtföljande administrativa kostnader. Det lämpliga verkar därför vara att göra överföringar centralt. Skatten på uppdragstagarens lön är således redan erlagd och någon risk för skatteförlust för det allmänna föreligger inte.

Det kan dock inträffa att någon skatt inte har krediterats uppdragsgivaren av någon anledning (t ex på grund av jämkning med hänsyn till stora ränteutgifter). I så fall måste skatteinbetalning ske direkt av uppdragsgivaren själv för uppdragstagarens räkning.

Om uppdragstagaren är ett företag måste utgiften styrkas med en faktura för att avdraget skall godkännas. I den här situationen är inget skatteavdrag gjort och överföring av skatt kan inte ske på någon enskild uppdragstagare. I stället får företaget ansvara för skatteinbetalningen.

Avdrag för utgift till mottagare som inte är skattskyldig i Sverige bör inte tillåtas eftersom svensk skatt inte kan tas ut hos mottagaren. Vidare bör en beloppsspärr nedåt införas för att undvika administration av alltför små belopp. Liksom i socialavgiftssystemet är en lämplig nivå 1 000 kronor i utgift till en och samma person. Det är naturligtvis möjligt att även begränsa avdraget uppåt.

3.1.3 Transfereringarna

Transfereringar från det allmänna till hushållen vid *inkomstbortfall* är i princip uppbyggda på särbeskattningsprincipen; ersättningen ges till individen och inte till hushållet. Endast undantagsvis – i samband med föräldraförsäkring – kan hushållet välja vem av individerna i hushållet som skall motta beloppet. Generellt sett är transfereringar inget problem i ett system med skattemässiga avdrag för hemarbete. Som nämnts tidigare måste det allmänna dock finansiera överförda socialförmåner om de socialavgifter som inbetalts av privata arbetsgivare inte räcker till. Detta kan t ex vara fallet då en person varit föräldraledig ett helt år. Om en sådan person yrkar avdrag för lön till uppdragstagare måste överföring ske av förmåner utan att socialavgifter har erlagts. Det är emellertid ingen extra kostnad för staten eftersom förmåner tas från den föräldralediga personen. Mängden förmåner är därför densamma (detta förutsätter naturligtvis ett starkt samband mellan avgifter och förmåner i socialförsäkringssystemet).

Inkomstrelaterade *skattefria* förmåner – i huvudsak bostadsbidrag och socialbidrag – tilldelas på *hushållsbasis* vilket är ett exempel på hur ett visst godtycke påverkat utformningen av skatte- och bidragssystemet. Rent administrativt är skattemässiga avdrag för hemarbete inget problem för dessa systems funktion. Ekonomiskt sett finns däremot flera synpunkter. Den första är om förmånen skall relateras till inkomst *före eller efter avdrag*? Om man vill stödja grupper med låga inkomster så att även de får råd att anställa hemarbetskraft kan man tänka sig att bidraget sätts i förhållande till inkomst efter avdrag. Det kan t ex vara aktuellt för pensionärer med låg pension. På det sättet skulle kraven på offentliga insatser kunna minskas. Om bostadsbidrag beräknas på inkomst efter avdrag medför de emellertid marginaleffekter med hänsyn till avdraget vilket gör att det kostar mindre för den uppdragsgivare som har hög marginaleffekt att anlita extern arbetskraft (i det här sammanhanget gör avdraget att uppdragsgivaren kan få högre bostadsbidrag). Det framstår dock som oskäligt att ge generella stöd av det här slaget. I stället får man tänka sig att bostadsbidragen beräknas på inkomst *före* avdrag och att extra stöd görs behovsprövat liksom socialbidragen.

Slutligen finns icke-inkomstberoende skattefria förmåner i form av barnbidrag och bidragsförskott. I den mån de har något att göra med frågan om skattemässiga avdrag för hemarbete skulle det vara

då man vill styra avdragen just till barnfamiljerna, som har ett stort behov av hjälp i hemmen. Antagligen finns de samhällsekonomiska vinsterna av specialisering i stor utsträckning här. Vill man styra avdragsmöjligheten till denna grupp kan det enkelt ske genom att kravet för avdrag är att man har barn under en viss ålder och att storleken på barnbidrag och bidragsförskott bestäms med hänsyn till detta.

3.1.4 Momsen

I samband med skattereformen 1991 infördes mervärdesskatt på tjänster som allmän regel. Motivet för detta var att skapa likformighet mellan konsumtion av varor och konsumtion av tjänster. Tjänstemomsen användes också för att finansiera den sänkta inkomstskatten. I detta sammanhang innebär det att moms skall utgå då en uppdragsgivare anlitar ett företag för att utföra hemarbetstjänsten. Vid anställning utgår däremot ingen moms.

Momsen är en fördyring för hushållen även om de får avdrag för den och minskar intresset för att anlita företag för hemtjänster. Den utgör därför en störning vid valet mellan att anställa arbetskraft och att utnyttja företag vilket kan vara en nackdel med hänsyn till att skatteutfallet borde vara oberoende av den organisatoriska formen för hemarbetet. Denna snedvridning i systemet är emellertid inte begränsad till enbart hushållen. Även företag som inte är momsredovisningsskyldiga (banker, försäkringsbolag, sjukvårdsföretag m fl) stimuleras att anställa individer i stället för att köpa tjänster av företag för att undgå moms. Problemet finns därför *både* inom företagssektorn och hushållssektorn.

Samtidigt måste frågan om konkurrensneutralitet mellan tjänster som säljs på marknaden och tjänster som utförs i hemmen beaktas. I detta sammanhang står ju valet mellan att göra tjänster utförda i hemmen momsfria eller inte. Det framstår som orimligt att göra *alla* tjänster momsfria på basis av att de utförs i hemmen. Det skulle leda till en ny "byggmoms" med kraftig snedvridning av konsumtionen mot alltför omfattande utgifter på sådan konsumtion. Är det då möjligt att avgränsa momsplikten till *vissa typer* av tjänster? Allmänt sett är det av ondo med gränsdragningar. Erfarenhetsmässigt gäller mycket av svårigheterna med mervärdesskatten just detta och möjligheten att kringgå beskattningen genom att benämna tjänster på det ena eller andra sättet uppstår.

Ett lämpligt övervägande är därför att moms även i fortsättningen skall utgå oberoende av om företag utför tjänst i hemmet eller på marknaden. Ett alternativ i form av att skapa särskilda bolag (hem-konsulter) som får momsskattefrihet behandlas i avsnitt 3.5.

3.2 Kringgåendeproblematiken

Det finns flera frågor som måste behandlas med hänsyn till möjligheten att utnyttja skattemässiga avdrag för hemarbete på ett otillbörligt sätt. Två grundläggande problem är för det första om systemet kommer att utnyttjas för skatteplanering mellan närstående på ett icke avsett sätt för att få ned den totala skatten och för det andra om avdragsrätten kommer att användas för att dra av personliga levnads-kostnader i en utsträckning som man inte hade tänkt sig. I båda fallen påverkas skatteintäkterna men i det första fokuseras intresset framför allt på möjligheten att upprätthålla progressiviteten i skattesystemet.

I ett system med skattemässiga avdrag för hemarbete kan individerna frivilligt föra över inkomster på andra individer. Idag är detta svårt; Riksskatteverkets handledning för beskattning av inkomster påstår att "Skäl för avdrag för arbetslön torde förekomma sparsamt i inkomstslaget tjänst" (RSV s. 298). Detta grundar sig antagligen på uppfattningen att anställda inte själva kan anställa någon utan att bli företagare. Det är med andra ord betydligt lättare att föra över inkomster på andra personer inom ramen för företagande än som anställd. Upplevs då "fiktiva löneutbetalningar" inom företag som ett problem? Svaret är ja vad gäller lön till närstående eftersom ett hushåll dels kan undgå progressionen i skattesystemet om inkomsten delas upp på flera individer, dels kan få sammanlagt större förmåner i nuvarande socialförsäkringssystem. Av denna anledning finns särskilda regler för inkomstuppdelning mellan makar resp. föräldrar och barn i mindre företag.

I övrigt är svaret nej, förmodligen av dubbel anledning. Den första är kontrollaspekten; risken är större att myndigheterna skall upptäcka felaktigt utbetalda löner (kontrolluppgifter skickas ju) än vid svart betalning. Felaktigt utbetalda löner fordrar en hög grad av förtroende mellan de involverade parterna vilket förmodligen är svårt att uppnå mellan icke-närstående personer.

Den andra orsaken till att det är lättare att göra upp om löner *efter* skatt än med löner *före* skatt är att det är svårt att hantera de sociala förmånerna och därmed socialavgifterna. Förmånerna är svåra att värdera. Till exempel är värdet av att få ytterligare pensionspoäng osäkert med hänsyn till att de kanske inte alls påverkar den slutliga pensionen. Dessutom kan pensionerna inte disponeras omedelbart utan är långsiktigt låsta. Inkomstskatten går emellertid att dela på genast vilket gör att det är betydligt enklare att "handla" med den. Risken för "fiktiva utbetalningar" till icke-närstående personer framstår därför som relativt liten i ett system med skattemässiga avdrag för hemarbete. Det faktum att uppdragsgivaren *de facto* blir av med socialförmåner då han eller hon yrkar avdraget motverkar sådana utbetalningar.

3.2.1 Närståendetransaktioner

Hur skall man göra med transaktioner mellan närstående? Å ena sidan kan ökad rättvisa uppnås genom en frivillig avdragsrätt för utgift till make (detta visas i avsnitt 3.4). Å andra sidan måste regler skapas som motverkar effekter som de gamla sk periodiska understöden gav upphov till. Dessa regler medgav avdrag för regelbundet ekonomiskt stöd till individer utanför hushållet och medförde att en inkomsttagare med hög marginalskatt kunde sända pengar till sina gamla föräldrar med en skattevinst som följd. Eftersom idén om skattemässiga avdrag för hemarbete, till skillnad från de gamla periodiska understöden, också innebär att det vuxna barnet i den här situationen förlorar sociala förmåner utan att föräldrarna får några nya blir sannolikt transaktionen ointressant. Dessutom är skillnaden i marginalskattesats mellan individer betydligt mindre i dagens skattesystem än i det gamla vilket också minskar intresset för fiktiva avdrag.

Det är emellertid uppenbart att progressiviteten sett *utifrån dagens fördelning av arbetstid* blir lägre om avdrag för utbetalning till närstående tillåts. Statsskatten skulle komma att minska till följd av inkomstutjämnningen inom hushållen. Kommunalskatterna skulle minska i den mån fler grundavdrag utnyttjas. Kostnaden för sociala förmåner skulle öka med dagens socialförsäkringssystem där det föreligger låg korrelation mellan inbetalda avgifter och utgående förmåner, som t ex ATP.

Vad det handlar om här, är den grundläggande inställningen till

begreppet skatteförmåga. Dagens system är en blandning av särbeskattning av hushållens inkomster och sambeskattnig på bidragssidan. Som framgår i avsnitt 3.4 förmår detta system inte att uppfylla grundläggande krav på rättvisa. Ett system med skattemässiga avdrag för hemarbete ökar precisionen i de fördelningsspolitiska ambitionerna men fordrar en attitydförändring så att *hushållets* i stället för *individens* situation blir avgörande för skatteförmågan.

Effekten på de offentliga finanserna vid avdragsrätt för hemarbete är emellertid att skattebaserna troligtvis *ökar* i stället för att minska. Anledningen är hushållens ändrade tidsanvändning; en stor del av det arbete som idag utförs i hemmen blir beskattat och individer med hög timlön (men låg årslön) som idag arbetar deltid kommer att skaffa sig högre årsinkomster. Samtidigt torde de offentliga *utgifterna* minska till följd av minskat behov av arbetslöshetsunderstöd, sociala bidrag m m.

För att undvika skatteplanering via barn bör en åldersgräns sättas för lön till barn (både egna och andras). Gränsen är förslagsvis 16 år eftersom det rimmar med möjligheten att erhålla sociala förmåner. Effekten är att de som vill avlöna barn under 16 år får göra det av beskattade medel.

3.2.2 Hobbyutgifter och personliga levnadskostnader

För närvarande finns begränsningar i rätten att kvitta underskott i näringsverksamhet mot annan inkomst. Samhället har därigenom begränsat möjligheten att få skattesubventioner till hobbyutgifter. Om man inför den föreslagna avdragsrätten är det nödvändigt att systemet utformas så att inte avdragsförbudet för hobbyutgifter kan kringgå. Med tanke på de observations- och mätproblem som finns vad gäller hemmaproduktion framstår det därför som rimligt att begränsa avdragsrätten till *utgifter för arbete*. På det sättet behöver man aldrig pröva ifall utgiften för en viss *vara* är avdragsgill eller ej.

I ett system med avdragsrätt för enbart arbete infinner sig i stället frågan hur *personliga levnadskostnader*, typ frisörstjänster, skall hanteras. Den förhärskande principen om avdragsrätt är ju att de inte får dras av. Ta som exempel fallet att någon anställer en person för att sköta hushållet, dvs städa, tvätta, laga mat, baka, ta hand om barn etc. vilket idag generellt inte betraktas som avdragsgilla personliga levnadskostnader. Om avdrag för hemarbete medges uppstår en sned-

vridning mellan å ena sidan att köpa färdiglagad mat, lämna kläder på kemptvätt och att utnyttja offentlig barnomsorg och å andra sidan att anlita anställd arbetskraft. Argumenten för att acceptera snedvridningen är som visas i avsnitt 3.3 nedan, att det antagligen går att ordna det önskade arrangemanget med hjälp av svart arbete redan idag, att en inkomstuppdelning inte nödvändigtvis medför lägre skatter och att rättvisan ökar samt att möjligheterna till bidragsfusk i olika former minskar. Dessa vinster behandlas ytterligare i kapitel 4.

3.2.3 Omvandling av arbetsinkomst till kapitalavkastning

Frågan är vidare om inkomst av arbete kan omvandlas till inkomst av kapital i ett system med avdrag för hemarbete. Tanken uppstår om renovering av bostäder kan ske med avdragsrätt för hemarbete samtidigt som fastigheter och bostadsrätter kan säljas med låg reavinstskatt. Problemet existerar redan idag då en person utför arbete på sin egen fastighet i stället för på arbetsmarknaden; hans arbetsinsats blir beskattad som kapitalavkastning. Dilemmat förstärks dock i det föreslagna systemet genom att själva omvandlingen från arbetsinkomst till kapitalinkomst blir billigare. Idag bekostas många gånger antingen hantverkaren svart eller så utförs arbetet på ett relativt ineffektivt sätt av den skattskyldige själv. I systemet med avdrag för hemarbete kan den skattskyldige ägna sig åt sitt vanliga jobb och få bättre råd att låta någon specialist göra jobbet på bostaden. Därigenom kan det bli lättare att omvandla arbetsinkomst till kapitalinkomst. Effekterna av detta kan mildras eller omintetgöras om avdrag för arbetsutgift som motsvaras av värdeökning på bostad återförs till beskattningen i inkomstslaget tjänst hos uppdragsgivaren vid försäljning inom t ex fem år. I stället får avdraget göras vid beräkning av eventuell reavinst i inkomstslaget kapital. Det traditionella problemet att avgöra om en utgift för arbete på fastigheten motsvaras av en värdeökning kvarstår dock.

3.2.4 Avdrag mot faktura?

Innebär möjligheten att dra av utgift för hemarbete mot faktura att möjligheterna att kringgå systemet blir oöverstigliga? Hur skall man kunna avgöra om det är hemarbete, andra tjänster eller om det till och med är varuförsäljning som har skett? Svaret beror på om det inrättas

särskilda bolag för hemarbetstjänster (hemkonsulter) eller inte. Om detta sker kan man förmodligen angripa problemet utifrån sedvanliga kontrollmöjligheter. Om inte särskilda bolag krävs (för att uppdragsgivaren skall få avdrag) förvärras problematiken. Visserligen förekommer felaktiga uppgifter på fakturor redan idag i olika sammanhang, men likafullt kan sådant fusk få en större omfattning i ett system med avdrag för hemarbete.

3.3 Effekter på de offentliga finanserna

Vad skulle skattemässiga avdrag för hemarbete betyda för de offentliga finanserna? Om man vill besvara den frågan måste man först analysera vilka drivkrafter som finns i ett sådant system jämfört med dagens. Införandet av en avdragsrätt av det här slaget medför sannolikt två effekter. För det första kommer den del av hemmaproduktionen som består i reparationer av hus, bilar, båtar etc att i stor utsträckning överflyttas på yrkeskunniga personer som en konsekvens av specialiseringsfördelar. För det andra skulle de som har en högre produktivitet på marknaden än i hemmet i större utsträckning än nu ägna sig åt sitt ordinarie arbete och låta någon annan sköta hemarbetet. De följande avsnitten är ägnade att belysa vad detta betyder för de offentliga finanserna.

3.3.1 Drivkrafterna vid olika produktivitet i hemarbetet – uppdragstagaren anställs

Om en individ har möjlighet att arbeta ytterligare en timme på sitt ordinarie arbete för att finansiera en avdragbar utgift motsvarande produktionsvärdet av sin egen arbetsinsats uppstår ingen skattekil alls. I dagens system är detta inte möjligt utan individer stimuleras att antingen själva utföra arbeten som de är amatörer på eller att låta yrkeskunniga personer göra det mot svart betalning. Detta förhållande illustreras i *tabell 3.1* av ett exempel som bygger på att en lärare, L, *anställer* en snickare, S, för att utföra ett utbyte av en ytterdörr i lärarens hus.

Utgångspunkten är att både L och S tjänar 110 kronor per arbetstimme på arbetsmarknaden men att S är mer effektiv i "hemarbetet" än L. Det tar två timmar för S att byta ytterdörren till L:s hus och fyra

för L. Båda har en marginalskatteeffekt på 50% i inkomstskattesystemet (slutsatserna är desamma om en lägre marginals katt används). Socialavgifterna är 30% och moms en 25%.

Kostnaden för att byta dörr blir 2 timmar à 110 kr plus sociala avgifter på 30%, dvs 286 kronor. Med nuvarande skattesystem måste L arbeta 5,2 timmar för att finansiera denna utgift eftersom det måste ske via beskattad inkomst. Enligt förutsättningarna tar det 4 timmar för L att göra jobbet själv, dvs kortare tid än vad han måste jobba på sitt ordinarie jobb om han skall finansiera S:s arbetsinsats vitt. Det "vita" alternativet är därför inte intressant. I stället ställs han inför valet att göra jobbet själv eller att betala S svart, dvs att bekosta hans nettolön på 55 kr per timme. För att kunna betala S nettolönen behöver L arbeta endast två timmar. Detta är kortare tid än att göra det själv och framstår därför för en person med rymligt samvete som ett fördelaktigt alternativ och speglar det faktum att L är mer effektiv på sitt vanliga jobb än hemma.

Sammantaget innebär detta – om man bortser från moraliska aspekter – att svart arbete är att föredra framför eget arbete ur privat-ekonomisk synvinkel. Det förutsätter emellertid att L verkligen *kan* arbeta extra på sitt ordinarie jobb de timmar som behövs för att finansiera ombyggnaden. Annars måste han minska sin övriga konsumtion. Därutöver förutsätts att L föredrar att leja ut arbetet framför att göra det själv.

Vad är konsekvenserna för de offentliga finanserna? Om allting hade skett enligt gällande regler ("det vita alternativet") skulle sammanlagt 634 kronor betalats i skatter enligt tabellen. Om arbetet utförs av S och betalas svart, måste L arbeta två timmar och sammanlagt betalas det 176 kr i skatt. Skulle slutligen L bestämma sig för att göra arbetet själv får det allmänna givetvis inte någon skatt alls. En central slutsats av denna genomgång är därför att *skattebetalningarna till det allmänna* är större i fallet "svart arbete" jämfört med "eget arbete".

I ett system där skattemässiga avdrag för hemarbete tillåts behöver L själv bara arbeta 2 timmar på det ordinarie jobbet för att ha råd att anställa S 2 timmar vilket är den tid som det tar för S att göra jobbet. L får således arbeta två timmar oberoende av om ersättningen till S betalas vitt eller svart. Det finns därför ingen anledning att nu inte redovisa skatterna. Notera också att de offentliga skatteinkomsterna är lika stora då avdrag tillåts som då ersättningen betalas svart.

Tabell 3.1 Jämförelse av "vitt", "eget" och "svart" arbete med avdrag för arbetsutgift.

	<i>Brutto- värde inkl soc avgifter</i>	<i>Skatter och soc. avgifter</i>	<i>Nettoer- sättning</i>
<i>Alternativ 1: "Anställning vitt"</i>			
S: 2,0 tim×110 kr×1,3=	286	—176	110
L: 5,2 tim×110 kr×1,3=	744	—458	286
Summa	1 030	—634	396
<i>Alternativ 2: "Eget arbete"</i>			
S: 0,0 tim	0	0	0
L: 4,0 tim×55 kr=	220	0	220
Summa	220	0	220
<i>Alternativ 3: "Svart arbete"</i>			
S: 2,0 tim×55 kr=	110	0	110
L: 2,0 tim×110 kr×1,3=	286	—176	110
Summa	396	—176	220
<i>Alternativ 4: "Avdrag för utgift för hemarbete"</i>			
S: 2,0 tim×110 kr×1,3=	286	—176	110
L: 2,0 tim×110 kr×1,3=	286	0	286
Summa	572	—176	396

Slutsatserna av detta exempel är flera. För det första finns det starka incitament i nuvarande system att betala tjänster svart. Detta innebär inte nödvändigtvis stora skatteförluster eftersom alternativet sällan är det lagenliga utan i stället är att göra jobbet själv med ännu sämre resultat för staten. För det andra innebär ett system med skattemässiga avdrag för hemarbete att samma situation som det svarta alternativet kan uppnås lagenligt. Det är värt att notera att detta alternativ är bättre ur samhällsekonomisk synpunkt dels därför att den allmänna skattemoralen påverkas positivt, dels därför att individer som arbetar svart riskerar att inte erhålla tillräckligt med sociala förmåner med

den följderna att samhället måste ta ansvar för "svartjobbarnas" välfärd. För det tredje innebär stimulanser till specialisering betydande tidsvinster totalt sett och att skatteinkomsterna därför mycket väl kan öka. Slutligen minskar möjligheterna att samtidigt arbeta svart och uppbära arbetslöshetsersättning eller annat stöd från samhället.

3.3.2 *Situationen då uppdragstagaren är ett företag*

Betrakta samma exempel som i föregående avsnitt med den förändringen att S inte anställs utan agerar som egenföretagare eller gör jobbet i egenskap av anställd i ett aktieföretag. Skillnaden jämfört med i föregående fall är att även moms skall utgå på värdet av S:s arbete.

Som framgår av *tabell 3.2* behöver L nu arbeta 6,5 timmar på sitt ordinarie jobb för att kunna betala ut en ersättning som täcker samtliga skatter och avgifter för S. Det innebär att L totalt sett utför ett arbete värderat till 929 kronor på denna tid. Detta ger honom netto efter skatter och sociala avgifter 357 kronor vilket är exakt vad det kostar att byta dörren när även moms skall erläggas till uppdragstagaren. Fortfarande gäller att det tar L 4 timmar att själv genomföra bytet och att detta är fördelaktigare ur privatekonomisk synpunkt (han får 2,5 timmar mer i fritid jämfört med "vitt uppdrag"). I ett system med avdragsrätt för utgiften behöver han arbeta 2,5 timme på sitt ordinarie jobb för att klara av finansieringen vitt.

Effekten på de offentliga finanserna av att avdrag tillåts är att skatteintäkterna stiger från 0 kronor (eget arbete) till 247 kronor.

Skulle arbetet utföras mot svart betalning gäller samma resultat som i *tabell 3.1*, nämligen att L måste arbeta 2 timmar på sitt ordinarie arbete för att få ihop till S:s nettolön. Detta innebär, att då moms utgår på hemtjänster blir svart arbete även i fortsättningen fördelaktigare än vitt, trots att utgiften för det vita kan dras av. Resonemanget bortser dock från moraliska aspekter. Skillnaden mellan vitt och svart – dvs skattekillen – krymper väsentligt vilket bör medföra att svart arbete av det här slaget minskar. Ett alternativ är naturligtvis att momsbefria den här typen av tjänster (se avsnitt 3.1.4).

Tabell 3.2 Jämförelse av "vitt" och "eget" arbete med avdrag för arbetsutgift då företag är uppdragstagare.

	Brutto- värde inkl soc. avgifter	Skatter och soc. avgifter	Netto- ersätt- ning
<i>Alternativ 1 "Uppdrag vitt"</i>			
S: 2 tim $\times$ 110 kr $\times$ 1,3 $\times$ 1,25 =	357	—247	110
L: 6,5 tim $\times$ 110 kr $\times$ 1,3 =	929	—572	357
Summa	1 286	—819	467
<i>Alternativ 2: "Eget arbete"</i>			
S: 0,0 tim	0	0	0
L: 4,0 tim $\times$ 55 kr =	220	0	220
Summa	220	0	220
<i>Alternativ 3: "Arbetsutgift med moms på tjänster"</i>			
S: 2 tim $\times$ 110 kr $\times$ 1,3 $\times$ 1,25 =	357	—247	110
L: 2,5 tim $\times$ 110 kr $\times$ 1,3 =	357	0	357
Summa	714	—247	467

3.3.3 Drivkrafterna vid lika produktivitet i hemarbetet men olika lön på arbetsmarknaden

Det är alltså en fördel för de offentliga finanserna att utgifter för hemtjänster är avdragbara även om både uppdragsgivaren och uppdragstagaren har samma timlön. Förklaringen till detta var produktivitetsskillnader i hemarbetet. Men det finns vinster även då uppdragsgivare och uppdragstagare har olika timlön på marknaden men har samma produktivitet i hemarbetet. Skillnaden gäller nu olika produktivitet på arbetsmarknaden.

Tabell 3.3 visar resultaten av följande exempel. F är småföretagare och har en timlön på 130 kronor. Hon arbetar 35 timmar i sitt företag och 35 timmar i hemmet per vecka. Hon funderar nu på att öka sin arbetstid i företaget och anställa A som är 55 år och arbetslös till att sköta en del av det arbete som hon tidigare själv skött hemma. Lönen

Tabell 3.3 Jämförelse av "vitt", "eget" och "svart" arbete med avdrag för arbetsutgift vid anställningsförhållande.

Arbetad tid x timlön inkl soc avg	Brutto- värde	Skatter o. soc. avgifter	Nettoer- sättning
<i>Alternativ 1: "Vitt arbete"</i>			
A: 5,0 tim×60 kr×1,3=	390	—180	210
F: 6,0 tim×130 kr×1,3=	1 014	—624	390
Summa	1 404	—804	600
<i>Alternativ 2: "Eget arbete"</i>			
A: 0,0 tim =	0	0	0
F: 5,0 tim×65 kr =	325	0	325
Summa	325	0	325
<i>Alternativ 3: "Svart arbete"</i>			
A: 5,0 tim×42 kr =	210	0	210
F: 3,2 tim×130 kr×1,3=	541	—331	210
Summa	751	—331	420
<i>Alternativ 4: "Arbetsutgift med anställning"</i>			
A: 5,0 tim×60 kr×1,3=	390	—180	210
F: 2,3 tim×130 kr×1,3=	390	0	390
Summa	780	—180	600

till A är 60 kronor per timme före skatt. A har 30% i marginalskatt och F 50%.

Med nuvarande system måste F arbeta ytterligare 6 timmar i företaget till ett värde av 1 014 kronor för att kunna betala A 5 timmars lön lagenligt. Om hon i stället betalar A svart, dvs 42 kr per timme eller 210 kronor totalt behöver hon arbeta 3,2 timmar. Gör hon jobbet själv kräver detta 5 timmar (i hemmet) eftersom vi förutsatt att hon och A har samma produktivitet i hemmet. Svart avlönat arbete är således det privatekonomiskt fördelaktigaste beslutet om man bortser från risken för upptäckt och moraliska aspekter. Det är också värt

att notera att den svarta lösningen ger större skatteintäkter än när F gör hemarbetet själv eftersom det allmänna erhåller 331 kr i skatteintäkter. Slutligen får F själv 1,8 timmar över av sin tid.

I ett system där skattemässiga avdrag tillåts hade F behövt arbeta 2,3 timmar i sitt företag för att kunna finansiera A:s lön. Det krävs alltså en mindre arbetsinsats för F i sitt företag om A avlönas vitt jämfört med svart. Förekomsten av svart arbete av den här typen torde därför minska väsentligt. Effekten på skatteinkomsterna beror på hur F disponerar sin tidsvinst.

3.4 Horisontell och vertikal rättvisa

Beskattningen påverkar inkomstfördelningen och leder automatiskt fram till frågan hur skatteuttaget skall fördelas på ett rättvist sätt. Vad som uppfattas som rättvist beror på politiska värderingar och kan därför inte ges något enkelt svar men i det här avsnittet skall de grundläggande begrepp som i allmänhet används vid bedömning av rättvisa diskuteras översiktligt.

En fundamental och allmänt accepterad princip är att var och en skall betala skatt i förhållande till sin förmåga, den s k *skatteförmågeprincipen*. Denna princip är i praktiken förenad med en mängd problem. Det är till exempel omöjligt att fastställa förmåga på ett enkelt sätt. Individernas timlön ligger visserligen närmast till hands som mått på förmåga, men timlönen är i många fall svår att bestämma. I praktiken används årsinkomsten, men den är ju beroende av såväl timlön som arbetad tid och kan därför vara missvisande då man skall bedöma förmåga; förmågan hos en halvtidsarbetande läkare med en årslön på 140 000 kr framstår som lägre än förmågan hos en heltidsanställd sjuksköterska med en årslön på 160 000 kr.

Skatteförmågeprincipen är i sin tur relaterad till begreppen *horisontell och vertikal rättvisa*. Horisontell rättvisa betyder att "lika skall behandlas lika", dvs individer eller hushåll med lika standard bör beskattas på ett likartat sätt. Med vertikal rättvisa menas att de som har en högre standard bör betala mer i skatt. Här aktualiseras centrala frågor som graden av progressivitet i systemet, sär- eller sambeskattnings av hushållsmedlemmarna och beskattning med hänsyn till försörjningsbörd. I avsnitt 3.4.1 kommer dessa frågor att studeras närmare.

Begreppen horisontell och vertikal rättvisa är dessvärre svåra att hantera när det kommer till kritan. Vilka individer befinner sig i samma position? Skall man beakta andra faktorer än årsinkomsten, t ex försörjningsbörd, hög ålder etc. I det första fallet måste man ju köpa mat till fler personer än sig själv för en given inkomst. I det andra fallet är kanske utgifterna för mediciner större än för unga med samma inkomst. Å andra sidan är det kanske inte rättvist att den som har två barn får en lägre skatt medan den andra som inte kan få några barn får en högre skatt.

Ett annat omdiskuterat ämne är om man skall få avdrag för vissa "halvprivata" kostnader i samband med jobbet. Det kan vara fråga om avdrag för resor till och från arbetet, arbetskläder, facktidningar, arbetsrum hemma osv. Är den som bor i glesbygd och som har långt till jobbet lik eller olik den som bor i småstaden och har nära?

Det besvärligaste problemet med *vertikal* rättvisa är hur skillnader i arbetstid skall behandlas. Den ene arbetar kanske halvtid och har tid att reparera sin bil medan den andre jobbar heltid och måste lämna bort sin bil för reparation. Den förste blir inte beskattad för värdet av sina reparationer medan den tid den andre måste jobba på sitt vanliga arbete för att få ihop pengar till sin reparationsutgift blir beskattad.

I samband med genomförandet av skattereformen 1990/91 var rättvisefrågorna centrala och ett av huvudsyftena med reformen var att göra skattesystemet mer rättvist. Denna målsättning tog sig flera uttryck. Förmåner av olika slag som tidigare varit skattefria (lunchkuponger, endagstraktamente osv) blev beskattade för att en högre grad av horisontell rättvisa skulle uppnås. Olika slags kapitalinkomster beskattas nu mer likformigt dels för att horisontell rättvisa skall öka, dels för att olikformigheten i det gamla skattesystemet medgav skatteplanering som minskade vertikal rättvisa.

Vad medför ett system med skattemässiga avdrag för hemarbete för den horisontella och vertikala rättvisan? Utifrån de exempel som gavs i avsnitt 3.3 kan några slutsatser dras. Genom att "det vita alternativet" blir konkurrenskraftigt ökas den horisontella rättvisan väsentligt. Om inkomster rapporteras i större omfattning minskar möjligheten att samtidigt jobba svart och att uppbära bidrag av olika slag från samhället. Det blir t ex svårt att samtidigt vara arbetslös och arbeta svart med reparationsarbete på bostäder.

Även vertikal rättvisa torde öka som en följd av att individer ägnar sig åt sina speciella talanger. Det är nämligen rimligt att tro att skatte-

systemets progressivitet blir mer träffsäker; individer med hög förmåga kommer i större utsträckning än nu att avslöja sin kompetens då de arbetar på marknaden i stället för i hemmet; läkaren som tjänar 140 000 kronor på halvtidsarbete och som betraktas som låginkomsttagare kommer nu att arbeta heltid och framstå som höginkomsttagare.

3.4.1 Hushållsbeskattningen

Hittills har möjligheten att införa skattemässiga avdrag för hemanarbete behandlats utan att närmare gå in på hushållsbeskattningen. Frågan om hur ett hushåll skall beskattas är bara intressant om skattesystemet är progressivt. Ett helt proportionellt system utan grundavdrag innebär nämligen att alla de modeller som skärskådas i det följande skulle ge samma skatteutfall totalt sett för hushållen (se avsnitt 3.4.3). Något incitament att överföra inkomster på maka/make finns därför knappast i ett sådant system vilket gör det mindre intressant ur vår synvinkel.

Progressivitet uppstår på två sätt; för det första erhåller alla inkomsttagare ett *grundavdrag* mot inkomst av arbete. Detta ger stigande genomsnittlig skatt i botten av inkomstfördelningen. För det andra måste de individer som har en taxerad inkomst över skiktgränsen för *statlig inkomstskatt* erlagga statsskatt på inkomstdelar därutöver. Skattesatsen är för närvarande 20%.

De olika alternativen för hushållsbeskattningen är följande:

Individuell särbeskattning: Varje individ i hushållet beskattas utan hänsyn till de övriga. Det innebär att hänsyn till försörjningsbördas ej tas.

Individuell särbeskattning med avdrag för försörjningsbördas: Samma som föregående men med hänsyn till försörjningsbördas. Detta kan ske antingen genom att särskilda skatteskalor används för t ex gifta/sammanboende kontra ensamstående eller att avdrag görs för maka/barn.

Sambeskattning: Denna typ av beskattning innebär antingen att skatten beräknas på den totala inkomsten i hushållet eller att den beräknas för varje individ utifrån halva inkomstsumman (tudelning). I det senare fallet reduceras progressivitetens inverkan på skatteutfallet.

Sambeskattning med avdrag för försörjningsbördas: Samma som

föregående men med hänsyn till försörjningsbörda.

De olika metoderna belyses med hjälp av ett exempel. Ingen hänsyn tas till att de olika metoderna kan ge olika stora skatteintäkter totalt sett vilket gör att situationen varierar för stat och kommun.

Tre olika hushåll jämförs med samma hushållsinkomst 300 tkr. Av pedagogiska skäl antas att alla individer har samma timlön, 150 kr och att skillnader endast föreligger i arbetad tid. Hushåll A består av en ensamförsörjande man med maka. Den antagna timlönen implicerar att han arbetar 2 000 timmar. Hushåll B utgörs av två personer. Mannen arbetar 1 333 timmar och har en inkomst på 200 tkr. Kvinnan arbetar 667 timmar och har en inkomst på 100 tkr. Hushåll C, slutligen, består av en ensamstående kvinna som arbetar 2 000 timmar och tjänar 300 tkr.

Med ett grundavdrag på 10 tkr blir nettointkomsten 193 tkr för hushåll A och C men 216 tkr för hushåll B. Orsaken till detta är att progressiviteten kan utjämnas mellan individerna i hushållet om båda arbetar jämfört med om endast en arbetar.

Gäller horisontell rättvisa i detta läge? Till att börja med kan det konstateras att samtliga *individer* möter samma skatteregler vilket i och för sig utgör en grund för rättvisa (skatteprivilegier saknas.) Utifrån hushållets situation kan man dock påstå att horisontell rättvisa ej föreligger. Hushåll A och B som är lika vad gäller antal individer, timlön och arbetad tid på marknaden beskattas olika. Samtidigt beskattas hushåll A och C lika trots att de uppenbarligen är olika eftersom hushåll A består av två individer. Huruvida hushållet A har en lägre skatteförmåga eller ej än hushåll C måste bedömas med hänsyn till att hushåll A består av flera individer. Å ena sidan borde hushåll A beskattas lägre än C på grund av en större sammanlagd försörjningsbörda. Å andra sidan finns det en person i hushåll A som kan utföra en mängd arbetsuppgifter som blir obeskattade vilket talar för att skatteförmågan är högre hos hushåll A än C.

Individuell särbeskattning:			Nettoinkomst
Hushåll A:	Inkomst	300'	193'
	Skatt	<u>107'</u>	
Hushåll B:	Inkomst individ 1	200'	143'
	Skatt	<u>-57'</u>	
	Inkomst individ 2	100'	<u>73'</u>
	Skatt	<u>-27'</u>	
Total nettoinkomst			216'
Hushåll C:	Inkomst	300'	193'
	Skatt	<u>-107'</u>	

Denna modell jämförs nu med individuell särbeskattning med avdrag för försörjningsbörda. Avdraget antas uppgå till ytterligare ett grundavdrag för den andre vuxne i hushållet.

Individuell särbeskattning med avdrag för försörjningsbörda:			Nettoinkomst
Hushåll A:	Inkomst	300'	196'
	Skatt	<u>104'</u>	
Hushåll B:	Inkomst individ 1	200'	143'
	Skatt	<u>-57'</u>	
	Inkomst individ 2	100'	<u>73'</u>
	Skatt	<u>-27'</u>	
Total nettoinkomst			216'
Hushåll C:	Inkomst	300'	193'
	Skatt	<u>-107'</u>	

Effekten av detta system är att skatten sänks för hushåll A med grundavdragets värde, 3 tkr. Övriga hushåll berörs ej vilket innebär att den horisontella orättvisan mellan hushåll A och B kvarstår.

Nästa metod är sambeskattnig utan respektive med tudelning. Det förutsätts att antalet grundavdrag baseras på antalet vuxna i familjen.

Sambeskattning utan tudelning:			Nettoinkomst
Hushåll A:	Inkomst	300'	196'
	Skatt	<u>—104</u>	
Hushåll B:	Inkomst	300'	196'
	Skatt	<u>—104'</u>	
Hushåll C:	Inkomst	300'	193'
	Skatt	<u>—107'</u>	

Vid en första anblick antyder resultaten i denna uppställning en hög grad av horisontell rättvisa; samtliga hushåll erhåller samma skatt korrigerat för försörjningsbörd. Modellen inrymmer likväl effektivitetsmässiga problem som är mer eller mindre oacceptabla. För det första möter kvinnan i hushåll A den höga marginalsattesatsen, 50%, om hon vill ge sig ut på arbetsmarknaden. Detta tenderar att förhindra hennes inträde på marknaden. För det andra finns det för hushåll B ett incitament att *skilja sig åt* och därmed bli särbeskattade vilket skulle ge hushållet samma situation som i de tidigare modellerna (netto 216 tkr).

Sambeskattning med tudelning:			Nettoinkomst
Hushåll A:	Inkomst	300'	216'
	Skatt	<u>—84</u>	
Hushåll B:	Inkomst	300'	216'
	Skatt	<u>—84'</u>	
Hushåll C:	Inkomst	300'	193'
	Skatt	<u>—107'</u>	

Med denna modell erhålls horisontell rättvisa mellan hushåll A och B medan hushåll C drabbas av progressiviteten i den statliga inkomstskatten. I detta läge bli drivkraften den omvända mot i det förra; om kvinnan i hushåll C gifter sig med en man med lägre inkomst än hon själv sänks den totala skatten för paret ifråga.

De traditionella valmöjligheterna för hushållsbeskattningen får med andra ord starka effekter på viljan att arbeta och på att gifta respektive skilja sig.

3.4.2 Hushållsbeskattning med skattemässiga avdrag för hemarbete utfört av närstående

Hur påverkas horisontell och vertikal rättvisa i ett system med skattemässiga avdrag för hemarbete, som utförs av närstående? Mannen (kvinnan) anställer sin maka (make) i hemmet. Det alternativ som är relevant att undersöka är särbeskattningsmodellen därför att det är den modell som är den rådande i Sverige. Avdrag för utgift till närstående framstår dessutom som onödigt om man ändå väljer en sambeskattningsmodell.

I exemplet antas att inkomst överförs till den andre maken i sådan utsträckning att största möjliga skattevinst för hushållet erhålls. Det innebär i första hand att grundavdrag kommer att utnyttjas hos båda makarna och i andra hand att den statliga inkomstskatten kommer att nedbringas så mycket som möjligt.

Individuell särbeskattning med avdrag för hemarbete:

			Nettoinkomst
Hushåll A:	Inkomst individ 1	300'	
	Avdrag för hemarbete	—100'	
	Skatt	<u>—57'</u>	143'
	Överförd arbetsink individ 2	100'	
	Skatt	<u>—27'</u>	<u>73'</u>
	Total nettoinkomst		216'
Hushåll B:	Inkomst individ 1	200'	
	Skatt	<u>—57'</u>	143'
	Inkomst individ 2	100'	
	Skatt	<u>—27'</u>	<u>73'</u>
	Total nettoinkomst		216'
	Hushåll C:	Inkomst	300'
Skatt		<u>—107'</u>	193'

Effekten av detta är att hushåll A kan uppnå samma situation som hushåll B vilket innebär att horisontell rättvisa ökar. Vad gäller då ifråga om hushåll C jämfört med de övriga två?

Rimligtvis är den totala arbetstiden inklusive hemarbetet större för individen i hushåll C jämfört med arbetstiden per individ i hushåll A och B. Alla hushåll har totalt sett samma arbetstid ute på arbetsmarknaden men hushåll A och B består av två personer som kan sköta hemarbetet medan C är ensam. Om C emellertid anställer någon för att sköta hemarbetet och betalar ut t ex 100 tkr för detta, kommer C att befinna sig i samma position som försörjaren i hushåll A. Den frivilliga utgiften till maken i hushåll A kan ju jämföras med en lön till en utomstående som betalas av C. På detta sätt kan hushållen således frivilligt uppnå samma positioner vilket innebär att *horisontell rättvisa föreligger med hänsyn till samtliga hushåll*. Ytterligare en poäng i sammanhanget är att de skattemässiga drivkrafterna till att gifta eller skilja sig försvinner ur systemet eftersom det går att uppnå samma position utan detta.

3.4.3 Proportionell skatt

För jämförelsen skall belyses hushållsbeskattningen vid en proportionell inkomstskatt, dvs då varken grundavdrag medges eller någon "statlig" inkomstskatt finns. Skattesatsen antas vara 30%.

Individuell särbeskattning:			Nettoinkomst
Hushåll A:	Inkomst individ 1	300'	
	Skatt	<u>—90'</u>	210'
Hushåll B:	Inkomst individ 1	200'	
	Skatt	<u>—60'</u>	140'
	Inkomst individ 2	100'	
	Skatt	<u>—30</u>	<u>70'</u>
	Total nettoinkomst		210'
Hushåll C:	Inkomst	300'	
	Skatt	<u>—90'</u>	210'

I detta system blir situationen identisk för alla hushåll. Detta innebär dock inte nödvändigtvis horisontell rättvisa mellan individerna. Fortfarande kvarstår ju att individen i hushåll C är "dubbelarbetande" i större utsträckning än de övriga. Å andra sidan består hushåll A

och B av två personer vilket skulle kunna motivera lägre skatt för dem.

Frågan om skattemässiga avdrag för närstående får en lägre dignitet om hushållsbeskattningen skulle vara proportionell, men frågan vad gäller möjligheten att avlöna personer *utanför* hushållet för att själv antingen ägna mer tid åt arbetsmarknaden eller få mer fritid kvarstår.

3.5 Alternativa modeller

3.5.1 Grundavdrag i stället för avdrag för hemarbete?

Kan den problematik som utgör bakgrunden till förslaget om skatteavdrag för hemarbete lösas på andra sätt, t ex genom att enbart grundavdraget höjs? Fördelen med en sådan åtgärd skulle vara att den som utför arbetet kan ta emot inkomster upp till en viss nivå utan att betala skatt. Därmed blir det billigare för uppdragsgivaren att anlita extern arbetskraft. Ett förhöjt grundavdrag är också enkelt att genomföra och det behövs inga nya skatteregler. Däremot skulle hushållen ändå tvingas upprätta kontrolluppgifter på uppdragstagarna eftersom dessa kan ha inkomster från olika håll som sammantaget gör att de kommer över nivån för skattefrihet.

Nackdelarna är dock flera. Om sociala förmåner inte överförs på uppdragstagaren kommer uppdragsgivaren fortfarande vara skyldig att betala sociala avgifter vilket fördyrar det vita alternativet jämfört med svart arbete. Detta är inte fallet i ett system med avdrag för hemarbete. Det innebär också att de individer som ändå arbetar svart och därmed inte erhåller sociala förmåner på marknaden kommer att behöva stöd från samhället i framtiden.

Ett höjt grundavdrag är för det andra statsfinansiellt mycket kostsamt om det ges till alla. För varje tusenlapp som grundavdraget höjs förlorar kommunerna 300 kronor per inkomsttagare. Eftersom det finns omkring 4 miljoner individer med förvärvsinkomst innebär en höjning med t ex 20 000 kronor ett skattebortfall på 24 miljarder kronor.

Detta skattebortfall medför ett behov av att höja andra skatter. En uppenbar åtgärd är att införa en statlig inkomstskatt på mellan 5 och 10% för alla som ligger över grundavdragets nivå. Det ökar skatteki-

larna för merparten av befolkningen och leder till negativa effekter för hushållens fördelning av tiden mellan arbetsmarknaden och hemmet. Dessutom skulle skattesatsen i det högsta inkomstskiktet förmodligen också behöva höjas om inte progressiviteten ska minska. Skillnaden i marginalskatt mellan en inkomsttagare som ligger över skiktgränsen och den som ligger under skulle annars endast bli mellan 10–15% jämfört med 20% idag.

Ett alternativt sätt att använda grundavdraget vore naturligtvis att endast utöka det för vissa åldersgrupper, t ex för dem i åldern 16–24 år och 58–65 år. Detta skulle kosta mindre men å andra sidan innebära en viss styrning av dessa grupper mot just marknaden för hemarbete.

Ett system med skattemässiga avdrag för hemarbete innebär i *sämsta fall* att progressiviteten i inkomstskatten helt går förlorad, dvs att den statliga inkomstskatten elimineras. Denna uppgick vid taxeringen 1992 till cirka 20 mdr kronor. Även om inkomster överfördes till alla skattskyldiga som idag inte har utnyttjat sitt grundavdrag (cirka 600 000 individer) skulle effekten av detta bli ett skattebortfall på maximalt ytterligare 1,5 mdr, sammanlagt alltså 21,5 mdr.

Det *sannolika utfallet* av ett system med skattemässiga avdrag är emellertid att inkomstskattebasen ökar i stället för minskar dels därför att obeskattat hemarbete i stor utsträckning ersätts av beskattat hemarbete via uppdragsförhållanden, dels på grund av de effektivitetsvinster som uppstår när hushållen förändrar sin tidsanvändning från obeskattat hemarbete till beskattat arbete på marknaden.

Ett utökat grundavdrag framstår därför som ett sämre alternativ än skattemässiga avdrag för hemarbete.

3.5.2 Subventionerade "hemkonsultbolag"

Ett problem med skattemässiga avdrag för hemarbete är, som framgick av avsnitt 3.2, de avgränsningar som måste göras då uppdragsgivaren är ett företag. En möjlighet att komma runt dessa vore att etablera *särskilda* företag som inriktar sig mot marknaden för hemarbete, s k hemkonsultbolag. Det skattemässiga avdraget skulle då tillåtas endast om uppdragsgivaren anlitas av ett sådant bolag. Fördelarna med den här modellen är flera.

Kontrollmöjligheterna är större eftersom avstämningar lätt kan göras mellan de avdrag som yrkas av hushållen och företagets upp-

gifter om omsättning. Det skulle också vara lättare för staten att rikta arbetsmarknadspolitiska åtgärder mot sådana bolag, t ex i form av lönesubventioner, vilket skulle leda till lägre priser och en större efterfrågan på företagens tjänster. Detta kan vara en fördel om man vill stödja individer som är utsatta för ökad risk för arbetslöshet och då man tror att de kan vara intresserade av hemarbete inom ramen för eget företagande. Det kan också vara ett sätt för sjukpensionerade och förtidspensionerade att komma tillbaka till en arbetsmarknad som erbjuder mer flexibla villkor jämfört med den etablerade.

Det är också möjligt att befria dessa bolag från moms skyldigheten. Detta är enkelt att genomföra då man väl definierat inom vilka områden dessa företag får lov att verka. Om subventioner och momsfrihet ges måste man nämligen i så stor utsträckning som möjligt begränsa konkurrensen från dessa företag kontra övriga tjänsteföretag på marknaden.

I princip bör hemkonsultbolag bara få verka inom områden där det idag inte existerar ”vita” marknader. Exempel på sådana är städning som riktar sig mot enskilda hushåll, barnpassning (dagmammor och barnflickor), trädgårdsskötsel, underhåll och mindre reparationer av bostäder och inventarier, hemsamaritverksamhet i vid bemärkelse m m. Flera av dessa områden är idag organiserade i offentlig verksamhet. En viktig poäng i det här sammanhanget är emellertid att de tilltänkta bolagen bör vara privatägda (t ex av de anställda). Därigenom uppnås bättre ekonomiska incitament för ägare och anställda, lägre administrativa kostnader och att den kvarvarande offentliga verksamheten på dessa områden blir utsatt för en viss grad av konkurrens.

Ett resultat av hemkonsultbolag kan bli att de konkurrerar ut alternativet anställning av uppdragsgivaren om både lönerna subventioneras i bolagen (momsbefrielsen är inget problem eftersom ingen moms utgår vid anställning heller) och uppdragsgivaren får avdrag för utgiften. I vad mån detta är önskvärt eller ej får bedömas mot det faktum att ersättningen vid anställning kan visa sig vara *för låg* för att individer skall kunna leva på den. Ur administrativ synpunkt är användandet av särskilda bolag i så fall ett enkelt sätt att kanalisera lönesubventioner på.

En annan modell vore naturligtvis att inte medge avdrag för utgift till hemkonsultbolag utan bara vid anställning. Uppenbarligen skulle detta vara skattetekniskt ett mycket enklare system med tanke på de

komplikationer som finns då företag anlitas som uppdragstagare. Hemkonsultbolagens möjligheter att konkurrera med dels anställningsmodellen, dels den svarta marknaden blir då beroende av de lönesubventioner som ges till bolagen. Nackdelen kan dock bli att eget arbete från uppdragsgivarens sida fortsätter att framstå som fördelaktigare än hemkonsulttjänster (jfr genomgången av drivkrafterna i olika system enligt avsnitt 3.3).

Den slutliga bedömningen av modellen med hemkonsulter är att dessa företag närmast skulle kunna fungera som ett komplement till ett system med skattemässiga avdrag för hemarbete än som alternativ.

4. Vinster

Skattemässiga avdrag för hemarbete är alltså fullt möjliga att tillåta inom det rådande skattesystemet och en sådan reform gör dessutom skattesystemet mer rättvist utan att öka statens utgifter. De sociala avgifterna visade sig också vara relativt okomplicerade att hantera. Tumregeln, om man är beredd att acceptera att tryggheten är relaterad till inkomst *efter avdrag* för hemarbete, är att sociala avgifter inte skall belasta lönen till den som är anställd i hemmet. Därutöver kommer de vidgade avdragsmöjligheterna att ge betydande *ekonomiska vinster*. Dessa kan i grova drag delas in i sex kategorier, 1) effektivitetsvinsten, 2) sysselsättningsvinsten, 3) jämställdhetsvinsten, 4) rättvisevinsten, 5) den moraliska vinsten samt 6) vinsten av en minskad offentlig sektor. I detta avsnitt skall dessa sex kategorier granskas närmare, och det är värt att understryka redan här att även om skattemässiga avdrag för hemarbete vid en första betraktelse tycks vara något som i första hand berör kvinnor och höginkomsttagare, tillfaller den ekonomiska vinsten hela samhället, män och kvinnor, hög- och låginkomsttagare, om än på olika sätt.

4.1 Effektivitetsvinsten

4.1.1 *Specialisering ökar BNP*

Effektivitetsargumentet är en enkel tillämpning av de principer som visar på att betydande ekonomiska vinster uppstår genom specialisering, arbetsfördelning och frivilliga byten. Det har länge varit en självklarhet att tillämpa dessa principer i arbetslivet och inte minst för internationell handel. Få torde idag förespråka att vi i Sverige skall producera alla de varor, från bananer till avancerad elektronik,

vi behöver. Istället hyser den överväldigande majoriteten av politiker och ekonomer den uppfattningen att vi skall koncentrera produktionen på de varor vi relativt sett är bra på att producera, skogs- och verkstadsprodukter, läkemedel och produkter med stort inslag av avancerad elektronik, och därefter byta dessa på den internationella marknaden mot exempelvis tropiska frukter och konfektionsvaror. De segdragna GATT-förhandlingarna som slutfördes nyligen efter flera års förseningar syftade just till att minska tullarna för att stimulera den internationella handeln.

Det är dock intressant att konstatera att samtidigt som flertalet bedömare är överens om att en friare världshandel ger ekonomiska vinster för de inblandade länderna, har det länge funnits ett starkt motstånd mot att tillämpa samma principer i hemmet och för hemarbetet.

De enskilda individerna förhindras att specialisera sig på att utföra de arbetsuppgifter som de är bäst på och att därefter byta tjänster och varor med varandra därför att skattesystemet driver in skattekilrar mellan uppdragsgivarens bruttokostnad och uppdragstagarens nettoersättning vilket försvårar privata lösningar. Skattekilrar är dock inte på något sätt naturgivna och hade enkelt kunnat avlägsnas om skattemässiga avdrag för hemarbete tillåts. Att så inte gjorts är en smula märkligt, inte minst med tanke på att 1990 års skattereform bland annat syftade till att minska skattekilarna. Skattekilarna har minskat i vissa avseenden, men synen på hemarbete och individernas möjligheter till arbetsspecialisering har inte förändrats alls. När det gamla skattesystemet diskuterades på 1970- och 1980-talet användes ofta följande exempel för att belysa de absurditeter som skattesystemet skapade. Då var det den *manlige läkaren* som valde att stanna hemma för att måla om huset istället för att operera. Det var marginalskatter på runt 80 procent som utmålades som boven i dramat. Men att den *kvinnliga läkaren* 1993 måste begränsa sitt arbetsutbud på marknaden för att städa, tvätta, handla och laga mat väcker betydligt mindre, om ens någon uppmärksamhet, trots att orsaken till kvinnans begränsade möjligheter till arbete på marknaden är exakt densamma som den manlige läkarens, dvs höga marginaleffekter. Numera får hushållet dock göra avdrag för att huset målas om, men inte för att det städas.

4.1.2 Skattekilarna och hemarbetet

På samma sätt som tullar verkar hindrande på det fria varuutbytet förhindrar alltså skatter tillvaratagandet av enskilda individers produktionsfördelar. Om inte utgiften för hemarbete är avdragsbar, måste den som köper hemtjänsten "vitt" arbeta mer än vad som motiveras av löneskillnaden för varje timmes hjälp som köps. Har uppdragsgivaren exempelvis dubbelt så hög lön före skatt som uppdragstagaren, behöver han/hon bara arbeta 1/2 timme för varje timmes hjälp som köps om det inte finns några skattekilor. Antar skattekilan exempelvis värdet 2 behöver han/hon nu istället arbeta 1 timme ($2 \times 1/2$) för varje timme som köps etc.¹ Skattekilan beror på skattetrycket och i *tabell 4.1* visas storleken på den för olika värden på inkomstskatten, de sociala avgifterna och mervärdesskatten.

Tabell 4.1 Skattekilens storlek för olika värden på inkomstskatten, de sociala avgifterna och på mervärdesskatten.

inkomstskatt =	0%	25%	50%	75%
1. mervärdesskatt = 25%, sociala avgifter = 30%	1,6	2,2	3,2	6,5
2. mervärdesskatt = 0%, sociala avgifter = 0%	1,0	1,3	2,0	4,0
3. mervärdesskatt = 0%, sociala avgifter = 30%	1,3	1,8	2,6	5,2

1. Om inte utgiften för hemarbete är avdragsbar måste den som köper hemtjänsten "vitt" arbeta $[(1 + t_s)(1 + t_m)]/[(1 - t_s)v]$ för varje timme hemarbete som köps. t_s anger storleken på de sociala avgifterna, t_m inkomstskattesatsen och v förhållandet mellan hemhjälpens produktivitet, mätt som vederbörandes lön före skatt, och uppdragsgivarens lön. Skattekilan är $[(1 + t_s)(1 + t_m)]/[(1 - t_s)]$.

Ju högre värde på skattekilan, desto mer snedvrids priserna. *Tabell 4.1* visar exempelvis hur en person som köper en timmes hemhjälp måste arbeta 6,5 timmar om inkomstsskatten är 75 procent, de sociala avgifterna 30 procent och mervärdesskatten 25 procent och förutsatt att uppdragsgivaren och uppdragstagaren har samma lön. Fören inkomstskatt på 50 procent behöver hemtjänstköparen "bara" arbeta 3,2 timmar. Enbart i det skattekilan är 1 är prisrelationen opå-

verkad. Detta inträffar som synes bara när samtliga skatter är noll. För det fall hemtjänster exempelvis icke är momspliktiga, som när hemhjälp anställs, faller visserligen skattekenen något men den är ändå fortfarande betydande. Detta framgår av rad 3 i *tabell 4.1*.

Skattekilarna elimineras emellertid helt och hållet, förutsatt att hemtjänsten inte momsbeläggs, om skattemässiga avdrag för hemarbete tillåts. Det innebär att om uppdragsgivaren har exempelvis 4 gånger högre lön än uppdragstagaren behöver han bara arbeta 1/4 timme för varje timme hemhjälp som köps.

Den avgörande vinsten med den utvidgade avdragsrätten ligger alltså i att det möjliggör specialisering i hemarbetet genom att skattekilarna avlägsnas. Denna specialisering kan se ut på två sätt. Den kan för det första ske genom att den ena maken specialiserar sig på marknadsarbete och den andra på hemarbete, men med den avgörande skillnaden att den som specialiserar sig på hemarbete nu får lön och trygghet för sitt arbete. Men specialisering kan för det andra också ske genom att en tredje person anställs för att sköta hemarbetet så att båda makarna kan specialisera sig på arbetet utanför hemmet. Därutöver kan naturligtvis hushållet välja att inte specialisera sig, dvs genom att båda väljer att arbeta på marknaden *och* i hemmet. Vilket alternativ som väljs beror givetvis på preferenser, produktivitet i hemmet och på marknaden och lönen på marknaden. Det är dock viktigt att påpeka att exakt samma valmöjligheter som ovan hade stått till buds om skattenivån totalt sett varit noll. Det är med andra ord en kombination av ett allmänt högt skattetryck och regler för avdrag i deklarationen som skapar snedvridningarna och försvårar för hushållen att använda sina resurser på ett effektivt sätt.

4.1.3 Vinsterna av arbetspecialisering – en förenklad illustration

Den bristande möjligheten till specialisering påverkar i första hand kvinnorna eftersom de fortfarande utför merparten av hemarbetet. Men även männen berörs. De berörs inte bara för att en del av hemarbetet består av traditionella manliga sysslor (snickeriarbeten exempelvis), utan även därför att männen i ökad utsträckning tar ansvar för sådana uppgifter som tidigare kvinnorna traditionellt skött (matlagning). Frågan om avdragsbart hemarbete är med andra ord varken en specifikt manlig eller kvinnlig fråga och vinsterna av att detta ar-

bete lyfts fram och "marknadsanpassas" gagnar alla. Vinsterna kan belysas med följande exempel.

Låt oss betrakta en mycket enkel ekonomi som består av tre individer. Två av dem är gifta med varandra medan den tredje är ensamstående. De två gifta arbetar båda på marknaden. Låt oss säga att båda två har timlönen w som antas motsvara värdet på deras produktivitet. Den tredje personen är arbetslös men får ekonomiskt stöd av de andra två genom att deras inkomster beskattas. Låt oss för enkelhetens skull anta att den arbetslöses produktivitet är lägre än w , låt säga ew där $0 < e < 1$.

Nuvarande skattesystem tillåter inte familjen att anställa den arbetslöse. Familjen betalar istället skatt till staten, $twl_k + twl_m$, där l_k och l_m anger kvinnans och mannens respektive arbetstider och t är skattesatsen som för enkelhetens skull antas vara proportionell. Vi antar vidare att staten inte har några andra uppgifter än att omfördela mellan dem som arbetar på marknaden och de som är arbetslösa. Antag att den arbetslöse får k procent där $0 < k < 1$ av den inkomst han skulle ha fått om han arbetat på marknaden och erhållit lönen ew per timme med en normal arbetstid, l_m i stöd. Då måste $t(wl_k + wl_m) = kewl_m$.

Om mannen och kvinnan arbetar lika mycket, dvs om $l_m = l_k$, blir skattetrycket $t = ke/2$. Är den arbetslöses produktivitet låg, dvs för små värden på e , blir skattetrycket lägre än för stora värden på e . Skattetrycket är också relaterat till antalet arbetslösa per anställd (som i detta fallet var $1/2$) och till kompensationsnivån, k .

Men antag nu att familjen får anställa den arbetslöse. Då reduceras familjens skatt men å andra sidan ökar familjens utgifter för hemhjälp. I detta enkla exempel reduceras skatten till noll om den nu arbetslöse ges full sysselsättning i hemmet. Då uppbär den arbetslöse lönen ewl_h , där l_h anger antalet timmar som utförs som hemarbete. Om hemarbetet tar lika många timmar i anspråk som ett heltidsarbete, dvs om $l_h = l_m$, är ersättningen av arbetet större än den ersättning han fick som arbetslös. Familjen får då *med oförändrat arbetsutbud* lägre nettoinkomst, dvs inkomst efter utgift för hemarbete, än tidigare.

Det är emellertid rimligt att förvänta sig att familjens medlemmar nu arbetar mer än tidigare med en ökning av deras nettoinkomst som följd. Familjens totala arbetsbörda när de själva utför hemarbetet är $l_m + l_k + l_h$ och i rimlighetens namn torde arbetstiden på marknaden,

$l_m + l_k$, vara begränsad på grund av hemarbetet. När någon annan utför hemarbetet frigörs på så sätt l_h timmar att använda för andra aktiviteter, exempelvis ökat marknadsarbete. Vinsten för samhället motsvarar värdet på den produktion som de åstadkommer under den ökade arbetstiden.

Den totala arbetstiden omfördelas så att den arbetslöse nu utför en del av det arbete som familjemedlemmarna gjorde tidigare, närmare bestämt l_h timmar. Denna omfördelning genererar dock ingen direkt vinst för samhället som helhet genom att det ökar värdet på konsumtionen och produktionen, men kan ge indirekta vinster. Detta inträffar om den tidigare arbetslöse värderar obehaget av att arbeta l_h timmar mindre än den ökning i välfärd som de som tidigare utförde arbetet upplever genom att deras potentiala fritid ökar med l_h timmar. Arbetsomfördelningen kan också vara effektivitetshöjande om den som anställer hjälp i hemmet blir mera produktiv på sitt arbete utanför hemmet som en följd av att arbetsbelastningen totalt sett minskar.

Dessutom omfördelas utgifterna, som en följd av att den arbetslöse anställs i hemmet, från ett arbetslöshetskonto till lön. Det är värt att notera att ersättningen betalas av samma personer som tidigare.

Den *registrerade* ökningen i produktionen upp går till $ewl_h + w(\Delta l_k + \Delta l_m)$, där $\Delta l_m = l'_m - l_m$ och $\Delta l_k = l'_k - l_k$ anger ökningen i mannens respektive kvinnans arbetstid utanför hemmet. Av den registrerade produktionsökningen är emellertid ewl_h fiktiv och motsvarar i själva verket bara en omfördelning från det arbete som tidigare utfördes som obetalt hemarbete och som därför inte inkluderades i statistiken, till ett arbete som en anställd nu gör, och som därför registreras i statistiken. I *tabell 4.2* sammanfattas effekterna på ekonomin av att den arbetslöse anställs i hemmet.

Uppdelningen mellan verklig och fiktiv produktionsökning kan också användas för att illustrera svårigheten att jämföra BNP mellan olika länder. Om två länder har samma registrerade BNP per capita men om det ena landet (Sverige) har flyttat ut en viss del av hemarbetet till marknaden (offentlig sektor) medan det andra landet (Italien) har bibehållit allt hemarbete inom hemmet, kommer svenska BNP-måttet att överskatta den svenska ekonomiska välfärden. För att uppnå jämförelse bör antingen den del av hemarbetet som i Sverige förlagts till marknaden exkluderas från BNP, eller måste det italienska BNP-måttet kompletteras med uppskattade värden på hemarbetet.

Tabell 4.2 Familjens och "landets" ekonomi med och utan avdragsbart hemarbete.

	Kvinnan	Mannen	Den arbetslöse	totalt
<i>i. arbetslöshet</i>				
värdet av arbetet	wl_k	wl_m	0	$w(l_k + l_m)$
skatt	twl_k	twl_m	0	$w(l_k + l_m)$
transfereringar	0	0	$kewl_m$	$kewl_m$
kvar att konsumera	$wl_k(1-t)$	$wl_m(1-t)$	$kewl_m$	$w(l_k + l_m)$
arbetade timmar ¹	$l_k + (l_h/2)$	$l_m + (l_h/2)$	0	$l_k + l_m + l_h$
<i>ii. anställd hemhjälp</i>				
värdet av arbetet	wl'_k	wl'_m	ewl_h	$w(l'_k + l'_m + ewl_h)$
skatt	0	0	0	0
transfereringar	0	0	0	0
kvar att konsumera		$(wl'_k + wl'_m - ewl_h)$	ewl_h	$w(l'_k + l'_m)$
på andra varor arbetade timmar	l'_k	l'_m	l_h	$l'_k + l'_m + l_h$

1. Det antas att hemarbetet l_h fördelas lika mellan makarna.

Resultatet av specialisering kan jämföras med det fall där arbetslöshetsproblemet istället lösts genom att de båda nu sysselsatta delar med sig av sitt arbete på marknaden. Om de tillsammans avstår l_h timmar till den arbetslöse blir den registrerade BNP $w(l_k + l_m - l_h) + ewl_h = w(l_k + l_m) - wl_h(l - e)$ alltså lägre än i utgångsläget, vilket illustrerar nackdelen med arbetsdelning (6-timmars arbetsdag).

4.1.4 Hur stor är vinsten i kronor?

Hur stor kan den egentliga produktionsvinsten $w(\Delta l_k + \Delta l_m)$ vara i praktiken? För att kunna beräkna detta måste vi känna till hur stor del av hemarbetet som kan substitueras till förmån för marknadsarbete. I tabell 2.1 visades att den genomsnittlige individen i åldern 20–64 i Sverige använde 26 timmar per vecka för traditionellt hemarbete. I tabell 4.3 visas hur detta arbete är fördelat på olika aktiviteter.

Tabell 4.3. Medeltid timmar per vecka för hushållsarbete, 20–64 år.

Aktivitet	Män	Kvinnor	Samtliga
Matlagning, disk, tvätt, städning	6,11	18,26	12,08
Underhållsarbete	5,01	2,34	3,51
Omsorg om barn	1,59	5,08	3,30
Omsorg om vuxna	0,56	0,56	0,56
Inköp av varor och tjänster	2,13	3,16	2,41
Annat hushållsarbete	0,42	0,35	0,42
Resor i samband med hushållsarbete	2,41	3,09	2,55
Hushållsarbetet totalt	19,50	33,57	26,40

Källa: Jonung och Persson (1990)

Merparten av hemarbetet utgörs som synes av uppgifter som är av en sådan karaktär att det utan problem kan överlåtas till annan (städning, matlagning, underhåll, etc), medan enbart 4 timmar i genomsnitt är personligt relaterade tjänster – vård av barn och gamla – som därför saknar nära substitut. Teoretiskt kan på så sätt ca 20 timmar per vecka och person eller 40 timmar per familj och vecka frigöras för att användas som ökad fritid eller ökat arbete på den reguljära arbetsmarknaden. Den redovisade omfattningen av hemarbetet i timmar räknat skvallrar om att det här döljer sig en arbetsmarknad av imponerande storleksordning, varför vinsterna av att effektivisera den torde vara betydande.

I Sverige finns ca 5 miljoner individer i åldrarna 20–64. Inte alla kommer att välja att anställa någon i hemmet och därigenom substituera hemarbete för mer fritid eller marknadsarbete. En någorlunda realistisk gissning ger vid handen att 10–20 procent av individerna kan komma att köpa hemtjänster. Det motsvarar 500 000–1 000 000 personer. Om dessa som följd av minskat hemarbete på totalt 20 timmar ökar sin fritid med låt säga 10 timmar och sin arbetstid med 10 timmar, ökar antalet arbetade timmar på marknaden med 200–400 miljoner per år räknat på 40 arbetsveckor. Detta förutsätter förstås att det finns en efterfrågan på deras arbeten. Det förefaller dock realistiskt att 10–20 procent av individerna skulle kunna arbeta mer utanför hemmet om någon annan utförde hemarbetet och att den lönen de får på marknaden är större än den som de får betala för hemhjälp. Det är emellertid svårt att avgöra exakt vilka dessa personer är, men troligtvis återfinns många av dem bland de

unga och de medelålders som har en relativt sett hög lön. Den höga lönen indikerar ju att arbeten som dessa personer utför är efterfrågade och högt värderade av marknaden.

Den genomsnittliga bruttolönnen bland de 20 procenten individer med de högsta inkomsterna var 1990 minst 200 000, låt säga någonstans i intervallet 200 000–300 000 SEK exkl sociala avgifter, se *tabell 4.4*. Det motsvarar en timlön, räknat på 2 000 timmars årsarbetstid, på 150–200 SEK inklusive sociala avgifter. Om det är dessa individer som med avdragsrätt kommer att köpa hjälp i hemmet kan det samlade produktionsvärdet (BNP) öka med ett belopp i storleksordningen 30–80 miljarder SEK per år. Den lägre siffran, 30 miljarder SEK, motsvarar det totala förädlingsvärdet i livsmedelsindustrin, medan den högre siffran, 80 miljarder, kan jämföras med förädlingsvärdet inom sektorn "samfärdsl och kommunikation" enligt SCB 1990, eller för att ta ett aktuellt exempel, storleken på de vinster som en liberalisering av världshandeln beräknas ge Sverige totalt över en femårsperiod. Detta är en försiktig uppskattning, det inkluderar exempelvis inte effekten av att de som får avlastning i hemarbetet blir mera produktiva på marknaden, men pekar ändå på vilka betydande produktionsvinster som kan åstadkommas.

Hushållens bruttokostnader för de 200–400 miljoner timmarna är 10–40 miljarder SEK, motsvarande 5–20 miljarder SEK per år efter skatt, om timpengen för den anställde hemhjälpen i genomsnitt uppgår till 50–100 kronor (det motsvarar en månadslön på 8 300–16 600 exklusive sociala avgifter). Har hushållen råd med detta?

Ja, det har de. I *tabell 4.4* visas hur de disponibla inkomsterna 1992 fördelats på olika grupper av individer. 10 grupper har inkluderats och gruppindelningen har gjorts efter individernas bruttolö-

Tabell 4.4 Fördelningen av bruttolönnen och de disponibla inkomsterna 1992 mellan individer 20 år och äldre, tusentals kronor.

decilgrupp	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
disponibel inkomst	42	50	54	63	70	78	87	97	110	149
bruttoinkomst	<46	46–69	69–92	92–110	110–126	126–141	141–159	159–182	182–219	>219

komst. *Grupp 1* motsvarar de 10 procenten individer med de lägsta bruttoinkomsterna och *grupp 10* de 10 procenten individer med de högsta inkomsterna. Uppgiften gäller fördelningen av inkomsterna 1992 och har kalkylerats utifrån antagandet att inkomsterna fördelats mellan grupper av individer på samma sätt 1992 som 1990.

De 20 procenten individer med de högsta bruttoinkomsterna disponerade som synes sammanlagt 259 miljarder SEK 1992. I detta perspektiv framstår det inte som orimligt att dessa individer tillsammans kan avvara 5–20 miljarder netto eller 2–8 procent av de disponibla inkomsterna för hjälp i hemmet. Detta i synnerhet som tabellen ovan inte beaktat hur avdragsrätten för hemarbete samtidigt ger uppdragsgivarna möjlighet att öka sitt arbete utanför hemmet och därigenom sin inkomst.

4.2 Nya jobb åt lågproduktiv arbetskraft

Inledningsvis påpekades att en central uppgift för dagens politiker är att forma en politik som ger bästa möjliga förutsättningar att nya jobb skapas. Särskilt viktigt är att underlätta framväxten av en arbetsmarknad för mindre kvalificerad arbetskraft eftersom det är de som har svårast att hävda sig på arbetsmarknaden framöver. Den ökade konkurrensen på varumarknaden, som är ett resultat av en förbättrad och lätt överförbar teknik, sänkta direkta och indirekta handelshinder och minskade transportkostnader har försvagat det skydd som lokaliseringen på hemmamarknaden tidigare automatiskt erbjöd. Den ökande varukonkurrensen har i sin tur ökat konkurrensen om arbetstillfällena. Denna konkurrens påverkar primärt inte de högproduktiva, utan i första hand dem som besitter en medelmåttig eller låg produktivitet.

Situationen är inte ny, men dess effekter har tidigare kunnat döljas genom att företagen, myndigheterna etc har haft råd, eller givits ekonomiska möjligheter via olika slag av direkta och indirekta subventioner, att behålla lågproduktiv personal. Den solidariska lönepolitiken har därutöver garanterat att lönen hållits på en viss nivå.

Men den privata sektorn har inte längre råd att sysselsätta någon personal till löner som överstiger deras produktivitet och den offentliga sektorns möjligheter att "suga" upp övertalig personal begränsas kraftigt av ett budgetunderskott på 15 procent av BNP.

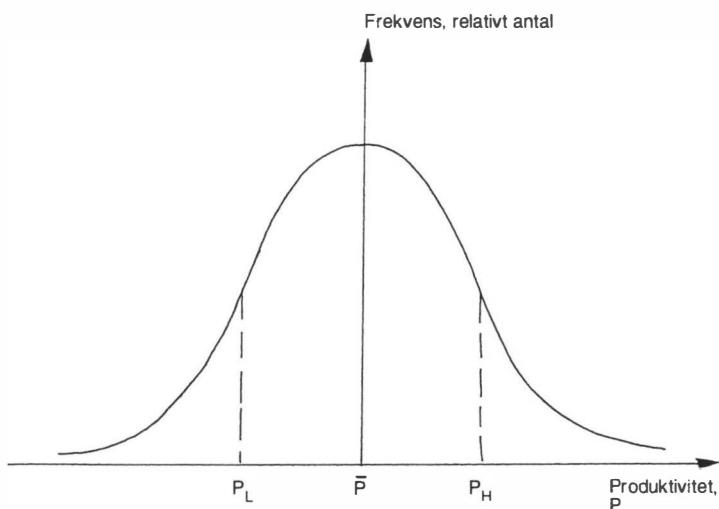
Det är inte realistiskt att tro att särskilt många nya arbeten totalt sett kommer skapas inom den privata industrin i framtiden. Den tekniska utvecklingen minskar, för det första, rent allmänt behovet av fysisk arbetskraft. Robotar, avancerad elektronik och datoranvändning ersätter mänsklig arbetskraft. Den internationella konkurrensen, tvingar för det andra, företagen att etablera sina anläggningar där produktionskostnaderna är lägst. Vi behöver inte åka särskilt långt för att hamna i länder där lönekostnaderna ligger på mindre än en tiondel av den svenska nivån, men där arbetskraften ändå är hyggligt utbildad.

Den diskussion som pågått i Sverige och som tagit sikte på att lösa arbetslöshetsproblematiken har emellertid utgått från traditionellt tänkande och fokuserat uppmärksamheten på behovet av en allmän stimulanspolitik. Man har också begränsat diskussionen till den *genomsnittliga* individens förmåga och möjligheten att öka denna genom i första hand utbildning. Man har konsekvent undvikit att se att (arbets)förmågan kvantitativt men inte minst kvalitativt varierar mellan individerna och över livstiden. En generell sysselsättnings-skapande politik som är avsedd för den genomsnittliga individen framstår därför inte som särskilt lyckad. Det krävs helt olika insatser för att skapa arbeten åt en välutbildad 45-åring än åt en lågutbildad 18-åring.

En rimlig utgångspunkt är istället att arbetskraftens produktivitet är normalfördelad. Detta visas av *figur 4.1*. Figuren visar att relativt sett många individer besitter en genomsnittlig produktivitet, men att det finns individer som avviker såväl genom att vara mycket produktiva som lite produktiva. Lägg då märke till att produktiviteten bestäms av flera faktorer än den enskilda individens. En viktig sådan faktor är priset på den vara eller tjänst som produceras. Om exempelvis en arbetare flyttas från produktionen av en vara som ingen vill ha och som därför betingar ett lågt pris till att producera en vara som är starkt efterfrågad och som följaktligen kan säljas till ett högt pris, ökar arbetarens produktivitet.

Mot bakgrund av vad som sagts ovan är det således angeläget att "skapa" en arbetsmarknad för de lågproduktiva, dvs för den vänstra svansen i *figur 4.1*. Bland de lågproduktiva återfinns troligen en hel del ungdomar, som ännu inte hunnit att utbilda sig eller på annat sätt öka sin produktivitet. Här återfinns också de som av andra skäl saknar fysiska förutsättningar att vara högproduktiva; sjukdom, handi-

Figur 4.1 Fördelningen av arbetskraftens produktivitet.

kapp, ålder är exempel på några faktorer som ofta minskar produktiviteten.

Hur skall nya jobb kunna skapas för dessa individer? Ett sätt är, som allt oftare hävdas att sänka lönen för de lågproduktiva. Risken är dock stor att lönen då hamnar under vad vi betraktar som existensminimum. Som en följd av detta ökar istället socialbidragen, alternativt skapas en nyfattigdom som få torde acceptera. Ett annat sätt är att öka dessa individers produktivitet. Många har just pekat på behovet av utbildning, med den motiveringen att det ökar produktiviteten. Men alla vill inte studera och det är angeläget att det finns arbeten också åt dessa personer.

En möjlighet är att öppna en ny arbetsmarknad där de nu lågproduktivas produktivitet är högre än på den nu existerande. På så sätt kan man bättre ta tillvara deras kompetens och betala en högre lön. Betrakta, bara för att göra det enkelt och tydligt för oss, den 18-åriga kvinnan Anna. Den kompetens hon besitter kan inte utnyttjas på den reguljära arbetsmarknaden annat än till en mycket låg lön. Antag nu att hushållen kan konkurrera om arbetskraften på lika villkor med företagen. I hemarbetet är Annas produktivitet större än den är på marknaden. Hennes produktivitet i hemarbetet skall nämligen *inte*

mätas av hennes eget direkta bidrag utan i termer av den ökning i arbete som den som anställer henne gör. Om flickans produktivitet på arbetsmarknaden är P_L , och om hennes arbete i ett privat hem bidrar till att den som anställer henne ökar sin arbetstid med q timmar och att värdet på uppdragsgivarens produktivitet är P_H är den 18-åriga kvinnans produktivitet korrekt mätt $q \cdot P_H > P_L$ eller ej, vet vi inte utan att veta storleken av de inbördes parametrarna.

Antag att en företagare av traditionellt snitt, låt säga AB Datakonsult, inte vill anställa Anna till en högre lön än 5 000 SEK per månad (exkl sociala avgifter). Antag att en kvinnlig läkare, Eva, som nu arbetar 50 procent vill öka sitt arbete som läkare till 100 procent om hemarbetet kan överlåtas till en annan. Låt oss anta att Evas månadslön vid heltidsarbete är 30 000 SEK (exkl sociala avgifter). Genom att anställa Anna kan Eva öka sitt arbetsutbud från halvtid till fulltid. Detta motsvarar en produktions- och därmed löneökning på 15 000 SEK (exklusive sociala avgifter). Eva kan alltså maximalt betala Anna 15 000 SEK per månad om lönen är avdragsbar, därmed inte sagt att hon verkligen gör det. Det betyder i så fall för Evas vidkommande att hon arbetar 20 timmar mer som läkare per vecka och 20 timmar mindre i hemmet, men att hennes nettolön är exakt densamma. Annas maximala produktivitet är alltså 15 000 SEK per månad (exklusive sociala avgifter). Annas värde, mätt som produktivitet, i hemmet är alltså betydligt större än de 5 000 SEK som AB Datakonsult ville betala. Även i det fall då Eva ökat sin arbetsinsats på marknaden från halvtid till 75 procent hade Anna, rätt räknat och rätt tänkt, varit mer produktiv i hemarbetet än i AB Datakonsult eftersom hennes produktivitet varit 7 500 SEK månad (exklusive sociala avgifter).

4.2.2 Arbetsfördelning

En generell minskning av arbetstiden, 6-timmars arbetsdag alternativt 4 dagars arbetsvecka, framhålls ibland som en lösning på vårt arbetslöshetsproblem. På vissa håll i Europa har detta synsätt också börjat att tillämpas. En utveckling i riktning mot en kortare arbetsdag är i sig inget negativt, detta i synnerhet som vi människor aldrig arbetat så mycket som vi gör idag. Det är dessutom ett välkänt faktum att vinsten av tillväxt kan tas ut som en högre konsumtionsnivå eller som en ökad mängd fritid eller som en kombination av en ökad konsumtion och en ökad fritid. På 1970-talet valde vi exempelvis i stor

utsträckning den senare möjligheten. Trots att allt fler arbetade under 1970-talet, framförallt ökade kvinnornas förvärvsintensitet, minskade antalet arbetade timmar utanför hemmet under åren 1970–1980 med 10% eller 400 miljoner timmar. Under åren 1980–1990 ökade däremot det totala antalet arbetade timmar med ca 10% eller 700 miljoner timmar. Men en tvångsmässig och generell begränsning av arbetstiden kan inte försvaras ur ekonomiskt perspektiv av två skäl.

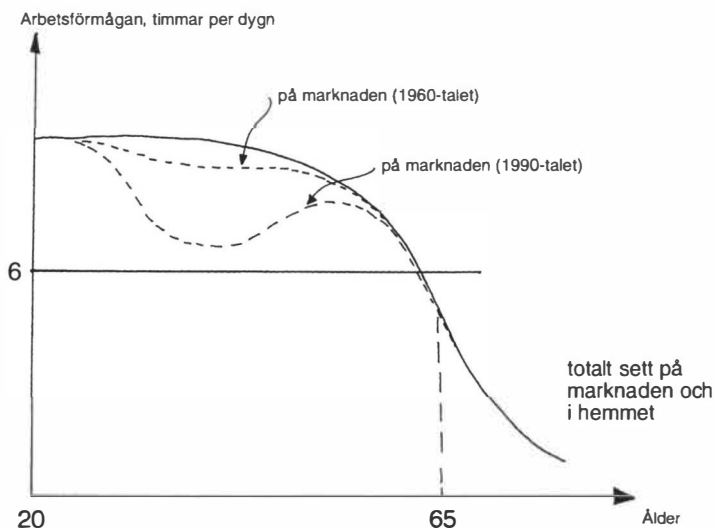
Arbetsförmågan i timmar räknat totalt sett varierar över livsrytmen. Med arbetsförmåga avses här enbart den fysiska förmågan att arbeta, medan det bortses från den kvalitativa aspekten. Den är stor för de unga men faller successivt över livsrytmen. Detta gäller för både män och kvinnor. *Förmågan att arbeta utanför hemmet* ser däremot annorlunda ut, i synnerhet för kvinnor. Den är före småbarnstiden stor, men faller brant i samband med att kvinnan föder barn och är relativt låg under hela småbarnstiden (däremot är arbetsförmågan i vid mening i stort sett densamma). Den ökar när barnen blivit så stora att de klarar sig på egen hand (15–16 års åldern). För männen faller däremot förmågan att arbeta utanför hemmet inte lika markant under perioden som förälder. Detta mönster visas i *figur 4.2a* och *figur 4.2b*.

En begränsning av individernas arbetsutbud på marknaden till 6 timmar per dag innebär således att man avstår från att utnyttja människors kompetens och förmåga. Detta drabbar särskilt unga och de som inte har barn att ta hand om.

Det är för det andra olyckligt att arbetstidsförkortningen skall begränsas till en minskning av arbetet utanför hemmet. Klevmarken och Flood (1990) har räknat fram att den totala arbetsinsatsen för en genomsnittlig tvåbarnsfar 1984 uppgick till 52,8 timmar per vecka (inklusive utbildning). Av detta arbetade han 35,9 timmar utanför hemmet. Motsvarande siffra var vid samma tidpunkt för den genomsnittliga tvåbarnsmamman 50,3 respektive 20,4 timmar. Båda arbetade således totalt sett ungefär lika mycket men medan kvinnan har förlagt ungefär 60 procent av sin arbetstid till hemmet arbetar mannen nästan 70 procent av sin tid utanför hemmet.

En 50-timmars arbetsvecka är naturligtvis en ganska betungande arbetsbörda. Det är i detta perspektiv inte svårt att förstå önskan om en kortare arbetstid. Men denna förkortning bör alltså lika väl kunna ske genom att arbetstiden inom hemmet minskas som att arbetstiden utanför hemmet minskas. Det rådande skattesystemet gör det dock

Figur 4.2a Arbetsförmågan i timmar totalt och på marknaden för män över livsrykeln.

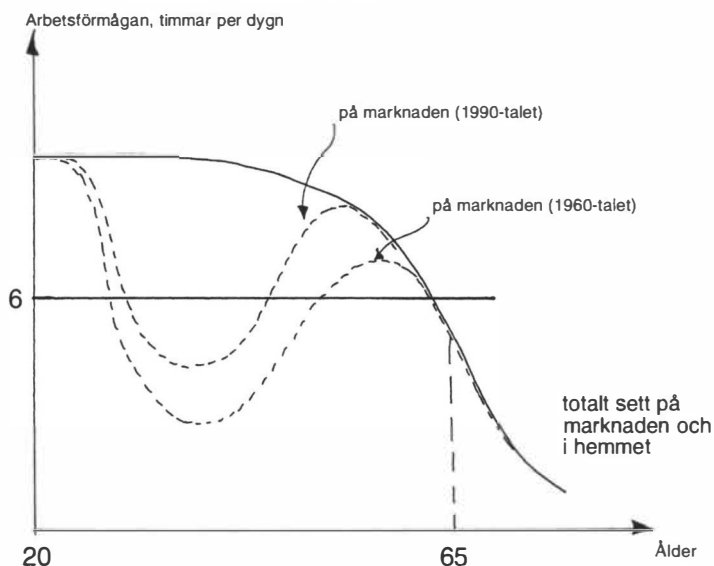

svårt eller omöjligt för individen att "sälja" bort sin arbetstid i hemmet. Men med vidgad avdragsrätt för kostnader för hjälp i hemmet kan den enskilda individen själv bestämma vilket arbete han/hon vill begränsa.

Detta kan illustreras av följande exempel. Betrakta samma familj som i kapitel 2 där mannen har en månadslön (full tid) på 30 000 SEK medan kvinnans månadslön är 20 000 SEK. Mannens månadslön är 26 925 SEK räknat på 35,9 timmar per vecka. Kvinnans månadslön är 10 200 SEK räknat på 20,4 timmar per vecka. Deras arbetstid motsvarar alltså den genomsnittliga arbetstiden på marknaden för makarna i en tvåbarnsfamilj. Om familjen vill minska sitt samlade arbetsutbud med låt säga 10 timmar per vecka och väljer att göra detta genom att minska sin arbetstid på marknaden, minskar deras samlade nettoinkomst med 3 750 SEK per månad om mannen väljer att arbeta 10 timmar mindre, 3 500 SEK om kvinnan arbetar 10 timmar mindre på marknaden och 3 645 SEK om båda arbetar 5 timmar mindre.

Jämför detta med att familjen istället väljer att arbeta 10 timmar

Figur 4.2b Arbetsförmågan i timmar totalt och på marknaden för kvinnor över livsrykeln.

mindre i hemmet genom att anställa någon på kvartstid till en lön motsvarande 12 000 SEK (exkl sociala avgifter) per månad vid full tid. Familjens disponibla månadsinkomst minskar nu med 4 875 SEK räknat på att de sociala avgifterna är 30 procent och momsens 25 procent. Bortser man från momsens kostar hemhjälpen 3 900 SEK.

Det är alltså mer fördelaktigt för två välutbildade att vara hemma själva och begränsa arbetet på marknaden istället för att arbeta på marknaden och köpa hjälp i hemmet. För samhället som helhet är det naturligtvis en förlust att makarna väljer att stanna hemma. Värdet av deras produktionsbortfall är 8 125 SEK per månad eller nästan 100 000 SEK per år, räknat på att båda begränsar sitt arbetsutbud med 5 timmar per vecka. Om 1 miljon svenska familjer begränsar sitt arbetsutbud på detta sätt betyder det att Sverige som helhet går miste om ett produktionsvärde på ca 100 miljarder SEK per år.

4.3 Jämställdhetsargumentet

Trots att den kvinnliga förvärvsintensiteten i Sverige är högre än i praktiskt taget varje annat land är andelen kvinnor i Sverige på topppositioner förvånansvärt låg. Segregeringen på arbetsmarknaden är fortfarande också mycket stor och ”snarare något över än under den i andra länder” (Jonung, 1993). Detta är anmärkningsvärt mot bakgrund av de uttalade jämställdhetssträvandena som alla regeringar gett uttryck för under de senaste 20 åren. Varför kvinnorna i Sverige haft så svårt att nå topppositionerna är svårt att säga, men en starkt bidragande orsak har säkerligen varit svårigheterna att köpa hjälp i hemmet. De svenska jämställdhetssträvandena har emellertid inte i första hand syftat till att skapa jämlika arbetsvillkor för just högproduktiva kvinnor, utan har begränsats till att bredda vägen för kvinnligt arbete på marknaden och i det avseendet har man lyckats. Men de arbeten som kvinnorna utför är mestadels lågavlönade och föga kvalificerade. Därutöver har jämställdhetssträvandena syftat till att förmoda männen att ta lika stort ansvar för hemarbete och barnen som kvinnorna.

Det skall inte förnekas att det är viktigt för kvinnorna att få en ordentlig förankring på arbetsmarknaden. Men den svenska jämställdhetspolitiken har enligt min mening varit alltför ensidigt fokuserad på just denna aspekt. Jämställdhet borde också kompletteras med två nya målsättningar. Kvinnor skall för det första ges samma möjligheter som männen att utveckla sin kompetens på marknaden. Kvinnors arbete i hemmet skall för det andra kunna berättiga till lön och trygghet och värderas enligt marknadsmässiga principer.

Skattemässiga avdrag för hemarbete uppmuntrar jämställdhetssträvandena i båda dessa avseenden. Kvinnors lika rätt till kompetensutveckling är egentligen samma sak som att kvinnor skall kunna konkurrera på samma villkor som män också om attraktiva ”karriärjobb”. Varje person, man eller kvinna, som haft ambitionen att utveckla sin kompetens erfar snabbt att för detta krävs en arbetsinsats på marknaden, på mer än 40 timmar per vecka. Men om kvinnan samtidigt skall klara av ett hemarbete som genomsnittligt sett för hennes vidkommande uppgår till 24–30 timmar per vecka, plus 5 timmars restid, räcker tiden inte till. För att hon skall kunna specialisera sig på marknadsarbetet krävs endera att mannen tar hand om ”markarbetet” eller att någon annan nära anhörig, som accepterar att

arbeta utan ersättning, gör detta arbete.

Möjligheten att finna privata lösningar som heltidsanställd hjälp i hemmet, baserad på frivillighet, förtroende, långsiktighet och marknadsmässighet, försvåras alltså av dagens skattesystem. Har yrkeskvinnan samma produktivitet och lön som hemhjälpen måste hon arbeta 32,4 timmar för att ha råd att köpa 10 timmars hemhjälp i veckan! Om yrkeskvinnan är tre gånger produktivare än hemhjälpen måste hon ändå arbeta 10,8 timmar för de 10 timmarnas hjälp hon köper. Också med denna produktivitets- och löneskillnad måste hon alltså arbeta fler timmar än de hon får råd att köpa. Om tjänster inte beläggs med moms minskar yrkeskvinnans egen arbetsinsats för de köpta timmarna till 25,8 respektive 8,6 timmar. Det lönar sig alltså utomordentligt dåligt även för en högavlönad att arbeta mer på marknaden och mindre i hemmet. Yrkeskvinnans totala arbetstid minskar som synes inte som en följd av hennes specialisering, och det ekonomiska utfallet förbättras inte heller. Möjligheten för henne att köpa dessa tjänster svart är också begränsade, av det enkla skälet att det är få som vill arbeta i denna form, dvs utan social trygghet.

Om det däremot är tillåtet att dra av kostnaden för hemhjälp i deklarationen, så kan den yrkeskvinna som har samma timlön som sin hemhjälp köpa lika många timmar som hon själv arbetar extra. Är hon tre gånger så produktiv räcker en timmes extra arbete till att köpa tre timmars hjälp.

Det är ånyo viktigt att konstatera att skattesystemets utformning inte är ett kvinnligt problem utan drabbar hushållet som helhet. Men eftersom kvinnorna fortfarande utför merparten av hemarbetet och då detta utgör en extra restriktion för i synnerhet kvinnor i karriären får hemarbetets skatteklara ett speciellt drag av jämställdhetsfråga.

4.4 Rättviseargumentet

Hemarbete skall ge trygghet.

Det svenska trygghetssystemet är i allt väsentligt baserat på marknadslönen. De stora och kostnadskrävande trygghetssystemen, sjuk-, arbetslöshets- och föräldraförsäkringen samt pensionssystemet ger alla en ersättning som är relaterad till den lön individen haft på marknaden innan han/hon blev sjuk, arbetslös, mamma (pappa)

ledig eller pensionerad. Det betyder omvänt att det arbete som görs utanför den etablerade arbetsmarknaden endast ger en låg grundtrygghet.

Detta drabbar i första hand kvinnorna. Män och kvinnor arbetar som påpekades i föregående avsnitt i stort sett lika mycket, men deras arbetstid är fördelad i olika proportioner på hemarbete och marknadsarbete. Männens genomsnittliga arbetstid var 1984 enligt Flood och Klevmarken (1990), i åldern 20–74 år 44,1 timmar per vecka varav 29,5 timmar utanför hemmet. Motsvarande siffra för kvinnor var 43 respektive 18,1 timmar. Eftersom kvinnorna arbetar 40 procent mindre på marknaden kommer deras trygghet i ett renodlat premiererservsystem att vara 40 procent mindre (förutsatt att den genomsnittliga lönen är densamma för män och kvinnor, vilket den dessutom inte är).

Det faktum att samhällets trygghet är relaterad enbart till de insatser individen gör på marknaden signalerar två saker. Det signalerar för det första att hemarbetet inte är något värt, i den bemärkelsen att det inte ger lön och trygghet. Det signalerar för det andra att den enda möjligheten för kvinnan att få samma trygghet som mannen är att bete sig som han, dvs att arbeta full tid på marknaden. Alternativt binds kvinnan som hemarbetar upp i ett än starkare beroende till mannen. Lämnar hon honom (han henne), blir hon också av med sin trygghet.

De förändringar som aviserats inför det nya pensionssystemet tyder på att denna problematik förstärks, eftersom det föreslås att kopplingen mellan inbetalda avgifter och framtida utbetalningar skall bli starkare. Det borde istället vara en självklar utgångspunkt att allt arbete skall behandlas lika oavsett var det utförs och vem som är arbetsgivare, samt att allt arbete skall ge trygghet. Därför måste också hemarbete ge trygghet. Men kostnaden för denna trygghet skall inte belasta skattebetalarna i allmänhet, utan kostnaden för hemarbetet, lön och trygghet, skall den som njuter dess frukter stå för. Detta kan man åstadkomma genom att mannen anställer kvinnan i hemmet (ellertvärtom), och tillåts att dra av lönen, vilket i praktiken betyder att lön och trygghet delas på två.

4.5 Det moraliska argumentet

Svart arbete blir vitt.

På senare tid har ett nytt begrepp smugit sig in i debatten och kommit att inta en upphöjd position, *institutioner*. Med institutioner avses egentligen de regelverk som en ekonomi är uppbyggd av. Betydelsen av ”goda” regelverk har poängterats bl a av Douglass North som för dessa insatser belönades med Nobelpriset i ekonomi 1993. North menar att goda och trovärdiga regelverk behövs för att en ekonomi skall utvecklas i en positiv riktning. Även om Douglass North inte explicit granskat svartjobbets betydelse, så förefaller det rimligt att en ekonomi baserad på ett betydande inslag av svartarbete i kombination med ett högt beskattat vitt arbete knappast kan sägas vara en ekonomi baserad på goda och trovärdiga regelverk. Detta i synnerhet som svartjobbet stillatigande accepteras och därigenom sanktioneras.

I tidigare avsnitt visades hur en lagenlig behandling av en anställd hemhjälps lön ur skattemässig synvinkel knappast var ett realistiskt alternativ för familjen. Det var föga förvånande bättre för uppdragsgivaren att köpa tjänsten svart, oavsett tjänstens karaktär. Mer förvånande var dock att det ur samhällets synvinkel var bättre att tjänsten köptes svart än att någon i familjen utförde den.

De flesta är väl idag också medvetna om att svartarbete är omfattande i vissa branscher. Restaurangnäringen är en, och efter avregleringen har taxinäringen blivit en annan. ”Hjälp i hemmet-sektorn”, framförallt hantverksarbete och städning, har traditionellt utförts som obeskattat. Exakt i vilken omfattning det förekommer vet ingen, men i takt med att allt fler kvinnor arbetar utanför hemmen finns det goda skäl att förmoda att åtminstone antalet svartjobbade städerskor ökar. Det skulle för övrigt vara intressant att veta hur många av våra beslutsfattare som har en ”svart” städhjälp eller som har bekostat en smärre ombyggnad enligt de skattemässiga intentionerna, dvs vitt. Det är inte rimligt att denna utveckling accepteras. Att passivt uppmuntra förekomsten av svartarbete skapar ingen trovärdighet och utgör inte en god grund för ett samhälle som skall baseras på de goda institutionerna. Men istället för att förbjuda svartjobb och satsa polisiära resurser på att jaga utövarna, är det bättre att med ett alexanderhugg lösa den gordiska knuten och helt enkelt till-

låta hushållen att göra skattemässiga avdrag för hemarbete. Genom att göra det fördelaktigt för hushållen att köpa dessa tjänster vitt, slår man undan den svarta marknaden.

4.6 Minska den offentliga sektorn genom att marknadsanpassa Sveriges största arbetsplats

Till de vinster som diskuterats under avsnitt 4.1--4.5 kan fogas ytterligare en som handlar om den offentliga sektorns storlek och behovet av att minska den. Många har länge efterlyst en sådan utveckling, men trots det har vi fortfarande inte fått uppleva en minskning utan snarare en fortsatt ökning. Det är emellertid realistiskt att räkna med att den offentliga sektorn mycket snart kommer att tvingas till krympning av flera skäl. För det första kan inget land, inte ens Sverige, i längden ha ett budgetunderskott som motsvarar 15 procent av BNP. För det andra kommer internationaliseringen att tvinga fram en harmonisering också på skatte- och utgiftssidan. Att vi inte kan beskatta kapitalet hårdare än i andra länder betraktas idag som en självklarhet, kapitalet är tillräckligt lättflyktigt för att flytta sig till de länder och de användningsområden som erbjuder den högsta avkastningen efter skatt. Men från och med den 1 januari 1994 gäller EES-avtalet och med det den gränslösa arbetsmarknaden. Svensk arbetskraft ges därmed möjlighet att arbeta fritt inom hela EES-området, som täcker större delen av Västeuropa. Det finns i detta perspektiv anledning att fråga sig i vad mån vi kan avvika från omvärlden vad avser exempelvis skattetrycket. Mycket talar för att möjligheterna är begränsade. Eftersom den offentliga sektorn i Sverige är störst bland de industrialiserade länderna, framstår behovet av en minskning av den offentliga sektorns åtaganden som ofrånkomlig.

Det finns emellertid också starka ekonomiska argument för en minskad offentlig sektor. Senare tids forskning pekar nämligen på att länder med en stor offentlig sektor har en låg tillväxt (Henrekson, 1993). Sveriges tillväxt har sedan 1970 varit låg i ett internationellt perspektiv. Detta har lett till att Sverige har "halkat" ner i "välfärdsligan", från att ha varit västeuropas näst rikaste land 1970 till att nu tillhöra de 50 procenten fattigaste.

En betydande del av den offentliga sektorns åtaganden utgör den s k välfärdspolitik (socialstaten). Här inkluderas utgifter för livs-

cykelomfördelningar (föräldraförsäkring, pensioner, daghem och fritidshem, åldrvård, utbildning etc) rena riskförsäkringar (sjuk-, arbetsskade- och arbetslöshetsersättning, förtidspension etc) och stöd till genuint svaga grupper (handikappersättning, vård-, social- och bostadsbidrag, bistånd och flyktingmottagning). Enligt Kruse (1993) användes tre fjärdedelar av statens inkomster 1990 för detta ändamål. Men bara 10% av socialstatens utgifter används för att stödja de svaga grupperna, resten (närmare 70% av statens totala utgifter) består av utgifter för sådana aktiviteter som i andra länder i allt väsentligt sköts inom familjerna. Om en del av dessa åtaganden kan flyttas ut ur den offentliga sektorn, kan skattetrycket samtidigt minskas.

Men vem och vad skall då ersätta den offentliga sektorn när den tvingas till nedskärningar? Skall privata vinstdrivande företag, med hjälp av statsbidrag driva dagis och åldrvård eller kan dessa tjänster i framtiden utföras inom hushållen, där de en gång utfördes på ett naturligt sätt?.

Mycket talar för att hushållen med fördel kan överta många av de uppgifter som idag utförs inom den offentliga sektorn och som är knutna till vård och omvårdnad. En gräns för utflyttningen sätts givetvis av de stordriftsfördelar i vård och omsorg som kan tillvaratas i den offentliga sektorn.

Likaledes kan de traditionella livstidsomfördelningsproblemen av inkomsterna skötas av den enskilde individen. Man kan spara till sin egen pension. Skälet till att man i Sverige har valt det obligatoriska, kollektiva och offentliga pensionssystemet ligger i att man dels föredragit att förmögenhetsuppbyggnaden skett i offentlig regi, dels att man därigenom undvikit det så kallade "fripassagerarproblemet". Fripassagerarproblemet kan i korthet beskrivas som att vissa individer i ett frivilligt pensionssystem väljer att ställa sig utanför i den förvisningen att samhället ändå kommer att sörja för deras uppehälle när de blir gamla.

På liknande sätt kan man resonera när det gäller riskförsäkringarna. Privata bolag kan exempelvis mycket väl ansvara för sjuk- och arbetslöshetsförsäkring. Privata försäkringar finns för övrigt redan vad gäller exempelvis olycksfall och sjukdom. Förekomsten av *moral hazard* är dock ett klassiskt exempel på en företeelse som begränsar marknadsens möjligheter att erbjuda försäkringslösningar på individernas problem. Med *moral hazard* menas att den som försäk-

rat sig ändrar beteende så att han/hon blir mera oförsiktig. Är cykeln försäkrad mot stöld minskar benägenheten att låsa in den, cykeln ersätts ju om den stjäls.

En ofta försummad reflexion är dock att problem förknippade med moral hazard är mindre inom hushållen än på marknaden. Det är lättare att lura ett försäkringsbolag än en nära anhörig. Om man vet att en anonym massa bestående av flera miljoner skattebetalare (eller försäkringstagare) betalar sjukersättningen är det "lättare" att fuska med sjukanmälan (dvs sjukskriva sig även om man är frisk) än om exempelvis den äkta mannen måste arbeta mer för att försörja hustrun som låtsas vara sjuk.

Den kanske i detta perspektivet viktigaste fördelen av att tillåta hushållen att göra skattemässiga avdrag för hemarbete, är alltså att sådana aktiviteter som med fördel kan utföras inom hushållen, och som tidigare styrts över till offentliga institutioner, nu kan flytta tillbaka till hushållen. På så sätt kan skattetrycket på ett naturligt sätt nedbringas.

Skattemässiga avdrag för hemarbete medger också mer flexibla lösningar på enskildas problem, och som passar dem bättre än offentligt producerade tjänster. De flesta tycks numera vara överens om att dagens samhälle kräver allt större flexibilitet, men för att kunna vara flexibel på sin arbetsplats måste viktiga uppgifter som är relaterade till hemmet – vård av barn och gamla – kunna skötas på ett smidigt sätt. Blir ett barn sjukt, och det blir de ofta åtminstone när de är små och vistas på dagis, får föräldern 80 procent av den sjukpenninggrundande inkomsten av samhället (dvs av andra skattebetalare) för att stanna hemma och vårda sjukt barn. Däremot kan hon/han inte anställa någon som är hemma och passar barnet. Det fanns visserligen tidigare kommunala barnsamariter men de rationaliserades bort i samband med att riksdagen beslutade att föräldrarna får stanna hemma (med full sjukersättning) 60 dagar om året för vård av sjukt barn. Det är naturligtvis bra att föräldern har rätt att stanna hemma, men det är samtidigt olyckligt att andra lösningar inte erbjuds. Det är exempelvis inte rimligt att en egenföretagare skall tvingas ställa in en affärsresa för att hans/hennes barn blivit sjukt och för att man inte kan ordna passning av barnet på ett smidigt sätt.

Genom att det ekonomiska systemet är utformat så att enbart föräldern kan vara hemma för att vårda sjukt barn går samhället miste om den produktion som han/hon kunde ha utfört under den period

barnet är sjukt. Är föräldern lågproduktiv eller lätt att ersätta är samhällets kostnader små, men är hon/han högproduktiv kan kostnaderna raskt rusa i höjden.

Barnomsorgen är ett annat exempel på hur ideologiskt motiverade lösningar låst in samhällets resurser i en extremt dyr omvårdnadsform. Dagens skattesystem ger betydande ekonomiska incitament för att båda föräldrarna skall arbeta hel- eller deltid utanför hemmet och samtidigt utnyttja den starkt subventionerade offentliga barnomsorgen. En plats på ett kommunalt dagis kostar ca 90 000 SEK per år och barn. Av detta betalar föräldrarna själva 10–35 000 beroende på inkomst och antal barn.

Svårigheterna att själv välja fritt illustreras av följande exempel. I en familj arbetar både mannen och kvinnan heltid. Han tjänar 20 000 SEK i månaden och hon 12 000 SEK. Paret har två barn som vårdas på dagis. Paret betalar låt säga 10 000 SEK per år och barn i dagisavgifter. Resten av kostnaderna, 80 000 per år och barn, betalas av andra skattebetalare. I *tabell 4.5* anges familjens inkomster.

Tabell 4.5 Familjens inkomster.

	<i>brutto inkomst</i>	<i>netto inkomst</i>
man	240 000	163 000
kvinnan	144 000	103 800
totalt	388 000	266 800
totalt efter barnomsorg		246 800

Om kvinnan i familjen nu istället väljer att arbeta hemma full tid och själv vårda familjens två barn återstår mannens lön på 240 000. Nettoinkomsten är 163 000. Familjen förlorar alltså 83 800 SEK (246 800–163 000) om året och kvinnan förlorar därtill hela sin trygghet, eftersom hennes arbete i hemmet inte ger trygghet. Samhället tjänar 160 000 SEK om året i minskade kostnader för barnomsorg, men förlorar värdet av hennes produktion på marknaden. Men en dylik produktionsförlust inträffar emellertid bara vid full sysselsättning. Om det råder arbetslöshet kommer bara någon annan att överta de uppgifter som kvinnan i familjen tidigare utförde på marknaden.

Vill båda makarna istället arbeta kan de låta barnet vårdas i hemmet av en anställd, som för enkelhetens skull antas vilja ha en månadslön (brutto) på 10 000 SEK, vilket motsvarar 13 000 SEK inklusive sociala avgifter. Den totala årliga kostnaden för den anställda är 146 000 SEK ($12 \times 13\,000$ SEK) och kvar efter skatt har familjen 120 800 SEK (266 800–146 000). De förlorar med andra ord mer än 50 procent av sin disponibla inkomst. Samtidigt skulle de spara 160 000 SEK åt de andra skattebetalarna. Den familj som väljer att lösa sina problem på ett annat sätt än de som politikerna beslutat förlorar en betydande del av sin inkomst och den lösningen är knappast realistisk för den enskilda familjen.

Om däremot familjens kostnader för hjälp i hemmet varit avdragsbar hade familjens kostnader efter skatt för den anställda varit 60 000 SEK per år. Därigenom minskar familjens disponibla inkomster med 40 000 SEK, från 246 800 SEK per år till 206 800 SEK per år. Familjen slipper ju också utgifter för offentlig barnomsorg på 20 000 SEK. Att anställa hjälp i hemmet blir därmed en realistisk lösning.

Men hur stor blir samhällets kostnad? När båda föräldrarna arbetar och utnyttjar kommunalt dagis kostar barnomsorgen staten netto 160 000 SEK per år. När familjen anställer en hjälp i hemmet slipper staten dessa utgifter. Å andra sidan sjunker statens skatteintäkter något. Om inga avdrag görs betalar mannen 77 000 SEK i inkomstskatt per år. Får han göra avdrag för hemhjälpens minskar hans årliga inkomst med 120 000 till 120 000 SEK och hans inkomstskatt faller till 33 000 SEK per år. Den anställda betalar å andra sidan in skatt på sin inkomst som också är 120 000, hemhjälpens skatt blir med andra ord också 33 000, tillsammans 66 000 SEK. Staten går alltså miste om 11 000 i skatteintäkter men vinner 160 000 SEK i minskade utgifter för barnomsorg.

Detta är givetvis en starkt förenklad analys som inte tar hänsyn till hur avdragsrätten påverkar sysselsättningen bland anställda inom den offentliga barnomsorgen. Antagligen minskar efterfrågan på denna omsorgsform, så att en del av dem som idag är anställda där blir arbetslösa. Den totala effekten torde ändå innebära att statens finanser förbättras.

Det är alltså viktigt att notera att avdrag för hemhjälp kan resultera i att samhällets totala utgifter och inkomster minskar. Detta inses lätt genom *tabell 4.6*. Där visas resultaträkningen för hushållssektorn. Om hushållen tillåts att göra avdrag för hjälp i hemmet påverkas inte

Tabell 4.6 Hushållens resultaträkning 1990, mdr SEK.

<i>Inkomster</i>		<i>Utgifter</i>	
egentliga löner	600	direkta skatter	290
kollektiva avgifter	224	socialförsäkrings- avgifter	200
kapitalinkomster	231	kapitalkostnader (ink räntor)	125
pensioner inkl ATP	237	övriga skatter, avgifter etc	46
transfereringar	61	disponibel inkomst (=vinst)	692
Totalt	1 353	Totalt	1 353

Källa: SCB, nationalräkenskaper

storleken på de sociala avgifterna, de betalas ju på bruttolönen. Inte heller påverkas de egentliga lönerna förutsatt att arbetsutbudet inte påverkas, den totala kakan delas bara annorlunda.

De direkta skatterna som 1990 uppgick till 290 miljarder SEK kan komma att minska något om höginkomsttagare delar med sig av sin inkomst till dem med en lägre inkomst, make/maka eller anställd hemhjälp. Likaledes kan man räkna med att statens utgifter för transfereringar, arbetslöshetsersättning, som 1990 uppgick till 61 miljarder, minskar. Därutöver kommer statens utgifter för vård och omvårdnad av barn, gamla och sjuka att minska. Ett skattesystem baserat på avdrag istället för bidrag minskar rundgången och bidrar därmed till att skattetrycket kan sänkas.

Sammantaget kan konstateras att hemarbetet är omfattande och måste göras. Dess uppgifter är av vitt skild karaktär. Vissa uppgifter är av engångskaraktär och kan utföras när det passar den som skall utföra dem, exempelvis städning. Andra kräver däremot en ständig närvaro, exempelvis barnomsorg. Barns behov av omvårdnad kan bäst liknas vid en slumpmässig process, dvs det går inte att i förväg ange när barnet behöver uppmärksamhet och under hur lång tid. Varje person som försökt att utföra en arbetsuppgift som kräver koncentration och kontinuitet inser snabbt att den inte går att förena med barnpassning. Det är oftast kvinnan som utför barnpassningen i hemmet. Utifrån detta perspektiv finns det faktiskt anledning att ifrågasätta om kvinnor med skattebetalarnas medel skall få möjlighet att

tillägna sig en lång och dyrbar utbildning, om hon sedan inte utnyttjar den till fullo. I undantagsfall delar föräldrarna på barnpassningen i hemmet, med den olyckliga konsekvensen att ingen av dem kan utnyttja sin kompetens på marknaden fullt ut.

En lösning vore att den offentliga sektorn utvidgade sitt verksamhetsområde ytterligare, förlängde öppettiderna på daghem och fritidshem, förbättrade skolmaten och återinförde barnsamariter, för att ta några exempel. Men det ökar skattetrycket och det torde knappast vara rimligt i dagens läge när vi redan har världens högsta skattetryck.

En annan lösning vore att de enskilda ges ekonomiska förutsättningar att själva lösa sina problem på det sätt som passar dem bäst, något som individen faktiskt har kompetens att själv bedöma. Detta kan åstadkommas om skattemässiga avdrag för hemarbete tillåts.

Liknande resonemang kan också tillämpas vad gäller omvårdnaden om de gamla. Vi har sedan länge vant oss vid att detta är en statlig eller kommunal angelägenhet. De gamla har normalt sett ingen möjlighet att själva välja den service de vill ha, eftersom privata lösningar är uteslutna. Samhällets förmåga att, inom den givna kostnadsramen, tillgodose de gamlas behov är redan nu begränsad. Eftersom de flesta bedömare menar att kostnaden för åldringsvård kommer att öka framöver i takt med att antalet gamla blir allt större, blir behovet av individuella lösningar som är billigare för samhället och bättre för den enskilde allt större. En sådan lösning är att låta de gamla själva köpa de tjänster de behöver, och att de tillåts göra skattemässiga avdrag för dessa kostnader.

5. Sammanfattning

Finns det en marknad för hemarbete? frågade jag i denna bok. Ja-visst, svarar jag. I timmar räknat skulle en sådan marknad vida överstiga storleken på hela den privata sektorn, och som enskild näring betraktad skulle marknaden för hemtjänster bli den utan jämförelse största. Hitintills har dock en sådan marknad inte kunnat utvecklas. En kombination av skattesystemet, sammanpressad lönestruktur och högt skattetryck biträdd av en icke obetydlig ideologisk överbyggnad har effektivt försvårat en ”marknadsmässig” lösning av hemarbetet.

Framställningen i denna bok har påvisat att en marknadsanpassning av hemarbete enkelt kan åstadkommas genom att skattemässiga avdrag för hemarbete beviljas tillsammans med att de sociala förmånerna överförs från uppdragsgivare till uppdragstagare. Denna avdragsrätt skall gälla alla hushåll: unga och gamla, med och utan barn, friska och sjuka etc. Inte heller bör någon övre beloppsgräns sättas för det belopp hushållet yrkar avdrag för. Det bör också stå det enskilda hushållet fritt att själv bestämma vem som skall anställas: hustru, make, barn eller någon annan.

För att undvika problem är det dock lämpligt att enbart utgifter för tjänster skall vara avdragsbara. Det finns också anledning att sätta gränser för vilka tjänster som skall ge avdrag. Här är olika vägar möjliga. Man kan sätta en nedre gräns för utgiften, man kan kräva att det finns en viss kontinuitet i tjänsten (ett visst antal timmar per vecka), att personen som utför tjänsten rekryterats genom arbetsförmedlingens försorg. Det är också viktigt att de personer som anställer en hjälp i hemmet ikläder sig ett begränsat arbetsgivareansvar. Ett sådant ansvar förhindrar att avdragsmöjligheten används i skatteplaneringssyfte eller att den anställde tvingas in i icke acceptabla arbetsvillkor. Enligt min bedömning är dock gränsdragningsproblematiken inte så

besvärande att den kan användas som argument mot avdragsrätten. Gränsdragningssvårigheter är inte unikt för denna fråga, den är tvärtom ett permanent problem i hela skatte- och bidragssystemet.

En sådan omläggning av skattesystemet ger betydande vinster. Förklaringen till detta är densamma som varför en friare världshandel ger ekonomiska vinster för de berörda länderna. Frihandel uppmuntrar enskilda länder och regioner att specialisera sig på att producera de varor och tjänster som de är relativt sett bäst på och därefter byta med varandra. Skattemässiga avdrag för hemarbete uppmuntrar enskilda individer att specialisera sig på att utföra de arbetsuppgifter som de är bäst på och att därefter byta tjänster och varor med varandra. På samma sätt som tullar verkar hindrande på det fria varuutbytet, förhindrar skatter tillvaratagandet av enskilda individers produktionsfördelar. Det är ur ekonomisk synvinkel bättre att domaren dömer och målaren målar om hans hus och att den kvinnliga läkaren opererar och städerskan städar hennes hus, istället för att domaren dömer mindre och själv målar sitt hus och läkaren opererar mindre och själv städar sitt hus och målaren och städerskan står utan arbete. Storleken på denna vinst är naturligtvis svår att uppskatta men ganska försiktiga kalkyler tyder på att den är avsevärt större än de vinster som förmodades följa av GATT-avtalet.

Skattemässiga avdrag för hemarbete skapar också möjligheter att ge trygghet och marknadsmässig ersättning åt dem som utför hemarbetet, dvs åt hälften av allt arbete som presteras. Men det är viktigt att understryka att denna trygghet och ersättning enligt mitt förslag ges av den som är användare av hemarbetet och njuter dess frukter. Den finansieras således inte av andra skattebetalare. I sin förlängning betyder det att de problem som rör delningen av pensionspoäng mellan äkta makar, och som accentuerats i den pågående översynen av ATP-systemet, kan ges en smidig lösning. Bland utredarna tycks det nämligen råda en betydande enighet kring att kopplingen mellan inbetalda avgifter och utbetalda förmåner skall stärkas. Det betyder i klartext att enbart marknadsarbete skall ge pensionspoäng. Detta drabbar kvinnor eftersom de arbetar mindre på marknaden än männen. Men om skattemässiga avdrag för hemarbete tillåts och om makarna valt att fördela arbetet så att en arbetar hemma och en på marknaden kan den som arbetar på marknaden anställa den andra och dela med sig av såväl inkomst som pensionspoäng och därmed av framtida trygghet. Därigenom får båda makarna sin framtid säkrad. På

analogt sätt kan den pågående och lätt infekterade tvisten kring vårdnadsbidrag lösas. Om den ena maken kan anställa den andra i en familj och göra skattemässiga avdrag för lönen, minskar behovet av vårdnadsbidrag. När en inkomst delas på två personer ökar familjens disponibla inkomst.

Skattemässiga avdrag för hemarbete medger vidare en överflyttning av aktiviteter från offentlig sektor till de enskilda hemmen och familjerna, vilket i sin förlängning bidrar till en minskad offentlig sektor och till ett lägre skattetryck. En minskad offentlig sektor är för svenskt vidkommande en absolut nödvändighet, inte minst med tanke på att Sverige har västvärldens största offentliga sektor och högsta skattetryck. Men det är angeläget att denna krympning kan ske utan onödig utslagning. 75 procent av de offentliga utgifterna består av den s k välfärdsstaten och många av de uppgifter som den offentliga sektorn i Sverige svarar för ombesörjs i andra länder inom familjerna av enskilda familjemedlemmar. Genom att skattemässiga avdrag för hemarbete tillåts, kan en rad uppgifter som idag utförs inom den offentliga sektorn – och som säljs till starkt subventionerade priser och som finansieras av skatter – frivilligt och, om så passar, flyttas tillbaka till familjen. Det är alltså viktigt att betona att möjligheten att lösa de aktuella uppgifterna inom familjen är frivillig.

Det skapar också sysselsättning åt dem som har svårast att hävda sig på arbetsmarknaden. I denna grupp återfinns framförallt de yngsta därför att de av naturliga skäl ännu inte hunnit att tillägna sig någon större yrkesskicklighet. Men här återfinns också de som av andra skäl inte kunnat tillskansa sig en konkurrenskraftig produktivitet eller förmåga. Den svenska arbetsmarknadsmodellen är baserad på en solidarisk lönepolitik. Utjämning via skattesystemet och lönesubventioner till företag och organisationer, har tidigare kunnat erbjuda sysselsättning med relativt hyggliga löner till dessa individer. Denna möjlighet har genom den ökade internationella konkurrensen i kombination med avregleringen på arbets- och kapitalmarknaden och inte minst försämringen av statens finanser i allt väsentligt försvunnit. Genom att tillåta att en marknad för hemarbete utvecklas kan emellertid hundratusentals nya jobb skapas. Dessa arbeten kräver vanligtvis inte särskilt mycket teoretisk utbildning och hemarbete kan också, till skillnad mot arbete på den etablerade arbetsmarknaden, göras mycket flexibelt. Det kan vara heltid, deltid eller bara några timmar per vecka. Det kan utföras på bestämda tider eller när det

passar den som skall utföra uppgiften. Dess flexibla karaktär gör att det lämpar sig väl för äldre som inte längre orkar med exempelvis industriarbete, men som ändå vill arbeta efter förmåga och ungdomar som exempelvis vill kombinera arbete och studier.

Det är naturligtvis svårt att avgöra hur många nya arbeten som kan skapas, men om bara 5 procent av hushållen anställer en hjälp betyder det 200 000 nya jobb, vilket i ett slag skulle eliminera ungdomsarbetslösheten. Alternativt, om 10 procent av det hemarbete vi idag gör överlåtes på någon annan, skapas 270 000 nya heltidsjobb. I vad mån någon, ung eller gammal, verkligen tar ett sådant arbete avgörs också av det ekonomiska stöd vederbörande får när han/hon är arbetslös. För att uppnå full effekt är det därför viktigt att reglerna för arbetslöshetsersättning samtidigt ses över och att de familjer som vill anställa hjälp i hemmet meddelar detta till arbetsförmedlingen.

Skattemässiga avdrag för hemarbete gör också det rådande skattesystemet mer rättvist. Det är viktigt inte minst mot bakgrund av att århundradets skattereform drevs igenom just därför att det tidigare systemet upplevdes som orättvist. Visserligen blev det nya skattesystemet mer rättvist än det gamla, men fortfarande kvarstår en del orättvisor som med detta förslag enkelt kan rättas till. Eftersom nuvarande skattesystem är progressivt och baserat på individens inkomst, påverkas familjens sammanlagda nettoinkomst av hur inkomsterna före skatt fördelats mellan makarna. Men med mitt förslag spelar det inte någon roll hur bruttoinkomsterna i en familj fördelas. En frivillig uppdelning mellan makarna blir ju möjlig. Om den sammanlagda inkomsten i familjen kan delas lika mellan makarna maximeras familjens disponibla inkomster. På så vis kan man uppnå ett system baserat på frivillig hushållsbeskattning.

Det bidrar vidare till att svart arbete kan omvandlas till vitt istället för att som nu tillämpa ett skatte- och bidragssystem som nästintill uppmuntrar svartarbete. Om skattemässiga avdrag tillåts för utgifter för vad som idag är svartarbete, blir det mer fördelaktigt för köparen av dessa tjänster att deklarerar dem, dvs göra dem vita.

Om en marknad för hemarbete tillåts växa fram enligt de riktlinjer som jag föreslagit gynnar det också jämställdheten. Jämställdhet i svensk terminologi tycks ha begränsats till att alla kvinnor skall arbeta ute på marknaden. Men jämställdhet borde enligt min mening betyda att män och kvinnor skall ha samma möjlighet att utveckla sin förmåga och att det kvinnor gör skall ges samma ekonomiska status

som det män gör. Kvinnor gör, även om en viss utjämning skett, fortfarande merparten av hemarbetet. Detta arbete erbjuder ingen ekonomisk ersättning och ger ingen trygghet. En marknad för hemarbete skulle raskt ändra på detta och kvinnors arbete skulle automatiskt uppvärderas. Därutöver kommer att en marknad för hemarbete att underlätta för de kvinnor som vill specialisera sig på marknadsarbete utan att behöva ge avkall på familj och barn.

De ekonomiska argumenten för att tillåta skattemässiga avdrag för hemarbete är med andra ord svåra att motsäga. Däremot kan man naturligtvis fortfarande rikta en ideologisk kritik mot förslaget. Denna skulle av pigdebatten att döma kunna sammanfattas i följande fyra teser: 1) man skall inte passa upp andra i deras egna hem, 2) enbart arbete på "marknaden" räknas som arbete och alla skall utföra sådant arbete, 3) jämställdhet kan bara betyda att man och kvinna skall göra samma sak och 4) vård och omvårdnad kan enbart utföras inom offentlig sektor. Det ligger nära till hands att tolka den ideologiska kritiken mot förslaget som ett försvar av den svenska välfärdsmodellen. Men välfärdsstaten vacklar. Den vacklar därför att statens finanser är usla och för att trycket utifrån resulterat i att vi helt enkelt inte längre kan tillämpa skatte- och bidragsregler som kraftigt avviker från omvärldens.

Detta leder fram till det måhända i mångas ögon sorgliga faktum att också svensk traditionell sysselsättningspolitik måste överges. Den måste överges därför att den är förenad med alltför stora kostnader för staten. Det är inte gratis att sysselsätta hundratusentals människor i arbeten som ingen efterfrågar eller att utbetala löner som ingen kan eller vill betala utan subventioner. Företagen kan inte heller vältta över kostnaden på konsumenten genom att ta ut högre priser, därför att då konkurreras företagen ut av internationella producenter. Ett fortsatt försvar av den svenska modellen kan därför resultera i att vi tvingas acceptera en bestående hög arbetslöshet som den som finns i Europa. Vi kommer därtill att få betala med en i förhållande till omvärlden sänkt levnadsstandard.

De som av ideologiska skäl inte vill tillåta skattemässiga avdrag för hemarbete klamrar sig fast vid ett föråldrat tänkande och ägnar sig samtidigt åt en avancerad form av verklighetsflykt, i det att de tror att framtidens problem skall kunna lösas med samma metoder som gårdagens. De vägrar att acceptera att det saknas arbeten på den traditionella arbetsmarknaden åt alla dem som är arbetslösa, men att

det finns rikligt med arbeten om man bara är beredd att utvidga begreppet arbetsmarknad till att även omfatta hemarbete. Med denna sin rigida inställning avstår de i själva verket från de betydande ekonomiska vinster som skisserats ovan och de förvägrar de mest utsatta grupperna en vettig sysselsättning. De ger samtidigt uttryck för en fortsatt djupt föraktfull attityd till hemarbete och bidrar aktivt till att de som utför dessa sysslor inte ges trygghet och rimlig ekonomisk ersättning. De som av ideologiska skäl invänder mot vad de kallar "pigsamhälle" förefaller inte se hemarbete som alternativ till arbetslöshet. Det står dem fritt att för egen del avstå från att köpa hemarbete, men om de motverkar uppkomsten av en marknad för hemarbete har de bara visat prov på förmyndarmentalitet. Är det inte på tiden att vi inser att det är dags att lämna det som varit och skapa förutsättningar för nya lösningar på gamla problem?

Litteratur

- Alchian, A. och H. Demsetz, 1972, "Production, Information Costs, and Economic Organization", *American Economic Review*, vol 62(5), sid 777–95
- Aronsson Thomas, James J. Heckman & James R. Walker, "The Effect's of Sweden's Welfare State on Labor Supply Incentives", presenterad vid NBER-SNS konferens The Swedish Model in Transition, december 1993.
- Atkinson, Anthony B. & Stiglitz, Joseph E., *Lectures on Public Economics*, McGraw-Hill, 1980.
- Becker, G., 1965, "A Theory of the Allocation of Time", *Economic Journal*, vol 75, september, s 493–517.
- Berk, R.A., 1987, "Household Production", i *The New Palgrave; A Dictionary of Economics*, red. I Eatwell, M. Milgate och P. Newman, sid 675–677, Macmillan Press Limited, London.
- Bonke, J., 1992, "Distribution of Economic Resources", *The Review of Income and Wealth*, 38(3), sept 1992.
- Bonke, J., 1993, Household Production and National Accounts, Discussion Paper, nr 7, Institute of Economics, University of Copenhagen.
- Brown, C. och A. Preece, 1987, "Housework" i *The New Palgrave; A Dictionary of Economics*, red J. Eatwell, M. Milgate och P. Newman, sid 678–679 Macmillan Press Limited, London.
- Chadeau, A., 1992, "What is Household Production Worth?" *OECD Economic Studies*, Spring.
- Hausman, Jerry A., "Taxes and Labor Supply" i Auerbach, A.J. & Feldstein, M. *Handbook of Public Economics*, Vol I, North-Holland, Amsterdam, 1985.
- Henrekson, M., 1993, "Offentlig sektor och ekonomisk tillväxt", stencil, FIEF, Stockholm
- Jonung, C. och I. Persson, 1990, "Hushållsproduktion, marknadsproduktion och jämställdhet", i Bilaga 23 till LU90, Allmänna Förlaget, Stockholm.
- Jonung, C. och I. Persson, 1993, "Women and Market Work: The Misleading Tale of Participation Rates in International Comparisons", *Work, Employment and Society*, vol 7, sid 259–274.
- Jonung, C., 1993, "Yrkessegregeringen på arbetsmarknaden", i *Kvinnors arbetsmarknad. 1900-talet – Återtågets årtionde?*, Ds 1993:8, Arbetsmarknadsdepartementet.
- Klevmarken, A. och L. Flood, 1990, "Tidsanvändningen i Sverige 1984", i Bilaga 23 till LU90, Allmänna Förlaget, Stockholm.
- Kruse, A., 1993, "Pensionen i framtiden – pensionärens köpkraft och de yrkesverksamma", stencil, nat ek inst, dec.
- Lancaster, K.J., 1966, "A New Approach to Consumer Theory", *Journal of*

- Political Economy*, vol 74, sid 132–157.
- A system of National Accounts, Revised, 1991, kapitel över räkenskapsprinciper för produktionen, (utkast), OECD, *National Accounts*, Paris.
- Nationalförmogenheten, Bilaga 11 till LU, Allmänna Förlaget, Stockholm.
- North, D. och R.P.Thomas, 1973, *The Rise of the Western World*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Pollack, R.A., 1985, "A Transaction Cost Approach to Families and Households", *Journal of Economic Literature*, vol XXXIII, sid 581-608.
- Riksskatteverket, Handledning för beskattning av inkomst och förmögenhet vid 1993 års taxering, Allmänna Förlaget, Stockholm, 1993.
- Stuart, Charles E., "Swedish Tax Rates, Labor Supply and Tax Revenues", *Journal of Political Economy*, 1981, vol 89, nr 51 sid 1020–1037.
- Ståhl, I., 1992, "Vad är en fri arbetsmarknad?", i *Lönebildning i förändring*, SAF, Stockholm
- SCB, 1990/91, *Tidsanvändningsundersökningen*, Levnadsförhållanden, rapport nr 80.
- Welinder, Carsten, *Skattepolitik*, Liber, Lund 1976.
- Williamsson, O., 1975, *Markets and Hierarchies: Analysis and antitrust implications*, New York, Free Press.
- Williamsson, O., 1979, "Transaction-Cost Economics: The Governance of Contractual Relations", *Journal of Law and Economics*, vol 22(2), sid 223–61
- Williamsson, O., 1981, "The Modern Corporations: Origins, Evolution and Attributes", *Journal of Economic Literature*, 19(4), sid 1537–68.

I serien *Studier & Debatt* har tidigare utkommit

Gunnar Hambræus: *Gott sätt vid styrelsebordet*. 1989

Jan Wallander: *Effektivitet, legitimitet och delägarskap*. 1989

Nils Elvander & Rolf Gustavsson: *EG – Integration och suveränitet*. 1989

Göran Arviddson (red): *Företagsledares recept för sjukvården*. 1990

Jörgen Westerståhl & Folke Johansson: *Vad har hänt med kärnkraftsopinionen?* 1990

Hans Esping & Aira Filppa: *Privatisera arbetskadeförsäkringen?* 1990

Marian Radetzki: *Tillväxt och miljö*. 1990

Evert Gummesson: *Yuppiesnusk eller ledarskapets förnyelse?* 1990

Jan Erik Gidlund & Sverker Sörlin: *Ett nytt Europa*. 1991

Bo Karlström: *Det omöjliga biståndet*. 1991

Ingemar Ståhl & Kurt Wickman: *Riv bostadspolitiken!* 1992

Magnus Henrekson, Kari Lantto & Mats Persson: *Bruk och missbruk av sjukförsäkringen*. 1992

Assar Lindbeck: *Klarar vi pensionerna?* 1992

Roland Andersson: *Bygga Sverige ur krisen?* 1993

Ragnar Boman & Lennart Låftman: *Redovisa företagsledarnas förmåner!* 1993

Många familjer dignar under dubbla arbetsbördor, framför allt barnfamiljer, paradoxalt nog samtidigt som en halv miljon svenskar saknar arbete.

Det handlar egentligen om *fördelning av arbetsuppgifter*. Det finns en lösning på problemet: om vi behandlar hushållen som företag – de producerar tjänster och det vi kallar mänskligt kapital – och anpassar skattesystemet till detta.

Bokens synsätt är strikt ekonomiskt och baseras på att allt arbete skall behandlas lika vad gäller lön, trygghet och andra förmåner. Förslaget skulle lösa en stor del av arbetslöshetsproblemet och öka effektiviteten i svensk ekonomi.

Boken ställer en rad provocativa frågor, t.ex.: Vem ersätter staten som arbetsgivare, när offentliga sektorn bantas ytterligare? Vem svarar för vården, när statens kassakista är tom? Vart skall de arbetslösa ta vägen? Industrin kommer inte att kunna spela räddande ängel – varför då avhända sig möjligheten att öppna en ny arbetsmarknad med hundratusentals potentiella jobb som gör svensk ekonomi effektivare?

För alla med intresse för familje- och arbetsmarknadsfrågor.

Anne-Marie Pålsson är fil. dr och universitetslektor i nationalekonomi vid Lunds universitet.

Erik Norrman är fil. dr i nationalekonomi och skatteexpert.

ISBN 91-7150-519-9

9 789171 505194

NS
FÖRLAG